

«Школьная библиотека»

**Лезгийрин революциядин вилик
квай девиррин литература**

Хгягъай эсерар

Ктаб туькӀуьрайди ва адаз сифте гаф кхъейди Гь. Гъашаров я

Махачкала, Дагучпедгиз, 1990

КЪИЛЕР

СИФТЕ ГАФ	5
КУЬРЕ МЕЛИК	11
ГЪАМИША ХЪУХЪ ВИКІЕГЪ, КЪЕГЪАЛ	11
КЪУЛ ХУЪЗ ЭКЪЕЧІ	12
ВУН БАХТУНИН РЕКЪЕ ХЪУХЪ	12
ЯРДИН ДИДАР	13
МЕДРЕСАДА КІЕЛАЙБУРУН АРАДА ВИЧ КЪИЛИН ВИНІЗ,	14
ВУН АМАЧИЗ, ШЕХЪЗАВА ВАХЪ САЗДИН СИМЕР, МАСАН ЗИ ЯР,	14
БЕЙТЕР	14
МИГРАГЪ КЪЕМЕР	17
КУЗАВА, ЛАГЪ, ГУМ АКЪАТИЗ	18
ИШЕХЪ, КЪЕМЕР, ЧУЪНГУЪРД СИМЕР	20
МИСКИН ВЕЛИ	21
ШЕХЪЗАВА ЗУН	21
КЪАЛАЖУХВИ ЗАБИТ	21
ЗУН	22
ЛЕЗГИ КЪАДИР	22
ПАКАМАН ШАГЪВАР	22
ЛЕЗГИ САЛИГЪ	23
УХШАР Я	23
ЦИЛИНГВИ БУКИА (АБУКАР)	23
КЪВЕЗВА ГЪА	23
ЛЕЗГИ ЭГЪМЕД	24
ХЪБЕЛ ХЪАНА ХЪИ	24
Я ЗАЛУМ ХАН	25
ЛЕЗГИ ЭГЪМЕЛ ВА ХЕСТЕ КЪАСУМ	25
ИХРЕК РЕЖЕБ	29
ИНСАН АВА	29
НАГЪАКЪДАЗ	30
НА ВУЧ ЛУГЪУДА?	30
СЕВДУЪГУЪМ	31
КЪВЕ ХАЛ	31
ДЕГИШДАЧ	32
ЗАЗ	32
ЯЛЦУГЪ ЭМИН	33
ДИЛБЕР	33
ЖЕДАЧ	34
ГУЪЛБАР ВА ЭМИН (1-ГЪУЪЖЕТ)	35
ГУЪЛБАР ВА ЭМИН (2-ГЪУЪЖЕТ)	36
ЯРГЪАЗ ХЪУХЪ	38
ЖЕГЪИЛ	39
ТЕЛЛИ	40
САИД АГЪМЕД	40
ШЕХЪРАЙ	40
ЛЕЙЛИ ХАНУМ	41
ИЙИМИР	41
ГЪУЪЖЕТ	42
АХЦЕГЪ НАЗИМ	42
КІАНДА	42
КУЪЧХУЪР САИД	43
ЭЙ, ЭРЕНЛЕР	43
Я АЛПАН-ЦІАЙ	44
ДУСТУНИЗ	45
ВАЛЛАГЪ, КЪЕ	45
ЧУЪАРУК	46
ЛЯНЕТ	46
АГЪАДИЗ	46

МИРЗА АЛИ	47
ГьикИин?	47
КЪЛЕДАЙ	48
ЗАТІ ТУШ	48
ТЕМПЕЛ ЛУКІРАЗ МЕСЛЯТАР ИЙИР КАС	49
РУХУН АЛИ	49
РЕГЪУЪХБАН	49
ГУРГЪАГУР	50
МАРАЛ	50
КУЪЗ ХЪЕЛ Я ВУН	51
ТІАГЪИРЖАЛВИ ЭМИРАЛИ	51
Дурная	52
ЖАГЪУРДА	53
ЛУГЪУЗ-ЛУГЪУЗ	53
ЕТИМ ЭМИН	54
Билбил	54
ТУЪКЕЗБАН	55
ГУЪЗЕЛ ТАМУМ.....	55
ЗАЗ БУЛАХДАЛ ЯР АКУНА	56
ХУПІ ЯРАШУГЪ Я	57
ДУЪНЪЯДИЗ	58
ГЪАРАЙ, ЭЛЛЕР!	59
НАИБ ГЪАСАНАЗ	59
ДУЪНЪЯ ГУРГЪА-ГУР	61
ДУЪНЪЯ ГЪЕЙ!	62
1877 ЛАГЪАЙ БУНТАРИЗ	62
ТІВАРУН СТХАДИЗ	63
КЪАВУМДИЗ.....	64
СТХАЯР	64
ЯРУ, ЦІАРУ, ГУЪЛЛУЪ ЧИТ.....	65
ГЪУРУЪДИЗ УХШАР АКУНА	65
ДУСТАРИЗ	66
ВЕСИ	66
МИРЗЕ ГЪАСАН	67
КУЪГЪНЕ ХАНЛАР, БЕГЛЕР КВАДРИН, ЭЛЯГЪИН.....	67
АЗАДВАЛ.....	68
УРУСАТДИН КУЪЛГЕДИК.....	68
МАЗАЛИ АЛИ	69
НАМЕРДДИЗ	70
ХАНДИЗ.....	70
БАТАН.....	71
ЖЕМЯТДИЗ.....	71
ЖЕГЪИЛРИЗ ТАВАКЪУ	72
КЕСИБВАЛ.....	72
ФАТМАДИЗ.....	73
ЭМИРАСЛАН ГЪАНИДИН	73
ПУД СУАЛ	74
ФАНА ДУЪНЪЯ.....	74
ГЪАЛА	75
ПАЛАСА	75
ЭЛКЪВЕЗ-ЭЛКЪВЕЗ.....	75
СТІАЛ САЯД	76
КАВХАДИЗ	76
ДУЪНЪЯ ТИРВАЛ ГЪАРАЙНА ЗА	77
САДАКАЙНИ ЧАРА ХЪАНАЧ	77
МАЛЛА НУРИ	77
СУДУЯР	78
ГЪУРБАТ	79
ДУЪНЪЯДИЗ	79
МИГРАГЪ МАРДАЛИ	80

МИГРАГЪРИЗ ХТАЙЛА ЛАГЪАЙ ЧІАЛ	81
ЖУВАН ПЕШЕ	81
ЕТИМДИКАЙ	81
ШАЛБУЗ ДАГЪДИЗ.....	82
МАНКЪУЛИД ХУЪРЯЙ ТИР ГУЪЗЕЛДИЗ	82
АХЦЕГЪ ГЪАЖИ	83
РАБОЧИЙДИН ЧАР	83
БАКУ	84
ХАБАР ЦЕ	85
КЕСИБДИ ГАЙИТІА АКЪУЛ	85
ГУЪЛЕМЕТ	86
ТАЙГЪУН	86
ГЪУР	87
КЕСИБДИЗ	88
ДАГЪУСТАН.....	88
ЧИЛИХЪ АБДУЛГЪАМИД	89
ФИМИР ВУН	89
АМАНИ?.....	90
ГЪИКІА, ЯР?	90
КЪЗИЛГУЪЛ.....	91
ЯД СУНАДИХЪ ИШЕЗВА ВУН	91
КЕСИБ АБДУЛЛАГЪ.....	92
ПИРИСТАВДИН БАРМАК.....	92
ЭКУЪ ДУЪНЪЯ.....	93
ТУЪРЕЗ	93
ЗУЛУН МАРФ	94
ДУЪНЪЯДА.....	94
СТІАЛ СУЛЕЙМАН	94
БИЛБИЛ	95
СУДУЙРИЗ.....	96
ДЕВЛЕТЛУЯР, ЧИНОВНИКАР	96
КАВХАДИЗ	97
ГЪАЖИКІА.....	98
ФЕКЪИЯР.....	99
КЪВЕ КІВАЧЕЛ КЪЕКЪВЕДАЙ ЛАМ	100
САМОВАР.....	102
ВУН КВАХЪ, КЪЕЙ КУЪГЪНЕ ЗАМАНА	103
ФЕВРАЛДИН ИНКЪИЛАБДИЗ.....	104
ГЪУЪРИЯТ ХЪСАН ЗАТІ Я.....	106
ДАГЪУСТАН	107
АЗАДВАЛ.....	108
НУРЕДИН ШЕРИФОВ	109
БИЛБИЛ	109
ЖЕДАТІА?.....	109
АВАНИ?	110
ЭКЪЕЧІА!	110
ХУЪРУЪГ ТАГЪИР.....	111
ДИДЕ	111
Я КАС	112
ФАЙДАДИЗ.....	112
ТАКАБУР ДАГЪЛАР.....	113
ДИДЕДИН ГЪАЛ ПИС ТУШ.....	114
СА РУША ДУРНАДИЗ	114
КЪЕЙДЕР	115

Сифте гаф

Лезгийрин литература къадим девирра арадал атана. Кавказдин Албания гьукуматдин къилин халкъарикай сад хъайи чи халкъдихъни (а вахтара кӀел-кхъинни арадал гъанвайди алимри тестикъарнава) шаирар, ашукъар... хъанай. Гъайиф хъи, абур гьелелиг майдандиз ахкъуднавач, гъилин хатӀарин ва чапнавай куьгъне ктабар, дафтарар, абур хуьзвай маканриз фена, ахтармишнавач.

Чал юкъван виш йисарин ва гуьгъуьнин девиррин шаиррикай малуматар ва абурун эсерар агакънава. А девиррин шаирри чпин эсерар араб, азербайжан ва дидед чӀаларалди яратмишнай. Абурун арада гъам динэгъли, гъамни прогресдин тереддарар хъайи шаирар авай. И шаиррикай са къадарбур халкъдин дерин къатарай акъатайбур ва зегъметчийриз къуллугъ авурбур я.

Чаз къенин йикъара малум хъанвай шаиррикай сад Куьре Мелик (1340-1410) я. Адан уьмуьрдин ва яратмишунрин йисар Тимурленга Лезгистандал гьужумар авур девирдал гьалтзава. Шаирди Тимурленган зулумрикай «Мусибатнаме» тӀвар алай эсерда суьгъбетзава. Чаз Куьре Меликан са къадар шиирарни гьат хъувунва («Гъамиша хъухъ вилегъ, къегъал», «Къул хуьз экъечӀ», «Вун бахтунин рекъе хъухъ», «Ярдин дидар», «Бейтер ва мсб.»)

XV асирдин шаиррикай чаз дишегъли шаир Миграгъ Къемер малум я. Адан шиирикайни чал са къадарбур агакънава. Къемеран шиирар эвелни-эвел муьгъуббатдиз талукъбур я («Кузва, лагъ, гум акъатиз», «Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер» ва мсб.). ГъакӀ ятӀани, ада вичин эсерра девирдин пехирар дуьздадал акъудзава, абуруз лянет гузва.

XV-XVII асиррин лезги шаиррикай чавай Муьшкуьр Мегъамедан, Муьшкуьр Экберан, Мискискай тир Юнусан («Мискин») ва Велидин тӀварар къаз жеда.

XVIII асирдин лап хъсан шаиррикай сад Ихрек Режеб я. Шаирди ханари ва беглери агъавал ийизвай, гъахъсуз девир лянетламишзва («Инсан ава», «Къуллугъ имир», «БалкӀан», «Авани» ва мсб.).

Муьгъуббатдин темадиз бахшнавай «Севдугъум», «Къве хал» «Дегешдач» ва маса шиирра Режеба шариатдин къанунралди са ихтияри авачир дагъви дишегълидин тарифзава ва ам вичиз дуьньядин вири няметрилай багъа тирди тестикъарзава:

Зун я къе цӀал элкъвезвай са первана,
Фаргъад хъиз зун хъана дели-дивана,
За Генжедихъ, Шуьше, Нахичевандихъ
Ва Илису шегъердихъ вун дегешардач.

Дагъви дишегъли вини дережадиз хкажуналди Режеба ам лукӀвиллиз элкъурнавай а нифретлу девир негъзава.

Вич яшавиш хъайи аямдин зидвилер художественный такъатрин куьмекдалди къалурай Ихрек Режебан рехъ Ялцугъ Эмина давамарна. Ялцугъ Эмин (1698-1775) савадлу кас тир. Адан яратмишунра социальный темадиз талукъ,

насигъатдин, муьгъуьббатдин ва гъуьжетрин чӀалар гьалтзава. Социальный метлебдин шиирра Ялцугъ Эминани, Режеба хьиз, «садбур авач хьайила, садбур бул жедай» аямдин адалатсузвиликай ихтилатзава.

Дербентдай тир Гуьлбахарахъ галаз хьайи гъуьжетрин тема муьгъуьббатдинди ятӀани, ана философиядин ва халкъдин дерди-гьалдиз талукъ месэлярни кьарагъарнава. Ихрек Режебанни Ялцугъ Эминан аямда яшамиш хьайи, вич Мискискай тир Лейли ханум «Ийимир», «Гъуьжет» чӀалара дишегълидин михьи муьгъуьббатдикай рахазва ва дишегълияр итимриз барабар инсанар яз гьисабзава.

Вичелай вилик яшамиш хьайи шаиррин тежрибадкай даях къуна, Куьчхуьр Саида (1767-1812) чи поэзия мадни вилик тухвана.

Бажарагълу шаир Куьчхуьр Саид Куьре дередин бязи хуьрера кьвед лагъай Сурхая ханвал ийизвай девирда яшамиш хьана.

Адан яратмишунар ханариз ва беглериз акси фикирралди тафаватлу я. Саида чи литературадиз социальный рекъей дерин фикирар, художественный жигъетдай гуьрчег жанлу образар гьана. Ада «Авайвилиз хьурай лянет», «Я алпанд цӀай», «Я первердигар» ва маса шиирра ханарин аксина вичин сес хкажна. Гьа девирдин вилик-кьилик квайбур, гьелбетда, вилегъ шаирдал ажугъламиш хьана.

Сурхай ханди вичиз табий тахъай халкъдин игит хва Саидан вилер инсафсузвилелди акъудиз туна. Амма Саид киснач, ада хандин адалатсузвиликай мадни хци чӀалар тукӀуьрзава. Саида «гъилер, беден ивид курут» «ивид вире авай гъуьлягъ, келле буш» ва вичин «вилаятда кьаргъа рахазвай», «яхул шалдин ивидай хьайи лацу халат» алай, вични «чӀулав рекъел пӀир хьайи» зулумкар, жаллатӀ Сурхай хандин суьрет гьакъикъи рангаралди, яни реалистичный кьайдада гузва:

Яхул бармак чӀулав рекъел пӀир хьана,
Чи хуьр, уба вирана уф чӀур хьана,
Ругун чӀугвар рат рушарин хур хьана,
Бес гьикъван хьуй и хар, тӀурфан, кьарагъун?!

Куьчхуьр Саидан «ЦӀийи варз», «Эй залум цӀай» ва маса шииррай успат жезвайвал, ам зулум-зиллетдин, ханарин инсафсузвилерин эхир жедайдахъ кӀевелай ининмиш тир:

Мурсал хан – зи рикӀ атӀай кицӀ,
Адахъ инсаф авай туш гьич.
Алпандин цӀу ягъайди хьиз вич,
Ам ягъай тур аквач жал заз?!

Критикар тир Н. Капиевади ва В. Огнева лагъайвал, «Куьчхуьр Саидан поэзия мичӀи йифиз цава куькӀуьнай сад лагъай гьед ва гележегда тӀурфан акьалтдайвилин сифте лишан хьана». Дугъриданни Саидан поэзиядин экуьни Лезги Эгъмедан ва иллаки Етим Эминан яратмишунрин рехъ ишигълаван авуна ва абуруз илгъам гана.

Ашукъ ва шаир Лезги Эгъмеда (XVIII-XIX асирар) вичин яратмишунра социальный месэлайриз еке фикир гана. Адан «Хъел хъана хьи», шиирдай малум жезвайвал, «Жибин буш ва гъил ичIи» тирвиляй кIанибурни сад-садавай къакъатзава.

Лезги Эгъмедни халкъдин бахтлу гележегдихъ инанмиш тир. Ада дустунихъ элкъвена икI лагъанай: «Ханвал ахътин рекъин тийир къуллугъ туш, талагърай хьи, вичин карни шулугъ туш...»

XIX виш йисуз араб чIалал арадал атай лезги поэзиядин прогрессивный хилен векилар Ахцегъви Мирзе Алини Алкъвадарви Мирзе Гъасан хъана. Мирзе Али (1777-1858) Дагъустан Россиядик экечIунин, урус культура дагъви халкъарин арада чукIурунин терефдар тир. Савадлу, дуьньядикай хабардар яз хъайи Мирзе Алидиз РагъэкъечIдай патан халкъарин чIалар ва поэзия хъсандиз чидай. Ада илимдин кIвалахдихъ галаз санал араб чIалалди касыдаяр, яни къилдин ксарин тарифар, элегияр (пашманвилини гиссер квай шиирар), ашкъидин чIалар кхъенай. Ада «Къеледай», «ЗатI туш» ва маса эсерра дишегълидин гъакъикъи къамат гузва ва михьи муьгъуьббатдикай рахазва.

«Гъахъ-дуван авачир, дердериз дава-дарман авачир» аямдал шаир Тигъиржалви Эмиралидини (1790-1846) «Дурная», «Жагъура», «Лугъуз-лугъуз» шиирра наразивал ийизва.

Мирзе Алидин ва Тигъиржалви Эмиралидин рехъ тарихдин цIийи шартIара шаир ва машгъур алим Мирзе Гъасана (1834-1910) давамарзава. Ада «Диван ал-Мамнун», «Асари Дагъустан» ктабра, са жерге шиирра, гъа чIавуз Бакуда акъатзавай «Экинчи» («Лежбер») газетдиз акъатай макъалайра чеб мичIивиле авай дагъви халкъариз кIел-кхъин чируниз, Дагъустанда школаяр ахъаюниз, илим чируниз, урус халкъдин ва адан культурадихъ галаз алакъаяр мягъкемаруниз эверзава. Мирзе Гъасана «Урусиятдин куьлгедик» шиирда – лезгияр гъеле, уях тежез, ахварик ква» лугъуз, гъайиф чIугвазва ва и пачагълугъдин куьлгедик кIелна вири савадлу хъунин» идея тестикъарзава.

Лезгийрин милли литературадин бине эцигайди халкъдин рикI алай бажарагълу шаир, чIехи камалэгъли Етим Эмин (1838-1885) я. Ада халкъдин яшайишдин шартIарикай, социальный алакъайрикай, тарихдин вакъайрикай, «фана дуьньядикай» ва михьи муьгъуьббатдикай жавагъирар хътин чIалар кхъена.

Шаирдин «Дуст Ягъиядиз», «Вирт квахъайдаз», «ТIварун стхадиз», «Къве паб», «Къавумдиз», «Дуванбегдиз» ва маса эсеррай аквазвайвал, ада зегъметчи халкъдин пад хвена, гъахъвилез къуллугъна. Етим Эмина 1877-йисан бунтариз талукъ эсерра халкъ истисмар ийизвай, адан къилел гзаф пис югъ-йиф гъайи пачагъдин гъакимар поэзиядин хци гафуналди гатана, колониальный политика лянетламишна ва зулуматдин эхир жедайдахъ инанмишвална:

Россиядин кIеви зулум,
Са къуз адаз жеда къалум,
Ийиз ацукъ сабур, фагъум,
Им вуч мусибат хъана хьи?!

Е. Эминан философиядин лирика иллаки къуватлуди я. Адан «Фана дуьнья», «Дуьньядиз», «Дуьньядикай бейхабардаз», «Дуьнья гургъа-гур», «Гъарай эллер» шиирра «пис ксариз ажеб ганвай», «дугъри ксарин гуьгъуьлар вичикай ханвай», «Бязибуруз девран, бязибуруз гъижран тир» «Инсанар хебни жанавур» хъанвай дуьньядин таъсирлу образ ганва.

Шаирди дагъви халкъарин арадиз капиталистический алакъяр къевезвай девирдин къван-къванцел тазвач. Эминан фикирдалди, яшайишдин къулай шартлар, дуьньяда са гъахъ-дуван хъун патал зегъметчийрин гаф-члал, фикирар-хиялар, «чанахъ, чанта» садун лазим я:

Фагъум ая, стха, вунни хъухъ устлар,
Нехирбанни чубан хъайила дустар,
Чанахъ, чанта санал вегъин я къастар,
Къведни санал хъайила, чан я дуьнья.

Етим Эмин къилел гзаф залан дуьшуьшар атай кас я: цлукъуд йисуз месе гъатун, вичи хвейи етимар чина акъвазун, хуьруьн варлуйриз таклан хъун, дустарикай гзафбур 1877-йисан бунтар себеб яз къакъатун. Ибур, гъелбетда, риклиз гзаф тлардай крар тирдал шак алач, ятлани ада руьгъдиз ажузвал авунач. Шаирди вичин эхиримжи нефесдалди инсанрин акъулдихъ, халкъдин къуватдихъ инанмишвална ва вични экуь дуьньядал, багъа уьмуьрдал ашукъ яз амукъна:

Вил атлудач дуьньядихъай – ширин я,
Айиб мийир, инсан я лагъ дустариз.

Е. Эминал къведалди лезги шаирар ашкъидикай члалар туьклуьрнай, амма михъи муьгъуьббатдикай, дишегълидин гуьзелвеликай Эминавай хъиз дериндай, таъсирлудаказ садавайни кхъиз хъаначир. Шаирдин фикирдалди, муьгъуьббат вич авайдилаини гзаф гуьндуьрдиз хкаждай, хъсанардай гужлу гъисс я. Ада дишегъли гъакъикъи шартлара, чкада: «зардин кифер хразваз хелвет квалел», «цел фидай рекъе», «булахдал» къалурнава. Шаирди дагъви дишегълидин шикилни гъакъикъи рангаралди гузва:

Рехъди винел фидайла зун,
Са къудратлу кар акуна...
Ашкъидалди камар вегъез,
Килигайла, сивни хъуьрез,
Ажеб ширин рахана мез,
Юкъва аваз камар акуна.

Етим Эминан поэзиядихъ галаз алакъялу яз чи литературада къилдин «школа» арадал атана. А школадин векилар тир Малла Нуриди (1834-1912), Эмираслан Гъанидина (1851–1896), Стлал Саяда (1880-1900), Миграгъ Мардалиди (1820-1927), Кесиб Абдуллагъа (1875-1934) ва масабуру Эминан шииррилай чешне къачуз, чпини гъахъсуз дуьньядикай, регъимсуз гъакимрикай, социальный алакъяйрикай ва муьгъуьббатдикай шиирар кхъиз хъана.

XX виш йисан сифте къилера Дагъустанда капитализмдин алакъяр тестикъ хъунин ва вири Россияда революционный гъерекат гегъенш хъунин таъсирдикди дагъвийрин поэзиядиз рабочияр тир шаирар къевезва. Абуру са кап фу къазанмишиз гъурбатдиз фенвай къурабайрин дерди-гъалдикай ва фялерин

четин кІвалахдикай шиирар кхъизва. Ихътин шаиррик Мазали Али (1850-1890), Ахцегъ Гъажи ва масабур акатзава. Абурун арада Ахцегъ Гъажиди (1868-1918) къетІен чка къазва. Ада гъурбатдиз фидалди кхъенвай шиирра хуъруън яшайишдикай ихтилат ийизватІа, Бакуда туькІуърай чІалара капиталист шегъердин къамат гузва, хузаинри истисмар ийизвай рабочийрин залан кІвалах ва дерди-гъал къалурзава.

Шаирди «Рабочийдин чар», «Баку», «Дустуниз кагъаз», «Хабар це» ва маса шиирра гъурбатдин четин шартІара канвай, залан кІвалахди атІанвай, капиталистри иви хкудзавай фяледин образ ганва:

Чи жегъилрин чанар жезва хъи зайиф,
Ина физвай уьмуьур, яшайиш гъайиф...
Садбурун дем са вацра давам жеда,
Са бязибур къуд кІарабни хам жеда...

1905-1907-йисарин революциядин вакъиайрин таъсирдикди лезги литературадиз цІийи идеяяр, темаяр ва образар къевезва. Чи поэзия мана-метлебдин жигъетдай мадни къуватлу жезва. Ахцегъ Гъажидихъ галаз санал и йисара СтІал Сулеймана, Хуъруьг Тагъира, Нуъреддин Шерифова пачагъдин гъукуматдин аксина чпин сес хкажна. ИкІ, СтІал Сулеймана «Кавхадиз», «Судуяр», «Девлетлуяр, чиновникар», Хуъруьг Тагъира «Диде», «Я кас», «Файдадиз», Нуъреддин Шерифова «ЖедатІа», «Авани», «ЭкъечІа» шиирра пачагъдин къанунар, гъа девир инкар ийизва. Н. Шерифова халкъдиз гъиле яракъ аваз азадвилдин женгиниз эверзава:

Авуна суракъ
Жагъура яракъ,
Девлетлуяр къаз,
Зулумд даях хаз,
Рекъел экъечІа!

СтІал Суеймана революциядалай вилик туькІуърай шиирра ришветбаз судуяр, «жемятар маса гудай» инсафсуз кавхаяр, къаних, къве чин алай фекъияр, азгъун савдагарар, халкъ истисмар ийизвай пачагъдин зулумкар чиновникар русвагъна, абурун алчах крар дуьздал акъудна.

Къызгъин революционный женгер къиле фейи 1917-1920-йисара СтІал Сулейманан сес мадни гужлу хъана. Ада пачагъдин аксина къарагънавай халкъдин къуватдихъ инанмишвална ва къвед лагъай Николай тахтунай гадарун «Февралдин инкъилабдиз» шиирда шадвилелди тебрикна:

Амач лугъуз и падишагъ,
Заз са хабар ван хъана хъи...
Инкъилаб, ваз хъуй маргъаба!¹
Дердериз дарман хъана хъи.

И тарихдин важиблу вакъиаяр къиле физвай чІавуз С. Сулеймана гагъ ачухдиз, гагъ «къаб алаз», «Пехърени вич катрай къада», «Гъуърият хъсан затІ я», «Дуьнья алаш-булаш хъана», «Дагъустан», «Кавказ», «Урусиятдиз» ва маса шиирра къецепатан контрреволюциядин чІуру ниятар дуьздал акъудзава ва

¹ Маргъаба – инал: тебрикун, шадвал авун.

абуруз туьнбуьгь ийизва. Шаирди «Гьуьрият хьсан затI я» эсерда халкъ вахтуналди тир гьукуматдин зегьметчийриз акси политикадин гьавурда твазва.

Революциядин ва граждан дяведин йисара лезги поэзияда ватанпересвилин ва гражданвилин темайри еке чка къазва. Чи шаирар революциядихь, халкъдин къуватдихь ва бахтлу гележегдихь инанмиш тир.

Лезгийрин революциадлай виликан литературада реализмдин къайдаяр тестикъ жезва ва адакай советрин лезги литературадин дибдин чешме хьана.

ГЪАЖИ ГАШАРОВ

Куьре Мелик

(1340-1410)

Куьре Меликан яратмишунар юкьван виш йисарин лезги литературадин гьеле чна чеб тамамдиз ахъай тавунвай нурлу ва кьизгьин чинар я.

Шаир тахминан 1340-1410 йисара яшамиш хьана. Адан девир кьадарсуз заланди тир: чи халкъ яшамиш жезвай чилерал са кьатда кьецепатан чапхунчийри гьужумарзвай. Меликаз Тамерланан кьушунрин тарашчивилер акуна.

Куьре Меликакай гзаф риваятар ама. Са бязи риваятри ам Курар шегьердин агьали тирди, муькуьбуру ам курхуьруьнви тирди лугьузва. Са риваятди хабар гузва: «Курхуьр Тамерланан чапхунчийри чукIурайди я. Гьа чIавуз хуьре вири лезгийриз машгьур шаир яшамиш жезвай. Адалай лезгияр сад ийиз ва абурун кьиле акъвазиз алакьнай. Шаирдин тIвар Мелик тир. Меликаз чапхунчийрин патай зулумар акуна. Чпин гьиле гьатайла, душманри ам ярхарнавай чукьвандал кутIунна, кьулаба кьунвай туруналди гатанай, адан хирерив ва вилерив цIай агудиз, кьакьуднай. Ахпа шаир зиндандиз гадарна, адаз фу-яд ганач. Амма руьгьдиз чIехи Мелика вири гужар эхна. Лезгийрин кьушунди хуьрер душманрикай азад авурла, ам буьркьуь хьанвай...»

Тимурленган кьушунрихъ галаз лезгийри дявеяр авур вахтунда Мелик бажарагьдин кукIушдиз хкаж хьанвай шаир тир. И шаирдикай сифте баянар алим М. Ярагьмедова ганва.

Куьре Меликан биография тамамдиз ачухариз гьеле агакьнавач.

Гьамиша хьухъ викIегь, кьегьал

Гьамиша хьухъ викIегь, кьегьал,
Тарланрикай хкудмир жув.
Са чIавузни жемир бейгьал,
Асланрикай хкудмир жув.

Вун жен гьар са кIвале, хуьре,
Мусурмандин рикIе, виле,
Тахьурай жез хьуьрен жуьре,
КичIерхьанрив агудмир жув.

Лекьре хьтин неъ жуван твар,
Халкъаризни кьалур ви кар.
Чи невейри хуьрай ви тIвар,
Накьвадивай кьакьудмир жув.

Душман такваз жемир аси,
Са гьунардал жемир рази.
Кьегьалвал я бубад рузи,
Халкъдин виляй авудмир жув.

Вахъ тамарзу Мелик Куъре
Пшир жеда ви дебдин кыле.
Тур хци яз хъурай гъиле,
Чуру рекъихъ алудмир жув.

Къул² хуъз экъечI

Эй, лезги халкъ, душман винел атана,
Къарагъ кIвачел, къул хуъз экъечI!
Им нубатдин завал кылел атана,
Къарагъ кIвачел, къул хуъз экъечI!

И душманар кицIерилай пехъи я,
Къаф дагъларин рагарилай векъи я,
Им гъуцари чаз ганвай гъахъ-гъахъи я.
Къарагъ кIвачел, къул хуъз экъечI!

Татар ханар, магъул ханар ацIана,
Чи дереяр кур сесери ацIана,
Шумуд лезги женгерикай хтанач.
Къарагъ кIвачел, къул хуъз экъечI!

Гъар са патай япуз къвезва гъарай, гуж.
Акъудзава рикI, лугъузва, хурай, гуж.
Къейидан ван хквезвалда сурай, гуж.
Къарагъ кIвачел, къул хуъз экъечI!

Лезгидин тур хц я хъи чIар атIуз,
Чин³ уьлкведин жив хътин лацу чар атIуз.
Душмандиз хъи къалурмир куъ тIвар ажуз
Къарагъ кIвачел, къул хуъз экъечI!

Куъре Мелик кузва хъи цIай акъуна,
Къвезвай завал яргъаз амаз акуна.
Вил эцигмир гъуцари гур гъахъунал,
Къарагъ кIвачел, къул хуъз экъечI!

Вун бахтунин рекъе хъухъ

Къекъвезвайдаз жагъида гъахъ,
Вун бахтунин рекъе хъухъ.
ТахъайтIани девлет жувахъ,
Вун бахтунин рекъе хъухъ.

Къизил авай араб халиф,
Ахвар тийиз са югъ, са йиф,
Къуразвалда рикIеваз циф.

² Къул – ватан, кIвал

³ Чин уьлкве – Китай.

Вун бахтунин рекъе хъухъ.

Тарашчияр ава шумуд,
Девлетрик кваз вири умуд.
Къизил кІватІиз жемир кубут,
Вун бахтунин рекъе хъухъ.

Квез я эхир лали-гевгьер,
Авайла вахъ ярдин кифер?
Югъур хъуй ваз физвай сефер,
Вун бахтунин рекъе хъухъ.

Катран къве вил гуьгъунаваз
Дуьньядин чил куьткъуьна ваз.
Ашкъидин цІай гуьнгуьнамаз
Вун бахтунин рекъе хъухъ.

Инсанри ви къабулрай гаф,
Винел са чІар алачир хаф,
Уьмуьр акваз тахъуй гзаф,
Вун бахтунин рекъе хъухъ.

Куьре Мелик, шегьерни хуьр
Жув къекъевезвай ая на чир.
Садазни ви рехъ тахъуй сир,
Вун бахтунин рекъе хъухъ.

Ярдин дидар

Сад аллагъдиз за авунай хъи капІ,
КІаниди кІваляй акъуда, лугъуз.
Низ чида, зи капІ акъатна жед таб.
Зун ама яр зав агуда лугъуз.

Захъ инсандин зи авазва дерди,
Заз яргъайни зи аквазва дерди,
Зав ният чир зи рахазва дерди,
Яр рекъихъди зи алуда, лугъуз.

Кварар гуьзетиз авазва булах,
Вили ккІалрив къугъвазва булах,
ВерцІи векъери чІугвазва булах,
Ахварай ви яр авуда, лугъуз.

Дуьньяда гъикъван перияр ава,
Женнетда хътин гъуьруьяр ава,
Гъарна гуьзелрин суьруьяр ава,
Чакай сад жуваз къакъуда, лугъуз.

Къабул тийирдаз фидач гъейри яр,

Куър Меликаз са чидач гъейри яр,
Рекьида ам вич, гъидач гъейри яр,
Рикџин дам ада атџуда, лугъуз.

* * *

Медресада кџелайбурун арада вич кџилин виниз,

Зуџлейхадиз, Лейлидиз тай, гџабрулайни кџилин виниз.
Буй-бухахдиз гекъиг тежер вичив гъич сад са Хутанда,
Сифте чилел экъечџай цуџк, авачир гъич са бустанда.
Чџарар таза басмадаваз⁴ гуџлуџстандин⁵ тџула авай
Са азиз тир зи яр жейран, женнет рикџин кџула авай.
Игит тир зун уџзенгда кџвач аваз женгер акур жуваз,
Инсандин тџал, инсандин квал датџана хъай агъур жуваз.
Ярдин дидар куџкџуџз чанда, цуџквериз за ганай пџагъар,
Ахпа, гежна, квадарна яр, кџуџд акур хъиз къанай пџагъар.
Къияр кџведай жаду⁶ папа тџилисимда туна лугъуз,
Туџкџуџл хабар агакъна зал, ам зи ясди кџуна лугъуз,
Луџкъмана са масигъ⁷ чидай заз мелгъемдин гана стџал,
А стџалди кана жигер, ам мармардин хъана кџџал.
Куџре Мелик тџвар савкъватай бубади заз хайи чџавуз,
Вили кџванцел кхъихъ, эллер, дердини зун кџейи чџавуз.

* * *

Вун амачиз, шехъзава вахъ саздин симер, масан зи яр,

Чуџллерани кџежай, мекъи гъатнава циф, масан зи яр.
За къарнийрин цџиргъер твазва рекъе, вилер алуд тийиз,
Гъич са кџунши гъисабдикай жуван рикџин хкуд тийиз.
Зи вилерай кџушар гъвечџи зимира⁸ я хутахай вун,
Чи демерин шерик хъайи, зав къарихдиз уртахай вун.
Сад аллагъдиз аквазва хъи чандин цџай зи рекъин тийир.
Накъвадик зун чџугуртџани, чилин винел рекъин тийир.
Лирлидин сес амукъда зи, шумуд-садал кџурда хабар,
Майдандилай майдандал физ, кузвайбуруз гуда лувар.
Сазди хазвай зи лирлияр вакай я хъи, хъсан зи яр,
Куџр Мелика лирлийралди гуда хъи ви агъсан⁹, зи яр.

Бейтер

Лекъре чилер чалдач, гъурчда кџушарал
Чеб сад тушир, экъечџинавай лужарай.

⁴ Басма – чџарариз ядай ранг.

⁵ Гуџлуџстан – цуџкверин бахча, багъ.

⁶ Жаду – фал вегъедай паб.

⁷ Масигъ – аллагъдин нефес. Ам галукъайла кџейидал чан хкведалда.

⁸ Зимир – симург кџуш.

⁹ Агъсан – кџейидахъ гудай садакъа.

* * *

Инсан хъухъ вун, кІан жемир затІ авачир,
Вичихъ ви ял, ви кардин хатІ галачир.

* * *

Ашкъидин цІу кана, Лейли чІух хъана,
Межнун къена, дуьньядал яс тух хъанач.

* * *

Мусурмандихъ къиникъ гала аллагъдин,
Чан аламаз фикр це ви кІвалахдиз.

* * *

КІалхандай мез атІайтІани пачагъри,
Хурай чІалар рахада чеб къучагърин.

* * *

Ажуз инсан, халкъдин мелез аватай,
Шалам хъиз, къазунна, пад хкатай.

* * *

Бахт авамдин гъиляй, яд хъиз, авахъда.
Ашкъи, цавун къулал, гъед хъиз, хкахъда.

* * *

Туруни ваз жуьрэт гузва асландин,
ГъакІ ятІани умуд ква ви къалхандик.

* * *

Лекърен мукай акъуддайла какаяр
Къвалал вичин кІватІдач чІулав къаргъаяр.

* * *

Гъайиф къемир рикІ гуз гишин мугъмандиз,
Аман гумир ви ял такІан душмандиз.

* * *

Вуж экъечІда душман рекъиз женгиниз,
Гъадакай хва жеда халкъдин дердиниз.

* * *

Ваз ви уьмуьр акъалтІда вун хъфейла,
Сад аллагъдин накъвадиз вун элкъвейла.

* * *

Савкьат гумир тур кичерхъан инсандиз.
Тур къадай кас вич къведа вал асоан хъиз.

* * *

Къве лам алай чкада пуд лагаъйди
Къиле фида, къалгъанар нез, къулайдиз.

* * *

Киці кицѣрал гьалтда пехъи, кикѣида,
Чѣуру кар я: гъахъ гвай инсан рекъида.

* * *

Фаз гъуърметдай кас ятѣа вун аллагъдин,
Цѣузни къуллугъ ая жуван ахлакъдин.

* * *

Лувар жеда беденда руъгъ авайдахъ.
Крар жеда ватандин экв жагъайдахъ.

* * *

Рагъ аквадай къве вил ганва аллагъди,
Уъмуърдин рекѣв аквач анжах ахмакъдиз.

* * *

Амал чѣуру, ният чѣуру пачагърихъ
Крар жеда алчах, ягъсуз къачагърин.

* * *

Гуъзел папахъ къекъвемир кас, Хутанда¹⁰,
Ам жагъуриз алакъ жуван ватандай.

* * *

Калтугун ви квез я такур Буракъдихъ¹¹?
Гъил алаз хуъх яхун мал тир ви улакъ тир.

* * *

Либасра чеб хъайитѣани ипекрин,

¹⁰ Хутан – махарик квай гуъзел дишегълияр яшамиш жедай уълкве.

¹¹ Буракъ – Мегъамед пайгъамбардин балкѣан, шив.

Дишегълийрин ад аквада эркекриз.
* * *

Къушун галаз уьмуър гьалдай залумрин
Эхир жедач элдиз ийир зулумрихъ.
* * *

Инсан лекъ хьиз чуьнуьх жеда рагара,
Цакул тГимил хъайи чГавуз лувара.
* * *

Чуру кардихъ калтугдай вун жемир кас,
Халкъ тарашна, гьалал тушир немир къас.
* * *

И уьмуърда ялда гьида, акъажда,
Жанавурдин хамни гьада алажда.
* * *

Ширин жеда жуван гьили цайиди,
Ви нефес яз жуван къулав хайиди.
* * *

Некягъдикай хкатайди халидфдин¹²
Инсан жедач, лугъуда, дуьз къилихдин.
* * *

Низ чидач къван, турар яда турари,
Женг акъалтда – майдан гуда суариз.
* * *

КІаму эвез ийидач гьич са вацІни.
Халкъ галачиз къиле фидач са касни.

Миграгъ Къемер

(XV асир)

Миграгъ Къемер тахминан XV асирдин эвел къилера яшамиш хъана.

¹² Халиф – Мисридин пачагъриз гьакІ лугъузвай.

Ашукърин манийрай чаз малум тирвал, Миграгъ Къемер «Мазан» лаклаб алаз машгъур шаир тир. Мазан ашукъ лагъай чІал я.

Миграгъ Къемер девлетлу, вичин тІвар-ван авай хзанда хана. Адан диде Къарабагъдин эрмени, бубани Миграгъви лезги тир.

Къемераз араб чІалалди вичин вахтунин виниз тир дережадин чирвилер къачудай мумкинвал хъана. Ада вичи туькІуьрай эсерар араб гъарфаралди кхъидай ва бубадин саздихъ галаз вичин юлдаш рушар кІватІ хъанвай чкайра, межлисра, мелера лугъудай.

Щерид йиса авайла, Къемераз вичин тай-туьш, кесиб гада Султали кІан хъана. Бубадиз и кардикай пара хъел атана ва руш адаз гудайвал хъанач.

Султалани Къемер хуьряй экъечІна, катдай меслятдал атана. И кардикай гъикІ ятІани хабар хъайи кавхади, вичин мукъва са касдин квахъай мал Султалиди чуьнуьхна лагъана, ам хуьряй Яхулиз суьргуьн авуна.

Бубани Къемер пабни аялар авай кавха Шихмурадаз гана.

Дердери гацумарай Къемера мадни къизгъин шиирар туьткІуьриз эгечІна. Ада туькІуьрай эсерар сиверай-сивериз физ, кІел-кхъин чидай ксари чпин кІватІалра кхъиз, лезги халкъдин арада чкІана, иллаки ашукърин (мазанрин) сиве-меце гъатна. Абурукай са къадарбур чални агакънава. Агъадихъ чна гузвай шиирар машгъур ашукъ ва шаир Шиназ Гъезерчидивай 1961-йисуз кхъин хъувурбур я.

Кузава, лагъ, гум акъатиз

Дагъларилай элкъвей рекъер
Къуру я, лагъ, къум акъатиз;
КІани ярди хабар къуртІа,
Кузава, лагъ, гум акъатиз.

Яхул пата цав рахазва,
Гурвадалди¹³ акадна хар;
Зун Султали суьргуьннава
Пак тир хипиз¹⁴, я чан вахар.

Шалбуздагъдин кукІвал цуьквер,
КукІвал цуьквер – кІанел хъанач.
Бязибуруз бахтар гурла,
Зун гъуцарин рикІел хъанач.

Я чилни цав, я чилни цав,
Цавал алай ракъар-варцар.
Къисмет тежер рушни гада
Куьз халкъна бес, я чан гъуцар?!

¹³ Гурва – дегъзаманрин лезгийри тІурфандиз лугъузвай.

¹⁴ Хиб – лезги календарда 7 мартдилай 21 мартдалди. Хиб лезгийрин са гъуцдин тІварни тир.

Авач рикIихъ зерре сабур,
Са шем тиртIа, тухъудай зун:
ТавунайтIа элди айиб,
И дуьньядай хъфидай зун.

Зун бейкеф я дуьньядикай
Ганавай заз и дар ери:
КIевевай къуз чара тахъай
Зи душманар я куьн вири.

Къакъан дагъдай къван аватуй
Жуьнейд шейхда¹⁵ акъадайвал,
Ирид цавай цIай аватуй
Шихмурад заз тахквадайвал.

Шумуд тахта чил дигида,
Са къизилгуьл цуьк паталди?
КъетIиндиз¹⁶ зун гумир, буба,
Агъзур гьерни ник паталди.

Дагълар къакъан хъана лугъуз,
Яд фидани бес лиледай,
БацIни къетIин бул я лугъуз,
АкъучIдани чун дуьнедай.

Тавханадин къулак кувай
КуькIвер къене ифей маша,
КIанибуруз тахтай рушар,
Куьн кIаркIуч¹⁷ къаз зи патав ша.

За лугъуда, куьн ишехъа,
Миграгъ Къемер язва мазан.
Гъил куьчебан жеда экъвер,
Амачирла кIвални хизан.

* * *

Къакъан синел акъахдайла,
Пеле къадай гар я вун зи.
РикI, лепе хъиз, алахъдайла,
ЧIалар патал чар я вун зи.

Вуна чарар кхъенайтIа,
КIелдай хъи за накъвар кIвадриз.
Ви сес япуз хтанайтIа,
Къекъведай хъи ахвар квадриз.

¹⁵ Жуьнейд шейх – сефевидрин са шейх. Ам гъахъсуз кас тир, лугъуда.

¹⁶ КъетIин – кускафтIар.

¹⁷ КIаркIуч – лезгийрин куьгъне диндиз къуллугъ ийидайла, ишлемишзавай алатрикай сад.

Дуьне лацуз аквазвай хва,
Вун хьтинбур сад туш эхир.
Бахтуникай рахазвай хва,
Бахт булахдин яд туш эхир.

Хьуьрез-хьуьрез залди кьведай
Ви кьве вилин экв хьурай зун
Са нин ятIа яр жедалди,
Дили хьана, тек хьурай зун.

Лугьуз-лугьуз залди атай
Ви манидин чIалаз кьий зун.
Чун кьвед, зи яр, сад тахьайтIа,
Ви манияр галаз кьий зун.

РикIевайди талгьайтIа, яр,
Мазан Къемер хьанач хьи зун.
Ви тIалдикай хабар тежез,
Къайи къван яз ханач хьи зун.

Ишехь, Къемер, чуьнгуьрд симер

Акьала вил – акIана рагъ,
Алатна зи жегьил тир чагъ;
Фена чина авай шафагъ.
Ишехь, Къемер, чуьнгуьрд симер.

Япалухдин къармахда нуькI
Гьатна, гила гьал хьурай гьикI?
Аман, зи рикI я хьи гьарикI!
Ишехь, Къемер, чуьнгуьрд симер.

Хьанва гила эхир-пехир,
Югъ я няни: тIая нехир?!¹⁸
Шихмурадаз я вун чехир.
Ишехь, Къемер, чуьнгуьрд симер.

Хьанач ваз бахт и дуьнеда,
Сад – балкIандал, сад – пияда.
Ви цуьл амач хьи таяда¹⁹,
Ишехь, Къемер, чуьнгуьрд симер.

Аюх яни, им са ахвар, -
Гьавурда тур зун, чан вахар.
Вили кIвадриз рикIин накъвар,
Ишехь, Къемер, чуьнгуьрд симер.

¹⁸ Яни: няни хьана, хиял кьилиз акъатда. Къемеран хиял кьилиз акъатнач, умуд туькIвенач.

¹⁹ Яни, Къемеран бахт квахьна, амач.

Мискин Вели

(XVI асир)

Мискин Вели XVI асирда яшамиш хъайи лезги шаир я. Велиди гзаф къадар гуьзел эсерар яратмишна. Абурукай са къадарбур ашукьрин сивера гъатна, хуьрера, шегьерра, халкъ кIватI хънвай чкайрал лугъуз хъана.

Мискин велидин уьмуьрдиз талукъ делилар ва адан ирс гъеле тамамдиз жагъурнавач.

Шехъзава зун

Зун къурбанд хъуй квез, авайбур яргъара,
Куь язухар атана, шехъзава зун.
Гатфарин дем я билбинрин багълара.
Билбилдин сес атIана, шехъзава зун.

Куь гъахълувал, дуьзвал вучиз хъана зай,
Адалатдик кумачирни бес куь пай?
Куьн акъатай а чкайра жеч квез тай,
Куь дердияр къатIана, шехъзава зун.

Авуна хъи фелекди зи чан мерез,
Сагъариз кIан хъайи яна къел хирез,
Лаиллагъи-иллаллагъ лугъузвай мез
Зулумкарри атIана, шехъзава зун.

Эфендияр, гъажияр хъанва дустагъ,
Сел я дидейрин, вахарин вилин нагъв,
Къуларик цIай кумач, къайи я гурмагъ.
Элди хъ рикI-жигер кана, шехъзава зун.

Мискин я зун гъахъсузвилер акунвай,
Гъафил хъана, хиялри перт авунвай,
Чара тежез, сефил гъижран чIугунвай,
Заманади гатана, шехъзава зун.

Къалажухви Забит

(XVII асир)

Шаир Забит Къалажух хуьрйяй я. Вичин девирдин хъсан шаиррикай сад яз гъисабзава. Къалажухви Забитан эсерар халкъдин арада гегъеншдиз чкIанвай, ашукьри абур манийралди лугъузвай. И шаирдин эсерар гъелелиг тамамдиз кIватIнавач.

Зун

Йиф-югъ ви дерт чӀугваз, дилбер,
Квахънава зи шадвални хъвер,
РикӀин къене ауна хер,
Вуна чандал гъана хъи зун.

Вад югъ уьмуьр и дуьньяда
ГъикӀ акъудин бес за бада?
На зун гъикъван кӀеве твада,
Къе дивана хъанва хъи зун.

Забит, ви кар я агъузар,
Масадаз дуст хъанва ви яр.
Залан я ви гъамарин пар,
Эхиз тежез, канва хъи зун.

Лезги Къадир

(XVII асир)

Лезги Къадир Куьреда яшамиш хъайи шаиррикай я. Амни, Къалажухви Забит,
Лезги Эгъмед, Лезги Салигъ ва масабур хъиз, вичин девирдин тӀвар-ван авай
шаиррикай тир. Къадиран эсерар гъеле кӀватӀнавач.

Пакаман шагъвар

Пакаман шагъвар, зи факъир гъалдикай
Агакъва сес яргъа авай эллерив.
Зулумрикай фелекдин, чав къалрикай,
ЦӀигел хъункай, лагъ, зун къизил гуьллерихъ.

Зи гъам чӀугваз дидед рикӀел хъанва тагъ,
Кими тижез вилерилай туькьуьл нагъв.
Зи бахт, вичел хажалатрин алаз дагъ,
Аватзава дерин-дерин вирериз.

Гурлу селлер къупмиш хъанва азгъундиз,
Къати я гар элкъвезвай чайгъундиз.
Лейлидивай къакъатнавай Межнун хъиз,
Авара яз катнава зун чуьллериз.

Жуван миллет маса гун туш жедай кар,
Мусибатри тавурай чаз дуьнья дар,
Чи миресрив агакъра зи дуьз хабар,
Аватункай лагъ зи гими гъуьлериз.

Къадир я зун шадвал такур гъич кӀвале,
Хажалатрин залан пар я зи шеле,

Ажалди вахт ганва, кьенвач зун гъеле,
Кхъена, дерт пайзава за эллериз.

Лезги Салигъ

(XVII асир)

Лезги Салигъ Вини Арагърин хуьре хана. Ам XVII асирдин шаиррикай сад я. Шаирди муьгъуббатдикай, яшайишдикай, вичин девирдикай хейлин эсерар теснифнава. Абурукай са бязибур чални агакънава.

Ухшар я

Ви гуьзелвал, Суна-дилбер,
Ракъиниз, вацраз ухшар я.
Гъелекмир зун вуна, дилбер,
Ваз цуькведин наз ухшар я.

Вакай фикир ийидай кван
Къил элкъезва, хесте я чан.
Вун я, биллагъ, пак тир жейран,
Манидиз аваз ухшар я.

Гуьрчег я ви яру пекер,
Ви бахчада – алван цуьквер,
Шузар къелечI, мез я шекер,
Бедендизни саз ухшар я.

Вал рикIивай ашукъ я зун
Вун Лейли я, зунни Межнун.
Салигъан яр кIандай хъи вун!
Зи рикIин сес ваз ухшар я.

Цилингви БукIа (Абукар)

(XVIII асир)

Цилингви БукIа (Абукар) лезги халкъдин чIехи шаир Етим Эминан ата-буба я. Ам XVIII асирдин сифте паюна, тахминан 1705-1760-йисара яшамиш хъана. Чал Цилинг БукIадин са къадар эсерар агакънава.

Къезва гъа

Эй агъаяр, пелеваз рагъ,
Ажайиб инсан къезва гъа!
Яха ачух – женнетдин багъ,
Са марал-жейран къезва гъа!

Яру хъанва, килиг, са гъил,

ЖаллатI яни атIудай кьил?
Къумух Сурхаян руш-несил,
Тик къуна гардан, къвезва гьа.

Девейрин яваш я юзун,
Десте-десте къвезва къушун,
Тахтунал гуьрчег тир акун,
Шагьи-Сулейман къвезва хьи.

Дамах гваз гьахьна майдандиз,
Акъвазна мерди-мердандиз,
Лайих тир Мустафа хандиз,
Гуя хьи са хан къвезва гьа.

БукIадин гаф: и дуьньяда,
Ребби, чаз ви регьим кIанда,
Килиг садра: асулзада,
Тарифлу Султан къвезва гьа!

Лезги Эгьмед

(1762-1840)

Зурба ватанперес ашукъ ва шаир Лезги Эгьмед тахминан XVIII виш йисан кьвед лагъай паюна виликан Къуба уезддин (гилан Къусар район) Вурварин хуьре лежбердин хизанда дидедиз хъана.

Лезги Эгьмед дуьньяда къекъвей, гьа девирдин гьар са кардикай хабардар, халкъдиз къуллугъ авур шаир тир. И кар Лезги Эгьмеданни азербайжанрин тIвар-ван авай ашукъ ва шаир Хесте Къасуман (XVIII виш йис) гьуьжетдин чIаларай ва маса шииррай хъсандиз аквазва. Абурун дейишме (гьуьжет) гьеле 1894-йисуз печатдиз акъатнай.

Къуьчхуьр Саидан вилер акъудай Сурхай хандиз шиирралди зурба туьнбуьгъ авур Лезги Эгьмеда вичин эсерра гьа гьахъсуз аям дериндай русвагъна ва ханаринни беглерин инсафсузвилерихъ эхир жедайдахъ инанмишвална. Шаир XIX виш йисан сифте паюна кечмиш хъана.

Хъел хъана хьи

Аман вахар, я чан дустар,
Зи адахли хъел хъана хьи,
Алатнава шумуд йикъар,
Такваз зун цIигел хъана хьи.

Чидай ахьтин себеб авач,
За чIурай са эдеб авач,
Я кин ва я гьезеб авач,
Яр такваз энгел хъана хьи.

Шад аквамир зун винелай,
Нагъв кими туш зи вилелай,
Алатна физ тир рикелай,
Квал кведай рекел хана хьи.

Заз чиз адаз ава илчи,
Зи жибин буш, гъил я ичи,
Лугъузва Эгмеда вичи.
Хер даим рикел хана хьи.

Я залум хан

Агъ, мазарат, гъикI гъана и хабар на,
Келледиз къан, мецез яна къабар на,
Я залум хан, къалур ийиз зарбар на,
Ашукъди вуч къан авуна къада ваз.

Бубадин рикI цIрадайди чида заз,
Дидеди хур гатадайди чида заз,
Ярди кифер чухвадайди чида заз,
Панагъ хъанач залум фелек-худа ваз.

Ван хъайила, дагъдин свалар лал хана,
Алван цуьквед винел чIулав хал хана,
Къацу векьер къурана къал-къал хана,
Эгмедаз пис къуьд атана гад амаз.

Ашукъ фида, чуьнгуьр тада аманат,
Лагъай гафар мецери гуз риваят,
Саидан кар къамир дуьшуьш, аламат,
Чилин винел я хан, я бег – сад амаз.

Лезги Эгъмел ва Хесте Къасум

(Гъуьжет)

Лезги Эгъмед:

Вун хвашкалди, уста Къасум, шад я чун,
Ша майдандиз, элдин гъуьрмет авайди.
Машгъур хъанвай ашукърикай сад я вун,
Лезги Эгъмед я вахъ галаз рахайди.

Хесте Къасум:

Лезги Эгъмед, ви тIварни чаз машгъур я,
Ваз жаваб гуз зун майданда гъазур я,
Заз чидайди фагъум, фикир, сабур я,
Аквазва заз вун дамах гваз атайди.

Лезги Эгъмед:

Суал гун за, жаваб це на иердиз:
Макан кьунва кьефесда гьи шегьерди?
Вуч ятІа лагь вич маса гуз тежерди.
Малум яни ваз чанда вирт авайди?

Хесте Кьасум:

Ви суалдиз жаваб гун за иердиз:
Кьефес макан я рикІ лугьур шегьердиз.
Акьул-камал я маса гуз тежерди.
Шекердин нацІ я чанда вирт авайди.

Лезги Эгьмед:

Лепе тежез рагьул жерди вуч гьуьл я?
Гьи багьманчи цІикьвед багьдин векил я?
Виридалай яргьалди гьи мензил я?
Вуч я югь-йиф вич ахвара авайди?

Хесте Кьасум:

Лепе тежез рагьул жерди гуьгьуьл я.
Багьманчи рагь цІикьвед багьдин векил я.
Лап яргьалди гьетерал фир мензил я.
Кьван я югь-йиф вич ахвара авайди.

Лезги Эгьмед:

Ам вуч я хьи вич авазни авачир?
Вуч перем я гьич са цвални алачир?
Вуч ятІа лагь – я деве, я шив гвачир,
Даим-эбед сиягьатра авайди?

Хесте Кьасум:

Хьен куьлге я вич авазни алачир.
Хам я перем – гьич са цвални алачир.
Рагьни варз я – я деве, я шив гвачир.
Даим-эбед сиягьатра авайди.

Лезги Эгьмед:

Уста Кьасум, жаваб це зи суалдиз:
Вуч я вири рангар хасди жамалдиз?
Квекай я цав, гьваш кван жуван хиялдиз?
Хрун тавур гам чидани авайди?

Хесте Кьасум:

Лезги Эгьмед, жаваб я ви суалдиз:
Хас я гьар са ранг гатфарин жамалдиз.
Нурдикай я цав – гьизва за хиялдиз.

Гуьлчимен я гамунин ранг алайди.

Лезги Эгъмед:

Гъи къуш я лагъ, йиса хада са кака?
А какади къада вичиз гъи чка?
Муг авачир къуш, гъим ятІа лагъ акван,
Физ чарадан мука кака хадаиди?

Хесте Къасум:

Ам симург я – йиса хадай са кака,
Живед винел чуьлда вичиз къаз чка.
КукупІ гъа къуш я – чарадан физ мука,
Акатайвал вичин кака хадаиди.

Лезги Эгъмед:

Зи сулриз дуьз жавабар на гузва.
Гъи гъисабди къуьзуьвилихъ тухузва?
Ам вуч я хъи – катиз тади къачузва?
Вуч я ада эхир макан къадаиди?

Хесте Къасум:

Эхъ, жавабдин гафар за дуьз лугъузва.
Яш гъисаб я къуьзуьвилихъ тухузвай.
ВацІ я даим катиз тади къачузвай,
Гъуьл я ада эхир макан къадаиди.

Лезги Эгъмед:

Ашукъ я вун, устад я вун вижевай,
Седефлу саз лайихлу я хъуьчІевай.
Гила вуна суалар це миже квай,
Закай хъурай ваз жавабар гудайди.

Хесте Къасум:

Ам вуч затІ я кІуфай бала хадаиди?
Чидани ваз чандиз дуван къадаиди?
Лагъ вуч ятІа инсан кІеве твадаиди,
Садавайни чара ийиз тахъайди?

Лезги Эгъмед:

Къуьлуьн твар я кІуфай бала хадаиди.
Ажал я ам чандиз дуван къадаиди.
Къуьзуьвал я инсан кІеве твадаиди,
Садавайни чара ийиз тахъайди.

Хесте Къасум:

Вуж я инсан алуддайти рекъелай?
Вуж алатдач гъич садрани рикъелай?
Лагъ нехишар куьн луварин винелла?
Чидани ваз къил галачиз фидайди?

Лезги Эгъмед:

Алудзава иблисди дуьз рекъелай.
Диде-буба алатич гъич рикъелай.
Нехиш-халар чепелукъдин винелла.
Марфад квак я къил галачиз фидайди.

Хесте Къасум:

Куь кхьиди чарни къелем авачиз?
Вуч къав я ам даях-дирек, цал квачир?
Вуч рангар я ягъай рангар алачир?
Вуч я гъилер, кIвачер квачиз хадайти?

Лезги Эгъмед:

РикI я герек тежедайти къелем, чар.
Даях-дирек квачирбур я генг цавар.
Яргъи рушан ирид ранг я а рангар.
Къиб я гъилер, кIвачер квачиз хадайти.

Хесте Къасум:

Лагъ чидатIа ваз чулаввал миxъ тежер.
Вуч сакит я, вуч куьч я – вич хуьз тежер?
Ам вуч нур я вичин мукъув физ тежер?
Вуч ятIа лагъ а нурдикай катдайти?

Лезги Эгъмед:

Намус квадарун чулаввал я миxъ тежер.
Дуьнья сакит, къиникъ куьч я хуьз тежер.
Рагъ я а нур вичин патав физ тежер,
Къаркъулув я а нурдикай катдайти.

Хесте Къасум:

Ам вуч я хьи, жегъил уьмуьр 15 югъ?
Куьн деринвал гъуьлелайни я артух?
Муьгъуббатдин лукI вуч ятIа лагъ ачух?
Девлетрилай вуч я гзаф багъади?

Лезги Эгъмед:

Варз я, гъелбет, жегъил уьмуьр 15 югъ.
Гъуьлерилай илим дерин я артух.
Муьгъуббатдин лукI я гуьгъуьл, эй ашукъ.

Девлетрилай вуч я гзаф багдади?

Хесте Къасум:

Вуч я даим чи уьмуьрдиз уртахди?
Вуж я гъахъвал, дуьзвал чIурдай алчахди?
Лагъ вуч ятIа гъар гъамиша уяхди?
Дуьньядикай вичиз хабар авайди?

Лезги Эгъмед:

Чал я даим чи уьмуьрдиз уртахди.
Буьгътанчи я дуьзвал чIурдай алчахди.
РикI я, гъелбет, гъар гъамиша уяхди,
Дуьньядикай вичиз хабар авайди.

Хесте Къасум:

Лезги Эгъмед, гаф амач ви камалдиз.
Мад рахунар ийидач за яргъалди.
Аквада чун, мажал гурай ажалди,
Дуствилелди зун я ви гъил къадайди.

Ихрек Режеб

(1680-1760)

Бажарагълу ашукъ ва шаир Режеб виликан Самур округдин (гилян Рутул район) Ихрекрин хуьре тахминан XVII виш йисан эхирда дидедиз хъана. Шаирдин аял вахтар хайи хуьре ва ханарин меркез хъайи Илисуда акъатна. ГъвечIи чIавалай поэзиядал ва музыкадал рикI алаз чIехи хъайи Режеба лап фад шиирар туькIуьриз башламишна.

Адан эсерра зегъметчи халкъдин дерди-баладикай, муьгъуьббатдикай, классрин алакъайрикай ихтилат кхвезва. Режебан «Инсан ава», «Севдугъуьм», «Дегишдач», «Къве хал», ва маса шииррай аквазвайвал, шаирди зегъметчийриз къуллугъ авуна. Иниз килигна халкъди, «Гъахъ ашукъ» лагъана, вичин патай шаирдиз авай гъуьрмет къалурзавай лакIабни ганай.

«Гъахъ ашукъ», «Куьр» Режеб лугъуз, шаир, Дагъустанда хъиз, Азербайжандани машгъур тир. Кесибрин дердер, гъамар ва умудар ачухарзавай Режебан чIалар, гзаф вахтара сиверай-сивериз къвез, халкъдин арада яшамиш жезвай. Анжах советрин девирда адан шиирар печатдиз акъатна ва халкъдин шаирдин яратмишунар ахтармишна.

Режеб тахминан 1760 йисуз йисан юкъвара Ихрекрин хуьре кечмиш хъана.

Инсан ава

Инсан ава инсандилай хъсан я,
Инсан ава гъайван адалай хъсан я,

Инсан ава вич хандилай хъсан я,
Инсан ава къал-макъалдив къугъвадай.

Инсан ава куьчери хъиз къекъведай,
Инсан ава чарадан фал элкъведай,
Инсан ава гъилиз кепек текъведай,
Инсан ава манат-малдив къугъвадай.

Инсан ава ахмакъдин гаф алачир,
Инсан ава кIусни акбул авачир,
Инсан ава са аршин агъ галачир,
Инсан ава пек-шалдив къугъвадай.

Инсан ава женнет авай гъилера,
Инсан ава гаф ширин тир эллериз,
Инсан ава цуьк рахадай вилера,
Инсан ава фитне-фалдив къугъвадай.

Инсан ава Куьр Режеб хъиз шехъзавай,
Инсан ава инсанри вич негъзавай,
Инсан ава закатдани нефс авай,
Инсан ава лап ажалдив къугъвадай.

Нагъакъдаз

Рагъ авачир мичIи къуза
Ракъинай къаз жемир, нагъакъ,
Вал фелекди гъида къаза,
Гъахъсуз рекъиз къвемир, нагъакъ.

Нагъакъ касдиз гудач мажал,
Мукъвал жеда адан ажал,
Галукъда вахъ мерездин тIал,
Эллерин як немир, нагъакъ.

Мерд инсандиз гуда на чан,
Низ герек я намерд инсан,
Са арадлай жеда пашман,
Ахпа гъамлуз шемир, нагъакъ.

Нагъакъдахъай Режеб катда,
Зи гъавурда вун геж гъатда,
Гъа ви фуруз вун аватда,
Гъам я элдин эмир, нагъакъ.

На вуч лугъуда?

Ивидин нагъа авахъзава вилерай,
Гурлу жезва гъуьлер, на вуч лугъуда?
Лукъманавай тIалабзава за дарман

Къаз ашкъидин селлер, на вуч лугъуда?

Зун ашкъидин рапунавай гъал хъана,
Рушан вилик къе зун михъиз лал хъана.
За вучрай, и дуьньяни заз сал хъана,
Буьркьюъ жезва вилер, на вуч лугъуда?

Инсаф ая, яб це, на зи минетдиз,
Ваъ лугъумир, пай кутур ви зиннетдик,
Режеб ашукъ я вал, гъуьруь женнетдин,
Ачуха ви сирер, на вуч лугъуда?

Севдуюгъум

Фадлай инихъ зун и багъдин багъман тир,
Бегъер ганач заз цуьквери, севдуюгъум.
Гъайиф уьмуьр кечирмишун пашман тир,
Чухвазва хъи зун пехъери, севдуюгъум.

Ви кIвал бушдиз акуна зун перт хъана,
Зи яр гъиниз фена, дагълар, серт хъана,
Жагъидалди дарман тежер дерт хъана,
ГъикI давамрай чи рикIери, севдуюгъум.

Агъ чIугваз зи чанда аман амуькнач,
Дуьньяда зун патал дарман амуькнач,
Къилиз тефей мураддин ван амуькнач.
Кана зи багъ пис мекъери, севдуюгъум.

Режеб гъахъ я: гъар са багъда цуьк жеда,
Цуьк къакъудай билбилдин гъал гъикI жеда,
Гъуьруь фейи дагълара зи рикI жеда,
Пашманзава зун рекъери, севдуюгъум.

Къве хал

Са халди зи вилерин экв туьхуьрна,
Са халди зи винел шиван ийизва,
Са халди зал алчах душман хъуьруьрна,
Са халди зи гъакъни дуван ийизва.

Са халди харж кIватIда Мисри²⁰, Ямендай,
Са халди зун авадарда кемендай,
Са хал ава заманадиз темендай,
Са халди зи беден каман ийизва.

Са хал чIулав, муькуь хал лап экуь я,
Са хал гуьрчег, лап зи рикI хъиз михъи я,

²⁰ Мисри – Египет.

Са хал дерт я, гъуълерилай чЛехи я,
Са халди зи чандиз дарман ийизва.

Са халди зи кузвай рикЛел гъана дагъ,
Са халдикай хъана, ягъи, ви чирагъ,
Са халди и дуьньяда тваз суракъ,
Са халди зал пис гиманвал ийизва.

Са хал рехъиз алахънава Куър Режеб,
Са халди зун хуъзава, ачух я метлеб.
Са хал талкъин кЛелиз машгъул я ажеб,
Са халдини веси-игъсан ийизва.

Дегишдач

Милиз хъуьрез гала вун кЪе рушарихъ,
За якъутдихъ, мермердихъ вун дегишдач,
И дуьньяда авай вири къашарихъ,
Мержандихъни, гевгъердихъ вун дегишдач.

И межлисда атирривди къугъвазвай
Цуьквер ава, гъуьжет ийиз рахазвай,
Наргизахъни, нурлу рагъ хъиз аквазвай,
Агъзур багъдин бегъердихъни вун дегишдач.

Зун я кЪе цЛал элкъвезвай са первана,
Фаргъад хъиз зун хъана дели-дивана,
За Генжедихъ, Шуьше, Нахичевандихъ
Ва Илису шегъердихъ вун дегишдач.

Чулав рацЛам, вил галачир пегъриздихъ,
Гуьрчег вилер, элкъуьрнавай межлисдихъ,
Инанмиш хъухъ, за Гебриздихъ, Тифлисдихъ,
Еривандин сегъердихъ вун дегишдач.

Режеб гъахъ я: цуьк вугумир къалгъандив,
Инанмиш жез тахъуй жуван душмандихъ,
Бухарадихъ, Йемендихъ, Исфагъандихъ,
Шираз хуш шегъердихъ вун дегишдач.

Заз

Я зи дерт алуда, я къачу зи чан,
Гумир тЛун азабни агъузар заз.
Шехъдай къван буьркъуь я, амач захъ аман,
Къамир тЛун гъижрандин залан кар на заз.

Бахчадай чукурна ашкъилу билбил,
Къаратткен алахъна желбиз къизилгуьл,
Алагуьз дилбер, на хана зи гуьгъуьл,

Инсаф туш генг дуьнья авун дар на заз!

Къудратди чӀугунвай рацӀамар назик,
Вилерин нурдив на каан хьи зи рикӀ,
Гъейран жез амукьда инсан ви вилик,
Хъверна гъич къалурдач ви пӀузар на заз.

Зи язух куьз къведач, эй зи гуьзел шагъ,
Са жегьил жаван яз, авач захъ панагъ,
Чидач заз вуч ятӀа за тахсир, гунагъ?
Гъи ашукъ авунва барабар на заз?

Алатна фена зи уьмьур вай хъана,
Ишигълу хиялар вири зай хъана,
Режеба лугъузва: вакай къай хъана,
Беймирвет, рикӀин тӀал гана, яр, на заз.

Ялцугъ Эмин

(1698-1777)

ТӀвар-ван авай шаир ва ашукъ Эмин виликан Самур округдин (гилян Ахцегъ район) Ялцугърин хуьре Абделкериман хзанда 1698-йисуз дидедиз хъана. Эмин савадлу кас тир. Ада вичи икӀ лугъузва: «Илимдин гуьгъуьна гъатайди камалдив агакъда, тӀебиатди гъардаз са жуьредин пай ганва. Зани са тӀимил лацу-чӀулавдикай кӀелнава».

Я. Эмин РагъэкъечӀай патан халкъарин поэзиядихъ галаз таниш тир ва адаз хъсандиз азербайжан чӀал чидай. Шаирди вичин яратмишунра къунши халкъарин тежрибадикай еке устадвилелди менфят къачузвай.

Шаирдин «Гъамлу рикӀ», «Яргъаз хъухъ», «Жедач», «Телли», «Дилбер» ва маса шиирра «садбур авач хъайила, садбур бул тир» девирдин татугайвилерикай раханва. Я. Эминан яшайишдин, насигъатдин ва муьгуьббатдин чӀаларай, азербайжан ашукърихъ галаз хъайи гъуьжетрай аквазвайвал, ам зегъметчийрин тереф хвейи шаир хъана. Ам гъа девирдин къанунрал нарази ва бахтлу гележегдихъ инанмиш тир: «Са вахт жеда марф къвада, жив ацукьда. Са вахт жеда гатфар гъава галукьда»...

Ялцугъ Эмин 1777-йисуз кечмиш хъана.

Дилбер

Сифтедай на икъардин гаф гана заз,
Чара касдихъ янзава хьи къе, Дилбер.
Шекер алай ви мецин сес хъана заз,
Вуна зи рикӀ къванзава хьи къе, Дилбер.

Зи рикӀин дагъ, дере, гуьлер – вибур я,
Адан дамах, гуьзелвилер – вибур я.

Захъ аватIа девлет, чилер – вибур я,
Вакай рикIин ханзава хьи кье, Дилбер.

Лугьумир: «Захъ валай гьейри яр ава»,
Хифет чIугваз тахьуй, рикIе хар ава,
Масад къамир, вахъни эдеб-ар ава,
Лугьуз, рикIи ванзава хьи кье, Дилбер.

Зид хиял я, вахъ цуькверин ер ава,
Гуьрчег чина таза шадвал, хъвер ава,
ГьакI атирлу тир муьшкъи-эмбер ава,
Са ни чIугваз кIанзава заз кье, Дилбер.

Хиялрикай за ви шикил храна,
Ви чин акваз Ялцугъ Эмин цIрана,
Ви эрзиман чIугваз зи чан къурана,
Мадни ваз рикI чанзава за кье, Дилбер.

Жедач

Эй, зи гуьгьуьл, ви умуд саф хьуналди
Хьуьрей гьар са дишегьлидкай яр жедач,
Вуна са чан, ва я виш чан гуналди,
Камалсуздахъ са гьал, эдеб, ра жедач.

Гьаясузда эсил, несил квадарда,
Агъ алукIиз беден гьарнихъ гадарда,
Герек гьар затI жагьидай туш базардай,
Чуру тама ични чуьхвер, нар жедач.

Садбур жеда сагъ, муькуьбурни хесте,
Кьалгьанрикай жедач цуькверин десте,
Ламрал алукIналди ипек, зар, бафта,
Къара кегьер шивциз барабар жедач.

Чил чими жеч вуна са цIам куналди,
Цав экуь жеч вуна писпIи гьуналди,
Чулав Ялцугъ дагьдин кукIва хьуналди
Ви гуьгьулар ачухдай хуш гар жедач.

ГайитIани на адаз виш жуьре къаш,
АвуртIани ярдин рекье чан шабаш.
Вун шад йикъаз жедайди я ваз юлдаш.
Пашман йикъаз адал ихтибар жедач.

Яргъалай ам аквада ваз лап хуш яз,
Хъсан килиг – адан къилих нахуш я,
Са бязибур кьве мез хьунал сархуш я,
Эминавай адахъ бих-бизар жедач.

Гуьлбар ва Эмин (1-гьюьжет)

(Сад лагъай гьюьжет)

Гуьлбар:

Гуьбар я зун, ша зи патав
Ашкъидин цай кватла эгер,
Зи цуькведин кунчи бегьемиз
Беневша це, гватла эгер.

Эмин:

Зун Эмин я, сир ава захъ
Белки и кар аян я ваз,
Захъ авайди тек са чан я,
Гъа чанни кваз къурбанд я ваз.

Гуьлбар:

И майдандал гьюьжетдайла
Лап деринриз аватмир вун,
Эмин, Гуьлбар акурла ваз,
Жув жувавай къакъатмир вун.

Эмин:

Ваз килигиз язух Эмин
Вирт хъвайи хъиз гьюьргьюь жезва,
Ви гуьрчегвал акур чавуз,
Вацразни кваз регьюь жезва.

Гуьлбар:

Гуьлбар я зун, гьюьл я дерин,
Рахадайла билбил я зун,
Ашукъ я зун хиял ширин,
Хьюьредайла къизил я зун.

Эмин:

Къалура заз, Гуьлбар ви багъ,
Хуш бедендиз килигдайвал.
Гуьрчегвилин ийиз тариф.
За манидал илигдайвал.

Гуьлбар:

Зи вилик ква са бед ашукъ,
Гьюьжетрал рикI алайди я,
Акуна заз ашукьрин женг,

Амма им рикI авайди я.

Эмин:

Мез фасегъат, экуь кьве вил,
Вахъ хьтин сив, сарар авач,
Лацу чинал седеф, инжи,
Ракъинихъ ви нулар авач.

Гуьлбар:

Вун авчи я уламдавай,
Залай кьве вил элкьуьрна на,
ГьикI хвенани на гайи гаф,
Занжид руш вахъ кьекьуьрна на.

Эмин:

За женг чIугваз шумуд йис я,
Зи рикIел цIун кьаяб ала,
Ви хажалат чIугвазвай аял
Алат тийир азаб ала.

Гуьлбар:

Ашукьди чун машгуьларда,
И майдандал гуьжетар гьваш,
Игит ятIа, суфрадал на
Заз ашкьидин шуьрбетар гьваш.

Эмин:

Чна чанта, чумахъ садин,
Илгьамдикай даях кьуна,
Ви хуш суьрет чIугвада за
Ашкьидикай сачах кьуна.

Гуьлбар:

Гуьлбар, чIугу чиниз перде,
Алахъ акьул кьешенгризни.
Зи дерт малум хьурай, кьегьал,
Урусризни, френгризни.

Гуьлбар ва Эмин (2-гуьжет)

(Кьвед лагаьй гуьжет)

Гуьлбар:

Балугьдикай жедач гуьлягъ

Мекъи чилел нар жедай туш,
КІан хьуналди ханумдикай
Ялцугъвидиз яр жедай туш.

Эмин:

Тапарармир, заз чида, вун
Бегдикай туш, хандикай туш,
ялцугъ Эмин ва адан саз
КтІай цІвелин тандикай туш.

Гуьлбар:

Эй, ашукъ, эрк кутуна²¹ зак
Вун гъавайди буьркьуь жемир,
Даим закай яргъал акъваз,
Ви чин акъван кІеви жемир.

Эмин:

Ви кифера жедач гъуьлягъ,
Зазни дуьнья дар жедай туш,
Ашукъдиз таб ийиз чидач,
КичІевал заз пар жедай туш.

Гуьлбар:

Дуьньядикай рахазва вун,
РикІе еке мурад ава,
Хабар къазва зи гъалдикай,
Гьелбетда вахъ савад ава.

Эмин:

Зун Эмин я, элиф-бейдай
Зи кьил фадлай акъатнава,
На цайиди, назлу Гуьлбар,
За кІелдай вахт алатнава.

Гуьлбар:

Ашкъидин яд хъвана гила
Кьуьлуьн я заз амукъдайди,
Ам вуч я гъар йисуз кьудра
ЦІийи партал алуькІдайди?

Эмин:

Зун шив я гъич муьтІуьгъ тахъай,
Са вун я зун вердишдайди,

²¹ Эрк кутуна – умуд кутуна.

Чил я йиса къуд сеферда
Вичин партал дегишдайди.

Гуьлбар:

Писвеликай катиз даим
За зи акьул артухарда.
На са шумуд гаф лагъайтIа,
За абурун сир ачухарда.

Эмин:

Ачух я зи хурун дафтар,
Хъсанни пис акурди я.
Гар авайла нин перемди
Гимияр кIев авурди я?

Гуьлбар:

Чили вичиз цанвай либас
Гъич садани хкатидай туш.
Гъуьлуьн лепе я а перем,
Гимийрин гуж акатдай туш.

Эмин:

И кардин сир чин тийирди
Дуьньяда лап делиди я,
Вуч ятIа лагъ, гъар са касдин
РикIиз рагъ хъиз чимиди я.

Гуьлбар:

Гъахълу тарсар чир жеда заз,
Чир тахъайтIа мусибат я.
Гъар са касдин рикIиз чими
Рагъ – инсандин муьгъуьббат я.

Эмин:

Муьгъуьббатдиз тагана яб
Намерд итим къаз тахъуй на,
Хъсан затI я дуьньяда гъахъ,
Гъахъ къерехда таз тахъуй на!

Яргъаз хъухъ

Буна хъсан ярдикай пис ярна заз,
Къемир, душман, алат, чавай яргъаз хъухъ,
Багъдай билбил чукурна, пис тIарна заз,

Наши багъбан, алат, чавай яргъаз хъухъ.

Вафадикай пай ганач заз чилерин,
Заз кичӀе я жагъадхъай ви хирерин,
Эдеб-гъал чирна жуваз эллерин,
Намерд шейтӀан, алат, чавай яргъаз хъухъ.

Ялтахрин кыл агъузун ви къуллугъ я,
Лали-гевгъер йикъалай-къуз буллух я,
Къуьд мешекъат, мекъер мадни артух я,
Пехъи тӀурфан, алат, чавай яргъаз хъухъ.

Гъуьлуьн аскер жеда, гъелбет, гъуьлерал,
Ярдин гъилер къведа ярдин киферал,
Уьмьур физва, рехи ранг хъиз кылерал,
Чулав гъижран, алат, чавай яргъаз хъухъ.

Ашкъидин нур гъалиб жедай югъ ая,
Дердини къур душманриз буйругъ ая,
Эмина лугъуда: акъулдиз къуллугъ ая,
РикӀ къван, алат, чавай яргъай хъухъ.

Жегъил

Са жегъилдин жамалдал зун ашукъ я,
Дашмишзава ракъар, варцар на, жегъил,
Чемерукар чӀугвамир зал, язух я,
Сух мийир зи рикӀиз цацар на, жегъил.

Гуьрчегвилин девлетар ви пара я,
Гвачирди ви къадир бахтикъара я,
Виридакай пайгъамбар хъиз чара я,
Яхъ женнетдин гъуьруьдкай яр на, жегъил.

Ислягъ къушар къугъваз хъурай ви къулухъ,
Ви чинай нур авахъзава къе буллух,
Юсуфаз авунани на бес къуллугъ,
Ви гуьрчегвал гъадаз ухшар я, жегъил.

Зур гузва на Самбурдай тир мугъмандиз,
Вилин кӀакӀам элкъуьрнава кемендиз,
Авачни вахъ мирвет, яб це амандиз,
Зи вилерай гъимир вацӀар на, жегъил.

Эхъ, эллериз машгъур я ви тӀвар – ви ад,
Зун къиникъ яз аквазва хъи ви мурад,
КӀвахъзава ви чинкай туькъуьл мейвад дад,
Эминав из тамир вайзар на, жегъил.

Телли

За дустарихъ галаз чирер ийизвай,
Санхъай атана килигна хан, Телли.
Хуьх жува-жув, аман, яман виливай,
Вун я ашукъдин дин-иман, Телли.

Зи рикI шегъер, са Хейбар къала я,
Ам къачудайди заз жагъанач садра,
Вун акунихъ туьлек тарландин бала,
Фадлай инихъ зи вил галай чан, Телли.

Бейхабардиз йифиз акур ахвар хъиз,
Буй хкажна назлу, шумал чинар хъиз,
Заз акI жеда вун акур югъ сувар хъиз,
Гъваш пияла, за ви гъиляй хъван, Телли.

Гатун йикъан хунча, гатфарин безек,
Гуьзелри ваз лугъуй зи гафар керчек,
Са къудратдай хъвайи гъуьруь хъиз гуьрчег,
Къешенг я вун гъелбет мелек къван, Телли.

Къе заз дурна, ви къаш-къамат акуна,
За ви гуьзелвилини тариф авуна,
Вилиз акваз вав гъил агакъ тавуна,
Кузва Эмин гъикIда мад, аман, Телли.

Саид Агъмед

(XVIII асир)

Саид Агъмед вичин девирдин чирвилер авай шаиррикай тир. И шаирдин шиирар халкъдин дерин къатара машгъур хъанвай.

Саид Агъмед гъурбатда кечмиш хъана.

Шехърай

Уьмьуьр куьтягъ жезва са югъ такуна,
Зи гъал чириз, диде пашман шехърай захъ.
Дава тежер залан дерт за чIугуна, -
Къуд пата тваз ишелдин ван, шехърай захъ.

Къисмет чпин даим бедбахт хъанвайбур,
Къуй атурай къара жигер канвайбур,
Зин хъиз чпин чан туьтуьниз гъанвайбур,
Эхиз жезмач завай гъижран, шехърай захъ.

Багъ кутуна, за емишар атIанач,
Ярдихъ галаз ширин къве гаф раханач.

Сагъ тир чӀавуз хийир-шийир къатӀанач,
Партал, пурар, гьакӀ зи балкӀан шехърай захъ.

Фелек хъана зун паталди зулумкар,
Цигел я зун акваз кӀанз дуст, юлдаш, яр,
Зи юлдашрин патав гвай ядигар,
Ктаб, дафтар, къелемдашни гехърай захъ.

Агъмед я зун, фанадихъ зи гала вил,
Эхиратдихъ элкъуърнава за майил.
Эхир нефес я зин факъир, гьакӀ сефил,
АватӀа рикӀ кудай инсан, шехърай захъ.

Лейли Ханум

(XVIII асир)

Шаир дишегъли Лейли Ханум тахминан 1700-1755 йисара яшамиш хъана. Ам Мискискарин хуьре дидедиз хъана.

Лейли ханум бажарагълу шаир хъиз Дагъустанда ва Азербайжанда машгъур тир. Адан яратмишунрин ирс тамамдиз кӀватӀ хъувунвач. Агъадихъ гузвай къве эсер малумар хъувурбур С. Мумтаз, М. Ярагъмедов ва А. Мирзабеков я.

Лейли Хануман «Ийимир» шиирдикай ва «Гуьжетдай» аквазвайвал, ам яратмишунрин рекъяй вичиз хас хатӀ авай халис шаир хъана.

Ийимир

Эй, туьтуькъуш, аллагъдин хатурдай,
Зи чинебан сир ашкара ийимир.
Веъемир зун элдин вилик абурдай,
Зи чинебан сир ашкара ийимир

Гъатна рикӀе ашкъи, за вуч ийин мад?!
НиштӀер яна, ийида за зи рикӀ пад.
Жув рекъида, вун ийида за азад,
Зи чинебан сир ашкара ийимир.

Хажеди²² зал ашкъидин хъел чӀугуна,
Зи азад рикӀ вичин есир авуна,
АкунатӀа чун анжах ваз акуна,
Зи чинебан сир ашкара ийимир.

Гъар пакаман серин шагъвар кӀан я заз,
Зи ярдикай са хуш хабар кӀан я заз,
Вун къизилдин къефесда са кӀубан яз
Хуьда, зи сир на ашкара ийимир.

²² Итимдин тӀвар я.

Эй туьтуькьуш, зун вал даим гьейран я,
Ви кьуллугьда акъвазнавай инсан я,
Лугьзува ваз Лейлиди зун кьурбанд я,
Зи чинебан сир ашкара ийимир.

Гьуьжет²³

Летиф:

Дагьустандай атай гуьзел,
За вун чаз мугьман ийида.
Чуьнгуьр хада ахьайна хьел,
Ви гуьгьуьл виран ийида²⁴.

Лейли Ханум:

Вуна зун мугьман авуртIа,
Чан за ваз кьурбан ийида.
Иви кьведа, хьел чIугуртIа,
Ви перем алван ийида.

Летиф:

Хуш хьайитIа заз ви аваз,
ЧIугвада за, гуьзел, ви наз.
Кьяхчуна ви либасни саз,
За вун хупI гьейран ийида.

Лейли Ханум:

Лейли я зун, шад ва кIубан,
Элдиз малум я зи тIвар-ван,
Абдулла бег я зи жаван,
Летиф за пашман ийида.

Ахцегь Назим

(1720-1807)

Ахцегь Назим. И шаирдин халис тIвар Магьбарам я. Ада вичин шиирар «Ахцегь Назим», «Ахцегь шаир» тIварар алаз кхьена.

КIанда

За вуч чара ийин, завай вафасуздаз вафа кIанда,
Атайла зи патав, икрам авун, гьакI хуш сафа кIанда.
Вичин затдик, вири чандик хиянатвал, пехилвал кваз,

²³ Шиирдин эхир малум туш.

²⁴ Виран – харапIа, харапIалух.

Масадбуру ийиз тариф, гъамиша вич ала кІанда.

Фитнечидиз вичин хесет къуна элди пара кІанда,
Вичин кефи гыч садани тахун – ихьтин чара кІанда.
Хесетар пис, чинал лянет алайдазни масадбурувай,
Сагъ яз гъуьрмет, къейилани регъмет, хийир-дуьа кІанда.

Регъуь тежез, эдебсуз яз, вичин чандиз дава кІанда,
Инсанривай эдеб, къанун, регъуьвал, гъакІ гъая кІанда.
Вафалувал кІан хъухъ ахьтин касдивай хъи, адан меци
Зикир ийиз «аллагъ», вичиз Мегъамед-Мустафа кІанда.

Ахцегъ Назим мягътел я зун и алемдин крар акваз,
Масадбуруз дерт гузвайдаз завай дарман-дава кІанда.

Куьчхуьр Саид

(1767-1812)

Лезгийрин зурба шаир Саид Куьчхуьррин хуьре (гилан Къурагъ район) 1767-йисуз лежбердин хизанда дидедиз хъана. Саида медресада кІел-кхьин чирнай, амма фад етим хъун себеб яз адавай медреса куьтягъиз хъанач. Жегъил гадади, дарвал себеб яз, къунши хуьрера ва Азербайжанда кІвалахзава.

Саидаз вирина ханари, беглери агъавал ийизвайди аквазва. Ада и нифретлу девирдин гъахъсузвилер дериндай гъиссзава ва «Авайвилиз хъурай лянет», «Къарагъун», «зи чарх къулухъ элкъвенва», «Лянет» шиирра вичин хайи хуьре агъавал ийизвай Сурхай хан русвагъунихъ галаз санал инсанпересвал, гбахъвал, мердвал тестикъарзва.

Саидан девлетлуйриз акси, бунчивилин фикирар квай эсерри Сурхай хан адал ажугълу ийизва. Сурхай хандиз Саидакай вичин гъилибан ашукъ ийиз кІан хъанай, амма шаирди адаз икрамнач. Акси яз, Саида зулумкар Сурхаян алчах крар винел акъудзава, ачухдиз халкъдин тереф хуьзва. Сурхая вичиз табий тахъай шаирдиз кар къун къетІна. Ада Саидаз вичин кІвале къиле феи межлисдиз эверна ва ина шаир вичин папариз ягъсузвилелди килигзава лагъана, багъна къуна, жаллатІрив адан вилер акъудиз туна. Амма Саид и зулуматдин кардини ругъдиз ажужнач, ада мадни дерин ва хци бунчивилин фикирар квай чІалар туькІуьриз хъана.

Куьчхуьр Саид 1812-йисуз кечмиш хъана.

Эй, эренлер

Эй, эренлер, зи чарх къулухъ авахъна,
Рагъ чкІанвай рекъер къакъудна хъи зи.
Садлагъана цаварин экв хкахъна:
Эбеди шад вилер къакъудна хъи зи.

Аллагъ! Дуьнья икІ куьз ятІа яраб?

Кана зи жигер, хъана хьи кабаб.
Залумди-ханди гана заз азаб,
Йиферин гъетер къакъудна хьи зи.

Садбуруз къизил, садбуруз гимиш,
Садбуру кал хуъз, садбуру гамиш.
Дуънья! Вун гъидав хъана гуъруъшмиш?
Чуънгуърдин симер къакъудна хьи зи.

Гъамиша акур рагъ аквазмач заз,
Пакаман сегъер багъ аквазмач заз,
Эй, эренлер, пак дагъ аквазмач заз:
Сивел алай хъвер къакъудна хьи зи.

Лавгъеда кхъейдаз маил хъана зун,
Худади гайидаз наил хъана зун,
Язух Саид, гила саил хъана вун,
Агъ, шамсини къемер къакъудна хьи зи!

Я Алпан-цIай

Я Алпан-цIай, мурад вуч я?
Мус хъана вун мерд, къарагъун?
Халкъариз ви хъендик гуж я,
Эхиз тежер дерт къарагъун!

Виляят на тунач секин,
Инсанрик на кутуна кин.
Я чи вирт ваз хъанач ширин,
Я тутарин мед, къарагъун.

Мурсал-хан, ви цIикъвед папан
Аялар хъуй вири патан,
Дуъньяда ваз тахъуй масан
Рехъ къалурай гъед, къарагъун!

Утагъар ви хъурай чIулав,
Алпандин цIу ярай ви къав,
Лянетдин къил мидя тир чав
Алатна хъуй сед, къарагъун!

Амач билбил, безег, сиргъа,
Виляятда рахаз къаргъа,
АтIуй рикIин къилин паргъа,
Напак беден бед къарагъун!

Куъчхуър Саид, гъалал, гъарам
Течир наши а пехьи лам
Майдандал гъваш хтIуниз хам!
Зулумдиз я перт къарагъун.

Дустуниз

Зун фикириз месин кбиле ацукъна:
Яраб зи дерт хабар я ваз, Фарман дуст?
Ялвардин сес зи туьтуьна амукъна:
Нив рахада, дертлу я зун, я чан дуст!

Икъван инсан бахтсузвилик хъайила,
Цай куькIвена жегьил уьмьур кайила,
Мублагъ дуьнья сузадик кваз къайила,
РикIел къведа чими гатар шазан, дуст.

Эхир гьалтна чарабурун гьилерал,
Шагъал ала зи акъатай вилерал.
Физни жезмач завай гила кимерал:
Зун аквазва, заз аквазвач инсан, дуст.

Чидач заз мус къарагъдатIа меселай.
Саидан тIвар фидани икI рикIелай?
КIвализ къведай кас амачни къецедай?
Садаз тахъайтIа, садаз къвен ви ван, дуст.

Валлагъ, къе

Жегьил чандиз азаб гумир вуна зи:
Яб гузмач хьи на имандиз, валлагъ, къе.
Хажалатди жигер кана, суна, зи,
Дава, дарман авач чандиз, валлагъ, къе.

Валай гъейри яр авач, туш герекни.
Гена селли тIвар авач, туш герекни,
Вун галачир кар авач, туш герекни.
Магълуб я зун ви фармандиз, валлагъ, къе.

Вахтар физва, акваз-такваз алатиз,
Зун я дели-дивана, фул акатиз,
Къве вилелни шелдин серин аватиз,
Авач жаваб зи амандиз, валлагъ, къе.

Артух жезва югъ-къандавай хажалат,
Беден кьураз, дерт хъанва зал гъавалат,
Ваз хабар туш зал атанвай агъвалат:
Муьгътеж хъанва зун дармандиз, валлагъ, къе.

Югъди-йифди гъатнава ви дердина.
Гъейри ксар ава чпиз кефина...
Саид, гьидан крар ава гуьнгуьна?
Аватнава зун зиндандиз, валлагъ, къе.

Чубарук

Гъикъван вахт тир вил галамаз вун акунихъ?
Гъатнавай чун ви дердина, чубарук!
Сим гъуьргъуь яз чуьнгуьр галай хкунихъ.
Авайди къуьд тир вирина, чубарук.

Чи вил галай вахъ, гена вун хтана.
Чи айванар ви манидив ацІана.
Сегъер-сегъер вун заз акваз датІана,
Бул гатфарар ви гуьгъуьна, чубарук.

ХъуьтІуьн къаяр амач, фена, алатна.
Дагъдал алай муркІар гена алатна.
Дагъдиз хъуьтуьл махпурдин чІичІ акъатна.
Цавар экуь, вун кефина, чубарук.

Вун дигана, ара авач гъалатІдиз.
Бес и дуьнья вугунни са ламатІдив?
Дердерин гъал ви тумунив-муркІратІдив
АтІутІ: тефий чарх терсина, чубарук.

Куьчхуьр Саид, гъуьргъуь симер чуьнгуьрдин
Парамарна, пай тежервал тахсирдин,
Къамат чІугу бей-адалат асирдин:
Таб – тахтуна, гъахъ – симина, чубарук?

Лянет

Авайвилиз хъурай лянет, кур байкъуш,
Ви а мурдар суфат низ хъуй бес къе хуш?
Гъилер, беден ивид курут, келле буш,
Бес мус жада са гъакъ-дуван, къарагъун?

Яхул бармак чІулав рекъел пІир хъана,
Чи хуьр, уба вирина, уф, чІур хъана.
Ругун чІугвар рат рушарин хур хъана,
Бес гъикъван хъуй и хар, тІурфан, къарагъун?!

Агъадиз

Вун иблис я, шейтІан я вун гунагъкар,
Чиркин я руьгъ, туькъуьл я мез ви, агъа.
Кесиб саймиш тийиз, гъилле я ви кар,
Аквадач вун гъич дуьз рекъяй къвез, агъа.

Вун зулумкар, жаллатІ ятІа инсафсуз,
Жуван дели къил гъамиша яхъ агъуз.
Ви гелер я харапІаяр гъар юкъуз,
Писвилерив михъи рикІер нез, агъа.

Регъимсузри вучиз девран гъалзава?
Лап Искендер яз нефсинихъ ялзава,
Язух элдиз экуь дуьнья салзава,
Гуьлчименра чӀулав чайгъун жез, агъа.

Мирза Али

(1770-1859)

Чехи алим ва шаир Мирза Али 1770-йисуз виликан Самур округдин Ахцегърин хуьре дидедиз хъана. Сифтедай ада хъайи хуьре ва гуьгъунай Аракан хуьрйй тир алим Саид Эфендидин гъилик кӀелна. Ада араб, фарс ва туьрк чӀалар хъсандиз чирнай. Мирза Али РагъэкъечӀдай патан халкъарин культурайрихъ галазни таниш тир.

Вич дериндай дуьньядин гъаларин гъавурдик квай Мирза Али Дагъустан Россиядик экечӀунин ва урус халкъдинни дагъвийрин алакъаяр мягъкемарунин терефдар хъана.

Мирза Али, алим хъиз, шаирни тир. Адан муьгъуьббатдин лирика шариатдиз ва диндиз акси фикирралди тафаватлу я. Шаир, адан «Къеледай», «ЗатӀ туш», ва маса шииррай аквазвайвал, экуь дуьньядал ва адан багъа няметрал ашукъ я. И кар сеbeb яз чи халкъ вилик финиз акси «алимри» Мирза Алидиз хейлин туьгъметдин чӀалар туькӀуьрнавай. Амма шаирди чпин «мефтӀерал пас алай» халис илимдивай къерех, гъакӀан «къундармаяр туькӀуьрдай лавгъа ксариз» викӀегъдиз жавабар гузва ва халкъдиз илим чируниз, савадлувал хкажуниз эверзава.

Мирза Али 1859-йисуз Ахцегъа кечмиш хъана.

ГъикӀин?

Са касдихъ гъи ар авачтӀа, жедач эсер, бес гъикӀин?!
Къвахдин тӀар ятӀан гужлу, гудач ббегъер, бес гъикӀин?!

Са инсандик итимвилини квачир бере са лишан,
Гудач халкъдиз хийир, гъилияй къвез виш гъунар, бес гъикӀин?!

Иллагъи, аз гъич садрани юлдаш тахъуй намерд кас,
Намерддин тавханада рикӀ жеда тӀар, бес гъикӀин?!

Пис кас эгер духтур ятӀа, адан дарман зегъер я,
Йифди-югъди къваз туртӀани абу-кевсер, бес гъикӀин?!

Ви кӀаниди чиркинд ятӀа, амал чӀуру, къатӀун бед,
Адан къилих туькӀуьриз жеч цунал вацар, бес гъикӀин?!

Адан хура авайд рикӀ туш, хиялдиз рикӀ туькӀуьл яз
Ам ширин жеч алукиналди къизил-камар, бес гъикӀин?!

Ягълмиш яз адан патав суьгьбет ийиз фейтIа вун,
Карда вакай русвагь ийиз къацу гуьллер, бес гьикIин?!

Ахцегь шаир, а ви гафар тек бед касдиз жед такIан,
Пис кар варз хьиз акуртIани, гуз туш эквер, бес гьикIин?!

Къеледай

Гьейран ийиз вири алем, экуьн ярар къеледай,
ЭкъечIна ам, лацу чинал хьуьрез пIузар, къеледай,
Вилер цIару, вич къизилгуьл, гузвай атир къеледай,
Чилелай физ шабалатдин ранг алай чIарар, къеледай.
ЭкъечIда зун Мажнун хьиз, Лейли акваз къеледай.
А мубарак минарадай экъечIда ам рагь хьтин,
Экуьн гарал наз гузавай, гьар пад дуьзмиш багь хьтин,
Чин къалурна цIувад йикъан тамам вацран чагь хьтин,
Гьар жуьредин цуькверивди дуьзмишнавай дагь хьтин,
ЭкъечIда ам, вири дуьнья ийиз серсер, къеледай.
Лацу чинал хьуьрез-хьуьрез къелечI пIузар къеледа,
На лугьуди лалидин нур гьатна вири къеледа,
Дуьньядавай гуьзеларин шагь хьиз ама къекъведа,
Иллагьиди халкъ авур и тек затIунихъ элкъведа,
Жанлу алем, умудлу яз акун сувар къеледай.
Бахш авуна, я иллагьи, зи гуьзел ярдиз камал,
Квахьна гьарнихъ зи сабурни, зи акьулни, зи хиял,
Ам гудачтIа, заз герек туш, я гьуьруь, дуьньядин мал,
КIандатIа це женнетдин юкъ заз, заз виже къвеч а амал
Тур вуна зун и авай гьал, къвез серин гар къеледай.
Ашкъидин шайда на хьурна, квахьнава, рабби, зи къил,
Гьам-хажалат хьанва зи пай квехъ агакьрай мад зи гьил,
Хьурна къисмет, яр, ая шад Ахцегь Назиман гевил,
Селди гьална зи чинал, нагьв къвез ажуз хьана къве вил,
Заз акваз хьуй гьар юкъуз зи рикI алай яр къеледай.

ЗатI туш

Яр, ви чинин ранг акурдаз, экуьн чIаван ярар затI туш,
Магьид рангунин гардан алай дуьньядавай рушар затI туш.

Китайдин хьуй, кIантIа Римдин пачагьар ви гуьзелвилин
Есир хьана, лугьузва, вав Цезарарни Кирар затI туш.

Магьидин ви сарарикай хкатзавай хуш сесери,
Чан гьизвайдаз якьутдин селдив ацIанвай вацIар затI туш.

Гьихьтин назлу либасдивди дуьзмишнава гуьзел беден,
Наз гунивди ви паиав гьич вири малайикар затI туш.

Ашукь я вал Ахцегь Назим чаз ван хьайи Керем хьтин,
Эсли вуч я вав гекьигиз, ви патав Лейли затI туш.

Темпел лукІраз меслятар ийир кас

Темпел лукІраз меслятар ийир кас,
Дуьзбур туш ви фикирар гьич са кІусни,
Илим чира, ви мефтІерал ала пас
Акур туш вун марифатлу са касни

Вуна гьакІан кьундармаяр туькІуьрмир,
Лавгъа касдин эхир кІевез аватда,
Марифатдин нурау вири туьхуьрмир,
Гъахъ гьикІ хъайитІан садра винел акьалтда.

Дустарин тариф авун кьулухъ тур вуна,
Гъахъ гьиле яхъ, гьадахъ далу акала,
Илимлудахъ гьар чІавуз гьуьжет ийиз
А нубатсуз рахазвай сив агала.

Рухун Али

(XVIII-XIX)

Рухун Али, Мирзе Гьасана вичин «Асари Дагъустан» ктабда кьейдзавайвал,
XVIII асирдин эхирда ва XIX асирдин эвелра яшамиш хъайи, вичихъ гуьзел,
инсанар гьейранардай хатІ авай савадлу кас хъана.

Ам машгьур калиограф хъиз дидед чІалал шиирар яратмишай сифте шаиррикай
тир. Рухун Алидин чІалар сифте яз Ярагъви Мегьамед Эфендидин «Аасарал ас-
Яраги» (Темир-Хан-Шура, 1909-йис) ктабдиз акъатнай. Шаирди шиирралди
кхъей кагъазар чІехи алим ва шаир Ахцегъ Мирза Алидин ктабрани гьатна.

Рухун Али вич динди агъавалзавай девирда яшамиш хъанатІани, ада са жерге
шиирра зегьметчи инсандин дерди-гьал, ацукьун-къарагъун кьалурзава.

Рухун Алидин поэзиядин ирс кІватІ хъувуник Гъ. Садыкьиди баркаллу пай
кутуна. Адан зегьметдин нетижа яз кІелдайбурув «Регъв», «Къе заз»,
«Регъуьхбан», «ВакІан хва», «Марал», «Гургьагур» ва маса эсерар агакьна.
Агъадихъ абурукай бязибур гузва.

Регъуьхбан

Алдатмишиз кесиб яркІар,
Амалар ква вак регъуьхбан,
Аквазва заз, бед я ви кар,
Квач ви сивик рак, регъуьхбан.

Шагъаддикай хьурна зирба,
Секлемдилау хейлин зурба,
Раж регъвез гъайила араба,
Ухкуз са тапрак, регъуьхбан.

Цава туна са регъуьн къван,
Гъар къуз хъуьчен²⁵ ийиз къакъан,
Гуьтгуь хъуй ваз сурун лакъан,
Вакай хъуй са вак регъуьхбан.

Алид гафар къамир ужуз,
Вири хъиз ам хъурна ажуз,
Къейила къисмет тахъуй ваз жуз,
Дуьа, игъсан, як, регъуьхбан.

Гургъагур

Вуч хабар я, къуншид кIвале кIватI хъана?
Чарахъ-парахъ, гъарай-эвер, гургъагур!
Экуьнахъди яцран гардан къатI хъана,
Гила физва са-сад гъерер, гургъагур.

Муьруьд лугъуз вичин къилел жед сирих,
гъар хуьре са яц, гъер тIуьнихъ яз къаних,
Акун хъайтIа хендеда паб – хуш къилих,
Гъерекатда гъатда кIвачер, гургъагур.

Яргъа хуьре кIантIа сад къий – ирид юрт,
Тух жеч тIуьнкай, на лугъуд я руфун хъурт,
ТIвар ясин²⁶ яз келда гъакIан гъурта-гъурт,
Телкъиндикай²⁷ хъуриз цIилер гургъагур.

Хийир-хейрат хъунал сана вил жеда,
Аш тунвай ленгерида вил жеда,
Рахадайла гъадисрикай²⁸ цIил жеда,
Суьгъбетдани мичIиз вилер гургъагур.

Рухун Али, туш муьридрив мирес вун,
Къей хва, квахъ гъа, гатад абру серес вун,
Дин ислам ваз чидатIа, хъухъ иес вун,
Це вуна ви халкъдиз бегъер, гургъагур.

Марал

Экуьн къиялай сегъер-сегъер къарагъна,
Къекъведа вун къачуз зирек кам, Марал,
Тик къилелай келегъа ви илягъна,
Зун куз тада къачуз залай кам²⁹, Марал.

Бахтавар я Аллагъди вун гайиди,

²⁵ Хъуьчен – регъуьн къванци къерехдиз ядай куьлуь гъуьр.

²⁶ Ясин – къейи касдин къилихъ кIелдай Къурандин са сура.

²⁷ Телкъин – инсан сура турдалай гуьгъуьниз кIелдай сура.

²⁸ Гадисаяр – Мегъамед пайгъамбардин риваятар.

²⁹ Кам – инал: ужузарун, усаларун.

Ви хуш рахун, къилих иес хъайиди,
Дуьньяд девлет санал кІвализ гъайиди,
Я бахтарив ацІанавай кІам, Марал.

Пехил жеда къвед на къачур камарал,
Лув гуз кІан я заз вун къекъвей кІамарал,
На гъил алтад Рухун Алид гъамарал,
Гъар майвадин къелемарин там, Марал.

Куьз хъел я вун

Куьз хъел я вун, я беймирвет,
Заз дуьнья агъузар ийиз,
Чи арада квадариз гъурмет,
Зун факъирдин рикІ тІар ийиз.

Алагуьзли, вуч я ви къаст?
Яргъарилай жез вун заз раст³⁰,
Зи къве вилив къаз туна пас,
Икъван гуьгъуьл зи дар ийиз.

Халат гузва на заз дарья³¹,
Зи чан-уьмуьр хъуриз зая,
Муьгъуьббатдал лацу сая³²,
Вуна чІулав рангар ийиз.

Рухун Али ви гъасретдай,
ЭкъечІзава мал-девлетдай,
Ваз за авур хуш суьгъбетдай
Масадбуруз на шар³³ ийиз.

Тагъиржалви Эмиралли

(1790-1846)

Шаир ва алим Эмиралли 1790-йисуз Къуба уезддин (гилан Азербайжан ССР-дин Къусар район) Тагъиржал хуьре хана. Эмираллиди сифте хайи хуьре ва гуьгъуьнлай машгъур алим ва шаир Ярагъви Мегъамед Эфендидин медресада кІелна. Гъа йисара Мегъамед Эфендидин гъилик Къазимегъамеда (Дагъустандин къвед лагъай имам), машгъур игит Шамила, Мирзе Гъасанан буба Абдуллагъ Эфендидини кІелзавай. Эмиралли абурухъ галаз дуствилини алакъайра авай. Малум тирвал, Къазимегъамеда ва Шамила урус пачагъдин колонизаторвилини политикадиз акси гъерекатдин къил къунвай.

³⁰ Раст – расалмиш хъун.

³¹ Дарья – гъуьл.

³² Сая – лакІ квачир михъи са ранг.

³³ Шар – шикаят.

Дагъустанда урус пачагъдиз акси гьерекатар кьиле фин себеб яз, Эмиралли суьргуьндиз ракьурнай. Анай хтайдалай гуьгъуьниз Эмираллиди Кьасумхуьрел медреса ахъайна ва ана вичин рикI алай муаллим хъайи Ярагъви Мегъамед Эфендидин кар давамарзава.

Гъа аямдин адет тирвал, 1846-йисуз Эмиралли Меккедиз гъяждал рекъе гъатна ва гъанай хкведай рекъе кечмиш хъана.

Эмираллидин яратмишунрин ирс гилалди тамамдиз кIватI хъувунвач. Шаирдикай сифте малуматар гайиди Алкъвадарви Мирзе Гъасан я. Адалай гуьгъуьниз и баркаллу кар М. Ярагъмедова ва А. Мирзабекова давамарзава.

Агъадихъ чна кIелдайбуруз Эмираллидин са шумуд эсер теклифзава.

Дурнаяр

Къифле-къифле алатдайла кьилелай,
Ван чукура Дагъустандиз, дурнаяр.
Талаб ава захъ ийидай къе квевай,
Яб це куьне заз, жавандиз, дурнаяр.

ЭвичIа, ша са геренда зи патав,
Суьгъбет ая, гъурбатдавай сефилдав.
Минет я квез, фад туьхуьра цай, ялав,
Аватнавай ширин чандиз, дурнаяр.

Циргъи-циргъер хъана гъатна куьн рекъе,
Акъвазнава беледчини куь кIвенкIве.
Квез акI жемир, дерт ава тек куь рикIе,
Хажалат хас я инсандиз, дурнаяр.

Зи кьилел, агъ, гъикъван дуьшуьш атана,
Хажалатди зи рикIин кьил атIана.
И дуьньядин инсафсузвал къатIана,
Лянетзава за деврандиз, дурнаяр.

Са вахтара зун лап кIубан, лап шад тир,
Гъамарикай, зиллетрикай азад тир.
Дуьньяд винел зун гатфар тир, зун гад тир,
Аватдалди и вирандиз, дурнаяр.

Заманада заз гъахъ-дуван жагъизвач,
Сабур гудай багъри инсан жагъизвач.
Зи дердериз дава-дарман жагъизвач,
Фад са хабар це Лукъманаз, дурнаяр.

Тараш хъана зи мал-девлет амукънач,
Залан юкъуз патав садни гумукънач.
Шукур хъурай, захъ гъич леке галукънач.
Хал аватнач зи виждандиз, дурнаяр.

Зун Эмир я, заз чидай икI жедай чIал,
Кхьенвайди пелел, кылел къведай чIал.
Нагагь рекъе квез акуртIа Тигьиржал,
Саламар лагь, зи ватандиз, дурнаяр.

Жагъурда

Мад цIийи хъижезва зи рикIин хирер,
Жуван хирериз за дарман жагъурда.
Есир яз гьатнава жаллатIдин гъиле,
За жув къутармишдай инсан жагъурда.

Аллагь, вун куьмек хьухь мерддин хва мерддиз,
Мерд инсан кIан жемир садран перт ийиз.
Вяеда за жаза ганач намерддиз,
Гъавилай лукI хъана, султан жагъурда.

Эвелдай чир хъанач заз писни хъсан,
Гила намердринди хъанва и майдан.
Гъар тIебибдивай жеч дердиниз дарман,
Къекъвена за гъаким Лукъман жагъурда.

Эмиран бахтунин гъед куьз туьхвена,
Ви наздин хъелерик зи чан гелкъвена.
Хиялда умуддин цIелхем куькIвена,
Къекъвена за гъуьруь-гъилман жагъурда.

Лугъуз-лугъуз

Цуькведин дидардихъ гъесрет тир билбил
Шезва, гъинва гатфар, бар лугъуз-лугъуз.
Мансур хъиз зун акъатна тарагъаждиз,
Дуьнья куьз хъана заз дар лугъуз-лугъуз.

Сефилди галтайла юлдаш хбана зун,
РикIивайни адаз сирдаш хъана зун.
Гзаф хажалатрал дуьшуьш хъана зун,
Уьмуьрар хъана чаз пар лугъуз-лугъуз.

Сел хъиз акъуна зун рагара гъикъван,
Кана, хъукъвана зун цIаяра гъикъван.
Гъатна чилинани ракъара гъикъван,
Гъинва намус, гъейрат, ар лугъуз-лугъуз.

Зун хъиз кайид я шумуд виш инсан,
Дуьнья хъайиди я абуруз зиндан.
Фаргъад, Ширин, Лейли, Межнун туна чан
Ашкъид рекъе, къена яр лугъуз-лугъуз.

Вуна зун чандикай бизарна, Аллагь,

Ятлани вун я тек Эмиран панагъ.
Я Ребби, вуч ятла зи тахсир, гунагъ?
Жумни жагъанач заз, нар лугъуз-лугъуз.

ЕТИМ ЭМИН

(1838-1885)

Чи халкъдин рикI алай лап зурба шаир Мегъамед Эмин (Етим адан лакIаб я) виликан Куьре округдин (гилян Сулейман-Стальский район) Ялцугърин хуьре 1838-йисуз дидедиз хъана. Адан буба Севзихан суддин къази тир. Эмина сифтедай вичин бубадин гъилик кIелна гуьгъуьнлай Къеандал ва Алкъвадрал гъа девирдин чIехи алимривай тарсар къачуна, вичиз хъсандиз араб ва туьрк чIалар, гъа вахтунин илимар чирна.

Буба кечмиш хъайидалай гуьгъуьниз Етим Эмина хейлин йисара суддин къазивал авуна. Ам гъахъ гвай кас тир. Е. Эмина зегъметчийрин ва кесибрин дерди-баладикай хабар къадай, суд-дуван ийидайлани гъабурун тереф хуьдай. И кар себеб яз ам варлуйриз такIан хъана.

70-йисарин юкъвара хъиз шаир азарлу хъана ва яргъалди месе гъатна. Эминаз са куьникайни дарман хъанач. Залан азардик шаирдин «хажалатар, хифетар гъикъван дерин» тиртIани, ада ругъдин сефилвал авунач.

Етим Эмин 1885-йисуз кечмиш хъана.

Билбил

ХупI рахада билбил сегьер вахтунда,
Са гъамни авачир гъайван бахтавар!
Цуькведивди дигай гатфар вахтунда,
Гъала гила жуваз девран, бахтавар!

Шумудни са нагъма кIелда ви назди,
Гъар са тегьер рахаз гъар са авазди?!
ХъуьтIуьз тади гана хупI ваз аязди,
Гила ачух я ваз майдан, бахтавар.

ХупI шад-хурам тушни вун ви бахтунал,
Цуькверивди дигай гатфар вахтунал!
КIанзава ваз: ацукъ цуьквер тахтунал,
Амай ничхиррин из дуван, бахтавар.

Цуькверивди къугъун я ви кIвалахар,
Чуьллера хъваз таза къайи булахар.
Рахаз гъар са аваз, ийиз дамахар,
Гъарай-эвер вуч я ви ван, бахтавар?

Ашкъи гъавалу я, - ваз къарар авач;
ХъуьтIуьн зегъмет амач, ваз хабар авач,

Вучда, ваз ақунач, ваз хабар авач,
Етим Эминан гьамни гьижран, бахтавар.

Туькезбан

Гьайиф тушни вун эцигиз ччилерал,
Ширин вирт я, хуш нямет я, Туькезбан.
Хаму кард хьиз хвена кӀандай гьилерал,
Вун жгьайдаз хупӀ девлет я, Туькезбан.

Вун жгьайдаз гьич ви къадар чизавач,
Зар-зибада³⁴ гьамиша вун хуьзавач.
Бес за гьикӀда, вун рикӀелай физавач,
Зав гвайди ви гьам-хифет я, Туькезбан.

Гимишдин пул дуьзмишна я яхада,
Ви ширин мез шад билбил хьиз рахада.
Агьузвалмир тай-туьшерин арада,
За ваз ийирди минет я, Туькезбан.

Гуьзел Тамум

Гуьзел Тамум,
Ая фагьум,
Зи чанда гум
Кьекьезева.

Вилин накъвар
Хьана селлер,
Сефил рикӀ зи
Ишезава.

Хьайла яргьал,
Зи дерди-гьал
За нив, гуьзел,
Ийин гила?

Залан парар
Хьана гьамар.
Сабур-къарар
Тежезава.

Аман я ваз,
Гумир на наз.
Зи ччан кьураз
ЦӀразава.

Гуьзел живан,

³⁴ Зар-зиба – харадин, ипекдин парталра.

Мийир пашман.
Зи рикІ юкъван
Къуразава.

Ашукъдин дерт
Я хьи зегъмет.
Зи чан, гьелбет,
Църазава.

Гуьзел, за гьикІ
Ийин? Зи рикІ
Акьатункай
КичІезава.

Чур хъана гьал,
РикІ хъана сал,
Са затІ мецел
Текъвезава.

Авур икърар,
Чур мийир, яр.
Зал душманар
Хъуьрезава.

Рекъиб шейтІан
Я хьи душман.
Гъич са чІалахъ
Жемир адан.

Эмин фекъир
На икІ тамир.
Хийир-шийир
Фагъумзава.

Геже-гуьндуьз
Заз, Етимдиз,
Вун къакъатиз
КичІезава.

Заз булахдал яр акуна

Агъ, кье заз зи яр акуна булахдал,
Са тегъер вич акъвазнавай дамахдал,
Женнет либас алукІнавай бухахдал³⁵
Амукъна зун чІугваз фикир, гуьзел яр.

Фикирна за: яраб ам зи яр я жал?
Эгер дуьшуьш хъанайтІа са кас анал,

³⁵ Бухахдал – буйдал.

Жузачир за а касдивай ярдин гьал,
Гуьруь ятIа, жейран ятIа гуьзел яр?

Къилихъ галай яргъи сачах пекдин шал.
Пелен юкъва аквазавай нурдин хал.
Женнетдин анарарни алай хурал.
Бедназар тахъуй ви жасад, гуьзел яр.

Эминаз мад хажалатар жеда жал?
Заз акурди чIехи кар я – ярдин тIал.
Зи гьалдикай ярдиз хабар авач жал,
Зуьлейхадиз ухшар я вич, гуьзел яр.

ХупI ярашугъ я

Къужадиз сабур,
Жавандиз абур,
Баладиз хатур,
Чилиз ракъин нур
ХупI ярашугъ я.

Фагъирдиз гуьрмет,
Муьруьддиз³⁶ хелвет,
Асландиз жуьрэт,
Игитдиз къирят³⁷
ХупI ярашугъ я.

Эсилдиз бине,
Писвилиз тегъне,
Гъуьлериз дегъне,
Далдамдиз зуьрне
ХупI ярашугъ я.

Дуьньядиз элем³⁸
Я рушват, селем³⁹.
Ашукъдиз мягъкем
Я Эсли, Керем,
Ктабдиз бегъем
Девит, чар, къелем
ХупI ярашугъ я.

Етим, я ви гьал,
Ийир бед хиял,
Агъилриз⁴⁰ камал,
Жегъилриз жамал⁴¹,

³⁶ Муьруьд - диндиз къевелай къуллугъзавай кас.

³⁷ Къирят - махарик квай суьгъурдин балкIан

³⁸ Элем - хажалат

³⁹ Селем – пуд къил алаз буржуна вугун.

⁴⁰ Агъилриз – яшлу инсан.

Жумартдаз девлет-мал
ХупІ ярашугъ я.

Дуьньядиз

Фана дуьнья, вуна, гьей,
Куда шумуд фугъара?
На зи гьалар сефилна,
РикІ чІулавна и кьара.

Кьурхуни я вакай заз,
ЯтІани за лугьуда:
Шак авач хьи, дуьнья, вун
Фитнечи я ашкара.

Фитне ида вуна чаз,
Дуьз авайвал лагъайла.
Я са жаваб авач вахъ,
Кьуна хабар, рахайла.

Вучда вакай, дуьнья гьей,
Юлдашариз тахъайла?
Герек туш ви хьсанвал,
Мийир зазни, дуьнья гьей.

Шумудни сад, дуьнья, ви
Залум ава зулумиз;
Шумудни са фугъара,
Сефил ийиз, магьрумиз.

Шумудни са бейниван
Ава эхир фагьумиз,
Шумудни сад гьафил яз
Ава кІеви ахвара.

Вахъай катна, дуьнья гьей,
Шумудни сад физава,
Вакай зазни хьсанвал
Жерид туш, - заз чизава.

Гьахъняй, фана дуьнья гьей,
За вавди икІ рахазва,
Ви гьалариз килигна,
Вад югъ мадара ийизва.

Етим Эмин гьамиша
РикІ чІулав яз шезава.
Йикъалай-кьуз гьам артух

⁴¹ Жамал – гуьзелвал, буй-бухах.

Са-са кІула жезава.

Гъарай, эллер!

Гъарай, эллер! Пис ксариз
Ажеб дуьнья, хъанавачни?!
Дугърибурун дуьньядикай
ХупІ гуьгъуьлар ханавачни!

Сада ягъиз кылиз сирих⁴²,
Ахпа жех дуьньядихъ къаних,
Фагъирд балкІан ийиз чуьнуьх.
Квез маса гъайван амачни?

Залумдин нефес хупІ екеда,
Шумуд гъарай гваз хкведа,
Тарашна лугъуз, уьлкведа
ХупІ гъарай, афгъан⁴³ авачни!

Чал алайди вуч къаза⁴⁴ я?
ХупІ дарман тежер суза я.
Им чІехи касдиз арза я.
Адалат, фарман⁴⁵ авачни?!

Тахсир вуч хъуй, Эмин икІ куз?
Гъар вахтунда кІвалер атІуз.
Гъиле къуна, «зав гвач» лугъуз,
ХупІ кесибар канавачни!

Наиб Гъасаназ

Эй адалат чІехи султан,
Эй играми Гъасан наиб,
Ви камалдин чІехи майдан,
Я алемдин виждан, наиб,

Ви ихтияр хъайитІа рахаз,
Са гыкая ахъайин за.
Кыилел атай дуьшуьш-къаза
Дуьз риваят, хъсан наиб.

Хабар ийин эвел тайин,
Дуьз хъайивал за ахъайин,
Гъакимариз хъана хаин,
Куьре кайвал, масан наиб.

⁴² Сирих - бармакдин винелай гъалдзавай лацу парча.

⁴³ Афгъан - гъарай-эвер.

⁴⁴ Къаза - зулум.

⁴⁵ Фарман – эмир.

Эвел кыляй яхулару
Чурна кьеле, еке пару.
Мийир тийир са кас дугьру
Хьанач гьич са инсан, наиб.

Бунтар авун хьана еке,
Чур хьана тамамдиз уьлкве,
Атана чал шумуд леке,
Хьанач гьисаб, я сан, наиб.

Рекьера гьатна чапарар⁴⁶,
Акьудна еке хабарар,
Дуьзмиш авур кьван тапарар,
Дуьшуьшкарар, лисан⁴⁷ наиб.

Аваздалди хана Куьре,
Яхуларни атай бере,
Кьуьнел кьуна, ша луз, дегьре
Тунач чи ругь-раван⁴⁸, наиб.

Хьанач жаваб ийир са кьил,
Ви гьарайдихь агакьнач гьил,
Цав кьакьан яз, кIеви яз ччил,
Жагьанач фир макан, наиб.

Дели кьудуцI хьана юлдаш,
Фугьараяр ийиз тараш,
Хьана уьлкве алаш-булаш,
Гьатна сад агь-фугьан⁴⁹, наиб.

Гьар са угьриди, игриди,
Тунач сефилди, дугьриди.
Малдин иес хьана дириди.
Авачиз шерь⁵⁰, диван, наиб.

Хубарламиш⁵¹ хьана эллер,
Буьтуьн далда хьана чуьллер.
Чир хьайила, кана эллер
АтIана лап аман, наиб.

Вирибуруз хьана зарар,
Хиве гьатна еке парар,
Низамдивди хилафаяр⁵²

⁴⁶ Чапарар - инал: дустагьар.

⁴⁷ Лисан - мез.

⁴⁸ Ругь-раван - ахварин ругь.

⁴⁹ Фугьан - цIугь.

⁵⁰ Шерь - шариат.

⁵¹ Хубарламиш - руг хьун, кIвачерик акатун.

⁵² Хилафаяр - гьуьжетар.

Хъана агъзур-залан, наиб.

Гъакимариз атана хъел.
Дугъри, игри - тунач хьи эл,
Къурмиш хъана, атана сел,
Акъатна хьи тГурфан, наиб.

Бязибуруз хъана хелвет,
Бязибуруз гъам-хажалат,
Бязибуруз хъана, гъелбет
Къизил къифрен макан, наиб.

Бязибуруз хъана даягъ,
Бязибуруз хъана дустагъ,
Бязибурун вилерал нагъв
Квахъна аял, хзан, наиб.

Бязибурун хъана бейгъал,
Бязибурун тарашна мал,
Бязибурун чГур хъана кГвал,
Авачиз гъахъ, фарман, наиб.

Бязибур туьнбуьгъиз, гатаз,
Бязибур къаз, навахда⁵³ тваз,
Бязибурув хиве къаз таз,
Хъана хата-зиян, наиб.

Етим Эмин, са бейчара,
Хифет чГугваз хъана пара.
Мус куьтягъ хъуй ихътин къара,
Гъхъсуз, бахтсуз заман, наиб?!

Дуьнья гургъа-гур

Делийрин девран я, дуьнья гургъа-гур.
Гъар са буба гачал хан я дуьньяда.
Инсанар хъайила хебни жанавур,
Дугъри игридаз кван я дуьньяда.

Эй, дели-дивана хъанава, тамаш:
Ких - агъсакъал я, Керекул – юзбаш.
Лачин – туьлек, тарлан хъайила яваш,
Типрез агъавал кГан я дуьньяда.

Фагъум ая, стха, вунни хъухъ устГар.
Нехирбанни чубан хъайила дустар,
Чанахъ, чанта санал вигъин я къастар,
Къведни санал хъайила, ччан я дуьньяда.

⁵³ Навак - дустагъ.

Вучда дустуникай дабан атГудай,
Мез кІуьгьуь, рикІи серкед хьиз кудаЙ?
Сада садан рекье чпин чан гудай
Гъа Рабеъни Салман⁵⁴ жен чун дуьньяда.

Етим Эмин, дуст акурла, жеда шад.
Гъич са чІавуз вичин дустар такъаз яд.
Эвел-эхир пуч жеда вири са-сад,
Амукъдайди са тІвар-ван я дуьньяда .

Дуьнья гьей!

Мегер гьикъван жеда вун зал гъавалат?
Ша, мийир тІун, бес я, аман, дуьнья гьей!
Бязибуруз я вун гъамни хажалат,
Бязибуруз я вун девран, дуьнья гьей!

Бязи фукъараяр ава, – гъам-хажалатиз,
Бязибурув къунавачни вун ажеб дуьз,
Бязибурув ава атІлас, дере, диба куьз,
Бязибуруз я вун гьижран, дуьнья гьей!

Дугъри я, ви амаларни пара я,
Ажал мукъвал хъайла, вун кквез чара я?
Яз, килигайла, вун карвансара я –
Илифиз хъфидай мугъман, дуьнья гьей!

Фана я вун, дуьнья, садазни тахъай,
Давуд халифа яз - Давудазни тахъай,
Акъван кІевиз къуна, Намрудаз тахъай,
Низ хъана вун себеб, дарман, дуьнья гьей!

Етим Эмин фугъара я мубтала⁵⁵.
Бала я вун, дуьнья, бес я, бала.
Низ амукъна и дуьнья, бес, заз къала?
Бениагъад⁵⁶ гъич са касдиз, дуьнья гьей!

1877 лагъай бунтариз

Шумудан мал, шумудан кІвал
ТулІкуниз акъат хъана хьи,
Шумуд садан эгъли-аял,
Етим-есир гъат хъана хьи.

Къиникъ са затІ туш хьи акъван, -
Адалат чаз хъана масан,

⁵⁴ Рабеъ ва Салман – къадим заманайрин къисайрик квай кІеви дуствилелди машгъур ксар.

⁵⁵ Мубтала – дертлу кас.

⁵⁶ Бениагъад – садни.

Ахквазамач Мирзе Гъасан⁵⁷,
Им хупІ мусибат хъана хъи.

ХупІ жава я, гъакъуниз пад
ГъакІ тІалабай Гъажи-Мурад,
Ви эвледар жеда жавад,
Им хуб мусибат хъана хъи.

Россиядин кІеви зулум
Са къуз адаз жеда къалум.
Ийиз ацукъ сабур, фагъум –
Им вуч мусибат хъана хъи.

Ших-Бубади чІугур азаб,
Рази хъана уллу аббаб⁵⁸
Мус ахквада и инкъилаб⁵⁹,
Им вуч мусибат хъана хъи.

ТІварун стхадиз

ТІварун стха, зид а касдив гъуъжет туш,
Еке селдик марфадикай хар жеди.
Нагъакъ ерда къал-макъалун адет туш,
А арада ам низамсуз кар жеди.

Къежей мез я – кІани патахъ рахада.
Гъарда вичин кар я – вичиз аквада,
Къел гъи касди неда – гъада яд къвада,
Сирке туънт хъай къапуниз зарар жеди.

Мубарак хъуй гъидай касдиз – пудни гъуй,
Вуч гаф ава, шариат я – къудни гъуй,
Мал, меслягъат вичинди я, - цІудни гъуй,
Мадни артух сандухдин паяр жеди.

Маса гъейри хабар къадайд атайтІа,
Шариатдал адаз рекъер къалайтІа,
«Пуд паб гъунугъ хъсан кар я» лагъайтІа,
Течир гъейри кесибдиз хабар жеди.

Зун Эмин я, заз шикетар чидайд туш,
Шикетчидихъ галаз рекъе фидайд туш,
Гъейри касдин чиниз арза гъидайд туш.
АкІ ятІа зал гъейри Эмин тІвар жеди.

⁵⁷ Шиирда тІварар къунвайбур бунтунин иштиракчияр я.

⁵⁸ Уллу аббаб – инал: акъсакъалар.

⁵⁹ Инкъилаб – инал: дегишвал.

Къавумдиз

Къавум, килиг, къуллугъ за ваз лугъуда:
Са либас гъваш, ам пара ужуз тахъуй, -
Таяр-туъшерин арада къалурдай
Тегъердин затІ хъуй, - вун гъафил тахъуй.

Ният уна вун базардиз фейила,
Хъсан затІ хъуй – а къиметар гайила.
Вири тамам михъи либас гъайила,
Тевриз тумаж мягъсерар квачиз тахъуй.

Им фана дуънья я, эхир рекъидай,
Дуъньядин мал са затІ я хъи чкІидай.
Тевриз тумаж мягъсерарив туькІуьдай
Къацу сагърид⁶⁰ башмакъар кимиз тахъуй.

За ваз лагъай тегъердин зар-зиба, гъваш,
Яру шаршав, михъи дуьгуьр, диба гъваш,
Лазим затІ я, - мина зунжур къуба гъваш,
Магъидин регъ, гъам рикІелай физ тахъуй.

Яру къзаб перемдиз я ярашух
Дере, мад гъваш Гъират келегъа, ягълух.
Гъажиабас, дередикай архалух,
Къирд жуна гвачиз вун хъфиз тахъуй.

Гила зун ваг векил хъана рахада,
Амай гъейри халкъарни ваз аквада,
Агъузвална таяр-туъшер арада,
Наши парча, кими либас гъиз тахъуй.

Етим Эмин зайиф я, гъал авачир,
Чара фикир, са бед хиял авачир.
Я тІалабдай хазина, мал авачир
Гафар виниз, крар агъуз жез тахъуй.

Стхаяр

Йиф жери затІ яни югъ галачиз?
Бахтсуз кІандай дидеди гъич ханачиз,
Етим хъана, гъиле затІни амачиз
Итим папаз мугътеж тахъуй, стхаяр.

Дуънья я им, акъвазмир сархуш хъана, -
Пара вирер ацІуз, элкъвез буш хъана.
Гзаф итимар сад садал дуьшуьш хъана.
Буба хъиз мугътеж тахъуй, стхаяр.

⁶⁰ Сагъри – тумаждин са жюре.

Нагагъ аватиз хъайтІа вун чархалай,
Пара хийир къачур итимар валай,
Вил ваз ягъиз чеб кагъатда яргъалай,
Гъил гъилизни мугътеж тахъуй, стхаяр.

Яру, цІару, гуьллуь чит

Ажеб дамах гваз и дуьнья гъалда на,
Бахтавар тир яру, цІару гуьллуь чит,
Акур халкъарин гуьгъуьлар шадда на,
Цуькведин ранг алай яру гуьллуь чит.

ХупІ тІвар ава ви халкъарин арада,
АлукІнава гъвечІи, чІехи – гъар сада.
Гъар гъафтеда гъар са тегъер аквада
Ви тегъер заз, яру, цІару гуьллуь чит.

Гила уьлкведа авай ви ад я,
Нехишар айру, къиметар ви сад я.
Тачагъайди пашман, жагъайди шад я,
Гъар рангунин яру, цІару гуьллуь чит.

Къуьзуь къилияй дамахунни гъарам я.
Етим Эмин ви нехишрал хурам я,
Валчагъ патал са къуд-вад юкІ тамам я,
Къазаб туна, яру, цІару гуьллуь чит.

Гъуруьдиз ухшар акуна

Рехъди винел фидаила зун,
Са къудратдин кар акуна.
Гъуруьни гъилмандиз ухшар,
Лап тенг барабар акуна.

Вичел алай таза либас,
ХупІ ажайиб вун я сарас,
Жагъай касдиз мунасибб¹ яз
Гъуруьдиз ухшар акуна.

Гуьзел яр, вун шем-чирагъ я,
Битмиш хъайи таза багъ я.
Зуьлейхадин буй-бухах я,
Заз гъар рушан тІвар акуна.

Гуьлебатун я ярдин тІвар,
Пелен юкъва самаркъанд чар,
Ви гъалдикай хъана хабар,

⁶¹ Мунасиб яз – ярашугъ яз, кутугнаваз.

Эминаз ахвар акуна.

Дустариз

Хабар кьуртIа зи гьалдикай дустари,
Шукур-аллагь хьсан я, - лагь дустариз.
Палабирди чпивай зи къастари
Хийир-дуа, игьсан я, - лагь дустариз.

Хажалатар, хифетар зи дерин я,
Заз алахьай гуьлуьшан югь серин я.
Вил атIудач дуьньядихьай – ширин я
Айиб мийир, инсан я, - лагь дустариз.

Жув хьайила эвел халкьар арада,
Гила хелвет хажалатдик кьурада,
Дердерикай хабар кьадач чарада,
Дуьньядин гьам гьижран я, - лагь дустариз.

Бенде авач гьал гьикI ятIа аквадай,
Дердиникай хабар кьуна рахадай.
Фугьарадин гьакьикьатда акьадай.
Бей-адалат дуван я, - лагь дустариз.

Дустариз лагь: гьафил тахьуй ахвара:
Эхир нефес жезава, лагь, мукьвара.
«Етим Эмин амач, лугьуз, фугьара» -
Квез жериди са ван я, - лагь дустариз.

Веси

Зун кьейила тязиятдиз кьведаиди,
Ачух дуьнья, я сагь чан тахьайд атуй.
Зи гьалдикай хабар тирбур ягьади -
Архадикай хьсанвал тахьайд атуй.

Килиг, за хьиз икI етимар хвейиди,
Зун хьиз эхир кана кабаб хьайиди,
Зун хьиз гьавая чан гьилий фейиди,
Зи рикIикай гьам пияла хьвайд атуй.

Заз хьиз архадикай са югь тахьайди,
Зун хьиз алтIушна пехьери чухвайди,
Зун хьиз тарашна вири мал тухвайди,
Заз хьиз гьа ихьтин зулумар хьайд атуй.

Зун хьиз етим хвена пашман хьайиди,
Заз хьиз хайидакай душман хьайиди,
Зун хьиз зайиф, гьал перишан хьайиди,
Я са кесиб, гьахь рикIел алайд атуй.

Етим Эмин, на етимар хуьналди,
Ваз арха жеч ви весияр туналди,
Татуй залум зи мейитдин чиналди.
Яд кас атуй, - са инсаф авайд атуй.

Мирзе Гьасан

(1834-1910)

Твар-ван авай алим, шаир ва философ Мирзе Гьасан 1834-йисуз дидедиз хьана. Ам Алкьвадрин хуьре чӀехи хьана. Сифтедай ада вичин буба Гьажи Абдуллагьан медресада кӀелна. Гуьгьуьнай чирвилер вини дережадиз хкажунин мураддалди ам Ахцегьиз рекье гьатна. Ана Гьасана чӀехи алим Мирзе Алидин гьилик кӀелна, жуьреба-жуьре илимар, араб ва фарс чӀалар чирна.

Мирзе Гьасана 1875-1877-йисара азербайжанрин машгьур арифдар Гьасанбег Зардабиди акьудзавай «Экинчи» («Лежбер») газетдин кӀвалахда иштиракна. Гьа газетдин чинриз акьатай макьалайра лезги алимди дагьвийриз кӀел-кхьин чируниз, урус халкьдин культурадихъ ва маишатдихъ галаз мукьва хьуниз эверзава.

1877-йисан бунтар себеб яз Алкьвадар Мирзе Гьасан кьуд йисуз суьргуьнна, Тамбовский губерниядин Спасск шегьердиз ракъурнай. Алимдиз урус халкьдин ацукьун-къарагьунихъ ва адан маса культурадихъ галаз лап мукьувай таниш жедай мумкинвал хьанай. Суьргуьндай хтайдалай гуьгьуьниз хайи хуьре мектеб ахьайна ва ана туьрк чӀалалди историядай, риторикадай, физикадай, географиядай тарсар гуз хьана.

Мирзе Гьасанахъ чпиз академикар тир И.Ю. Крачковскийди ва В.В. Бартольда чӀехи кьимет гайи илимдин кӀвалахарни ава. И жергедай яз «Асари Дагестан», «Диванул Мамнун», «Джарабул Мамнун» кьалуриз жеда.

Алкьвадар Мирзе Гьасан 1910-йисуз кечмиш хьана.

Куьгьне ханлар, беглер квадрин, элягьин

Куьгьне ханлар, беглер квадрин, элягьин.
Халкьарикай чаз векилар хкягьин.
Вучиз чи халкь гьар патахъди чкӀизва?!
Нубатсуз тир четинвиле акӀизва?!

Бязибуру гагь Кьибледихъ ялзава.
Бязибуру гьар жуьредин кьалзава.
Ацукьнава беглер кьайгьу авачиз,
Кар-кеспидихъ са фикирни галачиз.

Кард гьилеллаз гьуьрче жеда кӀамара,
Югьди кьугьваз жеда абур тӀамайрал.
Бес абуроз кьил акьатун гьарфарай,

Аялриз тарс гуз алахъда элифрай⁶².

Фекъийрини твазва фитне-фасадвал,
Дин багъна къаз, халкъдиз ийиз инадвал.
Душманвилер артух жезва гъар юкъуз,
Урус халкъдиз мида хъунин футфа гуз.

Бязибурни ухшар жезва ачкарииз,
Къил чуьнуьхда, тум аквада ашкардиз.
Сир чуьнуьхиз кIанда бязи алимрииз
БалкIандиз хъиз галтIам ягъиз илимдиз.

Сивиз къай физ кичIеда чеб рахайла,
Илимдин сир ачухарииз тахъайла.
Гзаф йисар фена зинни и тегъер,
Жуван халкъдиз гуз бахъана са бегъер.

Гъахъсуз ихътин баладик зун акатна,
Хзан галаз гъурбатдиз зун акъатна.

Азадвал

Есир хъана зун зулумдин, чир хъанач заз азадвилдин дад,
Къазанмишиз жеч азадвал, зулумкардиз ийиз мидад⁶³.
Хъсан тушни, хва, асландиз азад яз хъун са нефесда,
Виш агъзур йис акъуддалди къизилдикай тир къефесда.
Жув инсан яз гъисабдай кас жен, герек халкъдин къуллугъда
Лазим туш хъун виш агъзур йис аваз ялтахдин буйругъда.
Зулумкардиз къуллугъ авун и дуьньяда мусибат я,
Зулумдин пар ялиз, гваз фин жуван халкъдиз хиянат я.
Ламра маса гуда азадвал, на адаз са газар гайитIа,
Хушуналди лукI жеч инсан, адаз дуьнья базар гайитIа,
Жедан лайих тIвар инсандин, вич лукI хъайитIа, ашукъ тирдаз,
Гъисабмир, хва, гъич инсан тIвар къачун буш са ва регъат кар яз.
Зун туш шаклу, зи мазлум шаркъ⁶⁴ акъатда лукIвилияй, гъелбет,
Зулумдин гьалкъаяр къатIада, зунжуррииз ийиз нифрет!
Эгер, куьгъне хкетра хъиз, тепилмиш жез хъайитIа девлер вал,
На чандилай гъил къачу, хва, тахъуй вахъ гъич кIус къурхувал.
Жедани тух бубад рикI гъич тек вичин хва хъунал бахтлу,
Эгер халкъдихъ тахъайтIа бахт, мад са азад уьмуьр гъахълу,
«Инанмиш я зи мазлум халкъ, са къуз азад жеда, гъелбет» -
И гафар кхъихъ на Мамнунан къванцел, жедайвал зи суруз гъуьрмет.

Урусатдин куьлгедик

Гагъ лезгийрал агъавалнай аббасидрин гъакимри,
Теймурленга абурун крар ийидалди ленг са къадар.

⁶² Элифар – инал: тарсар.

⁶³ Мидад – хажалат.

⁶⁴ Мазлум шаркъ – инал: зулуматдик квай РагъэкъечIдай патан халкъар.

Гагъ авуна Иранд шагъри ина чпин агъавилер,
Гагъ султанри Туъркиядин тухуз хъана сиясар.
Ахпа тарихи гъжридин цуд лагъай виш йиса ина
Къекъез азаддиз лезгийри авуна уълквеяр бизар.
Фана дуьнья ийиз эзмиш, инкъилаб, дин туна хура,
Гъатна абур вагъшияр хъиз, ягъиз, рекъиз маса халкъар,
Садбуру чIугуна къушун Ширвандизни Эрдебилдиз,
Садбуру Жарни Гуржистан фена авуна тар-мар.
Крымд султанри гагъ иниз чIугуна къушунар чпин,
Гагъ, авара хъана, гъатна татаррин десте дявекар.
Гагъ экъечIна шейх Мансур, хъийида дин цIийи лугъуз,
Гагъ Къази-Мегъамеда, гагъ Гъемзета акъудна тIварар.
Гагъ агъавал туна ина Шамил-эфендиди вичин,
Буйругъдалди кIватIна гъарнай къушун паталди аскерар,
Шукур Аллагъ, гила урус пачагълугъдал нубат гъалтна.
Адалат хъун патал халкъдин арада, хъанва ам икърар.
Дагъустандин агъалийриз ачухнава илимдин рак.
Ислягъ зегъмет чIугъваз гила гегъенш хъанва майдан-базар.
Гъайиф хъи, лезгийр гъеле уях тежез ахварик ква,
Тагъафул яз квадарзава къайгъусуз яз абуру вахтар.
Лугъузвач хъи, чунни гила инсанар я дуьньяда,
КIелиз тан чи аялрив, къуй дуьньядикай хъуй хабардар.
Куьлгедик и пачагълугъдин кIелна, вири савадлу хъуй.
Тамукърай чарасуз хъана, чиррай инсанвилин гъалар.
Уъмьурда вуч герек ятIа, вилерив акурай абурун,
Ракъун рехъди, гъуьлерални ийиз хъурай сиясар.
Дарвилени кесибвиле агаж я лезги стхаяр,
На лугъуди, гуьзетзава цаварай ризкъидин марфар.
Ава абурун арада марифат-эгъли ксар, гъелбет.
Девирдин игътияжрикай авай чпиз бегъем хабар.
Алахънава абур чпин веледриз гун патал таъсиб,
Амма ийиз жедач чуьллер са шумуд гуьлдивай, гуьлезар.
Гележегдин девирдиз гун герек я дуьз, дерин фикир,
ГъакI гъавайда ракъур тийин заманадин къулай вахтар,
Мисал я «арифдаз бес я ишара», амма ахмакъ ксар
Гъавурда акъач авуналди Инжил, Забур, Таврат тикрар.
Тумар цунин вилик никIер къуьгъвер авун герек кар я,
Емишар бул, тIямлу хъун патал хвена кIанда тарар.

Мазали Али

(1850-1890)

Бажарагълу шаир Мазали Али виликан Самур округдин (гилян Ахцегъ район) Мацарин хуьре 1850-йисуз дидедиз хъана. Ада кIел-кхьин хуьруьн медресада чирна. Вичихъ дерин къатIунар ва хци зигъин авай гададивай кIелун давамариз хъанач. Ада чубанвал ва лежбервал ийиз хизан хуьзва.

Манияр туклуьрун, саз ва кфил ягъун Алидин рикI алай кар тир. Шаирдин зегметчийрин дерди-бала ачухарзавай чIалари ва ширин ванци адан тIвар халкъдин арада машгъурна.

Хуьруьн уьмьурдин дар шартIар ва гьахъсузвилер эхиз тахъай Али Азербайжан патаз Хьилерин хуьруьз куьч хъана. Шаирдин «Ватан» ва «Жегилриз тавакью», «Жемятдиз» эсеррай аквазвайвал, инани адаз са экв аквазвач. Кесибар гьина хъайитIани, абурун къадар-къисмет сад тир.

Мазали Али 1890-йисуз кечмиш хъана.

Намерддиз

Эй инсанар, за квез ийин эрзи-гьал:
Гьиллени таб я гьар са кар намерддин,
Жигъич адан кIвалай са кIус фу гьалал,
Гьарамди я кIулавай пар намерддин.

Зимбил кIатI я, хуьрек мухан лаваш я,
Аллагъдиз негъ, шейтIандиз ам юлдаш я,
ЯкIуз къимиш текъвез, кIараб кармаш я,
Терг хъуй сивяй вири сарар намерддин.

Намерддиз гьич куьмек ийиз кIан жемир,
Гьикъван ада гьарайтIан, ван жемир.
Ахьтиндакай дуст къадай инсан жемир,
Къезил тахъуй рикIин азар намерддин.

Гатуз яйлах, хъуьтIуьз къишлах къаз макан,
Алахъда ам хуьз анжах вичин чан.
Кар я, кIвализ атун хъайитIа са мугъман,
Вилерилай фида накъвар намерддин.

Къейилани таб алатдач мецелай,
Цацар кими тахъуй адан къецелай,
Байкъушдин ван яваш тежез варцелай,
Зулумат хъуй гадни гатфар намерддин.

Зун Мазали Али я, гьахъ рахада,
Фу балкIандал хъурай, намерд – пияда,
Са ягъсузни тамукърай и дуьньяда,
Квахъдайвал чи нугъватдай тIвар намерддин.

Хандиз

Ханди чаз къе авуна кар,
Къуй виридаз хъурай хабар,
Алай пекер тирла кукIвар,
Кьилди кIвализ мугъман хъана.

Зал чухва-затI ала лугъуз,
Юкьва чIулни ава лугъуз,
Девлетлуд ни гала лугъуз,
Зун гъурметлу инсан хъана.

Зунни мирес, арада цал,
Хуш тир рикIиз куьн авай кIвал,
Куьн шад яни къенин йикъал,
Акатайдаз девран хъана.

Къугъвазмач зи сазунин сим,
Хандин кIвале тийир регъим,
Фикирдиз гъиз Мацарин ким,
Алини курпашман хъана.

Ватан

Зи кьил ястухдал(а)ла, вилерни рекъе,
Вун паталди зи чан кузва, эй Ватан,
Гъурбатда гъижранд(ин) хер хъанва рикIе,
Зи вилерай иви физва, эй Ватан.

Ватан авачирди амансуз жеда,
Хажалат чIугуна, имансуз жеда,
Жерягъ жагъин тийиз дармансуз жеда.
Зи дердинин дарман вун я, эй Ватан.

Мазали Алидиз кIанда шадвал, хъвер,
Намерддин, хаиндин акъатрай вилер.
Ажалди ина зи туьд къуртIа эгер,
Зи рикIин эрзиман вун я, эй Ватан.

Жемьатдиз

Хейлин вахт тир ашукъ тир чун рикIивай,
Амма кIеви цаз хъана чи рекъеллай,
КIани рушахъ галаз уьмьур тухудай,
Кесибвили рехъ ганач заз, жемьатар.

Низ хабар тир къве жегъилдин рикIикай,
Низ къайгъу тир хуьре и сес хъуникай,
Вилер акъат тийиз ярдин гуьгъуьнай,
Амазма зун къурайди хъиз, жемьатар.

Гъикъван кузва зун хъинбур чарада,
Фекъид, фалчи жерягъди, гъакI масада,
Юзбашидин зунжур гъиле авайда,
Яшамиш жез вахгузвач чав, жемьатар.

Зилиди хъиз фугъараяр фитиндай,
Муьфтехурар муч акъатда арадай,
Куьгъне-эксик адетарни тергардай,
Алидиз гъа югъ аквач жал, жемьатар.

Жегъилприз тавакъу

Яхцур балкџан хъуй са жуьре,
Вири гъатна атуй рекъе,
Къачудай хъиз Къубад къеле,
Зи дердиниз дарман атуй.

Хайи Ватан вилериз зи,
Пай таххъайтџа уьмьурдиз зи,
Хабар це фад эллериз зи,
Зун къабулдай карван атуй.

Гъурбатда заз амач мумкин,
Гъарайдиз ша жегъилар куьн,
Акун патал къамат хуьруьн,
Зи багърияр мугъман атуй.

Алидин гъал чџуру я лагъ,
Саз къур гъилер къуру я лагъ,
Зун, Ватан, вал къару я лагъ,
Яхцур жегъил-жаван атуй.

Кесибвал

Лидин шалам, авунвачир вич табагъ,
Зи балкџанни, зи файтунни чан хъана.
Женнет лугъуз фейила зун Къарабагъ,
Заз кесибдин, кесибдиз зи ван хъана.

Гъар кесибдихъ стха ава – гишинвал,
Къулни ава гъафтейралди цџай тийир.
Гъикџи ятџани хуьда ада эркинвал,
Мердвилелди авай са чџатџи пай ийиз.

Геждак кимел акурди заз кесиб я,
Къариб мугъман агакъардай месивни.
Кџатџи ичџи яз инсанвилини сагъиб я,
Гъадаз я зи рикџин гафни весини.

Алидин хер къуй къатџунрай кесибди,
Зи агъ-аман гъадан япа ацукърай.
Заз накъвадкай сур атџурай кесибди,
Зи саз, мизраб⁶⁵ гъадан гъиле амуькърай.

⁶⁵ Мизраб – тезенаг, къамчи.

Фатмадиз

Руьгьдин буйругъ акъудзава за кбилиз,
Аян я хьи себеб вазни, Фатма зи.
ДапIар къисмет хъанва кесиб зи кIвализ,
Къвезмач мецел шад авазни, Фатма зи.

Ватандивай къакъатзавай субай яз
Азабрикай зи виждандиз хабар я.
Вун себеб яз гъуцари гай са пай я,
Гъамлу хъанва седеф сазни, Фатма зи.

Ви бубадиз муьтIуьгъ тежер гъил хъана.
Мал-девлетдал даим адан вил хъана.
Али физва, Ватан къайи чил хъана,
Туна элни, ярдин назни, Фатма зи.

Эмираслан Гъанидин

(1851-1896)

Эмираслан Гъанидин Вини Пагъиржал хуьре (Азербайжан ССР-дин Къусар район) 1851-йисуз дидедиз хъана. Кесиб лежбердин хизандай тир Эмираслан яшамиш хъайи девир зегъметчи халкъ зулум-зиллетдин зунжурдавай, динди агъавалзавай ва дагъвийрин арадиз капитализмдин алакъаяр къвез башламишзавай аям хъана.

Пагъиржалвийриз Эмираслан дерин къатIунар, хци зигъин авай кас яз чидай. Вахтсуз къазадикди бубани ими къакъатай Эмираслана къве хзан идара ийизва. Ам уьмьурдин яцIа гъатзава, дарвилер аквазва. Гъа чIавуз жегъил шаирди лагъанай:

Къакъан цавар, кIеви чилер зал хадай,
ЦалцIам чина гъар са жуьре хвал твадай,
Къве падни рикI, ширин чанда звал твадай,
Дава-дарман якъван⁶⁶ тийир чан жедан?

Шаирдин къилел мад са дуьшуьш къвезва. Пагъиржал хуьре цIегъерин азар чкIай чIавуз Эмирасланан вахни стха кечмиш жезва ва вични и азардикди са вилел зайиф ва чупур хъанай.

Ягъсуз фекъийрин, зулумкар девлетлуйрин суфатар такун патал Эмираслан хуьрйай экъечIнай. Ам сифтедай Манкъулидин, гуьгъуьнлай Велемир хуьрера яшамиш хъана. Амма инани инсанар, Етим Эмина лагъайвал, хиперизни жанавурриз пай хъанвай. Шаир хейлин йисара гъахъсуз дуьньядин сирерай къил акъудиз, адан ери-бине чириз алахъзава.

⁶⁶ Якъван – жагъун тийир.

Эмираслан Гъанадинахъ яшайишдин месэлайриз бахшнавай, дуьньядикай
веревирдер ийизвай ва муьгъуьббатдин чІалар ава. Абурай аквазвайвал, шаирди
зегьметчи халкъдиз поэзиядин фасагъат чІалалди къуллугъна, адан дерди-
гъалдикай рахана. Гъавилай къетІен рангаралди яратмишнавай Эмирасланан
къешенг эсерри чаз еке таъсирзава ва, зун умудлу я, гележегдин несилрин
руьгъдин хазинада лайихлу чка къада.

Вири уьмьур дарвилерани азиятра къиле фейи Эмираслан Гъанидин 1896-йисуз,
гъеле чагъинда амаз, кечмиш хъана.

Пуд суал

Чимид вуч я?
Чимид цІай я дуьньядал
Кармашарна хъуткъурдай.
Кас авачни вугур цІай
РикІин муркІар цІурурдай?

Жимид вуч я?
Жимид яд я дуьньядал
Вири гъуьлер ацІанвай.
Гъинва лепе чуьхуьдай
Чил ивийрай къацІанвай?

Кимид вуч я?
Кимид нур я дуьньядал
Буьркъуьбуруз тагудай,
Адалатсуз уьмьурдин
Йифен перде атІудай.

Фана дуьнья

Танда ифин-чим гъатзавач,
Рагъ таквадай къузадик кваз.
Къин тавуна чан алама,
Югъди-йифди сузадик кваз.

Фана дуьнья, тади я заз,
Мус квахъда ви хажалат-гъам?!
Ругъвалрив ви фитІиниз таз,
Къурурзава зи рикІин дам.

Къурадач мез, зи рикІин гаф,
Цавар-чилер ханалди зал.
Къуру жеч гъич гъуьлуьн ял-каф,
Гъиз экъичиз капалди цІал.

Къваздач хъи динж зур гвай гъилер,
Гатаз цав-чил икІ датІана.
Фана дуьнья, ви дердери

Гъанид хцин рикI атIана.

Гъала

Заз ахварай датIана
Буба Гъани аквадай.
Гъайифдилаи пIузарар,
Пих акъатна, дакIвадай.

Илис жечни бес зал дерт,
Диде кIвализ тахтайла,
Мехъерризни-мелериз
Гъани рикIел тагъайла.

Жаван уъмьур физва икI
Дидени зун хъел хъана.
Гъала девран, СанкIур сикI,
Гъанид тарцин хел хана.

Паласа

Вун душман хъун шумуд йис икI
Хъана ашкар мад, паласа.
Тунач са кьил, хана зи рикI,
Яна цицIре гад, паласа.

Хъхъанач чаз я мух, я кьуъл,
Къегъри-къазаб⁶⁷ дад, паласа.
Цаварал марф, чилерал гьуъл,
Къуд пад хъана яд, паласа.

Элкъвез-элкъвез

Атана яр мад булахдал,
Квар хъуьневаз, вилер хъуьрез.
РикI ацIудач буй-бухахдал
Тамаш тавур элкъвез-элкъвез.

Рахаз хъанач яр рахадалд,
Гаф сивемаз гафни текъвез.
Эцигна гъил ви яхадал
Рахун тавур, элкъвез-элкъвез.

Аватна, яр, ви кьуьнерал
Харадин шал гарал къекъвез.
Ашкъи жедан буш кьнерал,
Темен тагур элкъвез-элкъвез?!

⁶⁷ Къегъри-къазаб – гъам-хажалат.

Стал Саяд

(1880-1900)

Дагъви дишегълийрин дердерилай виКегъдиз манияр лагъай шаир Саяд виликан Куьре округдин (гилян Сулейман-Стальский район) Агъа Сталрин хуьре лежбердин хзанда дидедиз хъана. Саяд зурба алакьунар авай руш тир. Ам фольклордин манийрал, халкъдин авазрал рикI алаз чIехи хъана. Вич чIалар туькIуьрунал гевеслу Саяда еке ашкъидалди шиирар ва бендер теснифдай.

Саядни гъа хуьряй тир лежбер Мирзе-Мегъамедан хва Шихрагъим сад-садал ашукъ жеда. Гъа девирдин рушар пулдихъ маса гудай алчах себеб яз, кIанибур сад-садаз къисмет хъанач. Саяд вичиз такIанз-такIанз адан стхади хуьруьн варлуйрикай садаз ганай. Рушавай ихътин адалатсузвал эхиз хъанач ва Саяд къад йис яшда аваз бахтсузвеликди телеф хъана.

Стал Саядан эсеррай виликан гъахъсуз девир ва иллаки диндин мавгъуматдик квай, кIай алчах адетрин къармахра авай дагъви дишегълидин къадар-къисмет хъсандиз аквазва. Саядан шииррин лирический герой адалатсуз аямдин лукI туш, ада «дуьнья тирвал гъарайна», вичин кайи рикIикай виридаз хабар гузва.

Кавхадиз

Зун ашкъиди къурла есир
Вучиз за ваз ахъайнай сир,
агъ, за вучин, хъанай тахсир
Гъа ви патав атун, кавха.

Залум стха хъайила азгъун
Хъанай завай вавди рахун,
Винелай сагъ, къене бархун,
КтIанвай рикI, каркун, кавха.

Мелгъуьнди зи хуььрез-хуььрез
Къел вегъена зи кайи хирез.
Къисметрай ваз чара тижез
Иландин мез атIун, кавха.

КрчаллукIна квез я дамах,
Намус квачир хпен бапIах?!
Буьркьуь я къве вил, рикIни алчах,
Авач хьи вахъ къатIун, кавха.

ГъикI фейитIан – зи рехъ кузва,
Хкаж гъилер, ая суза,
Фасадари къадач арза.
Ви рикI яни ракъун, кавха.

Саядан чан ятIан гъайиф,
Ви вилик жеч алчах, зайиф,

Ви терездин мийир тариф,
Бес хъана заз акун, кавха.

Дуьнья тирвал гъарайна за

Булахдилай хкведай хъи
Ви кІвализ зун квар къачуна.
Вун зи вилик къекъведай хъи
Хъуьрез-хъуьрез, тар гъилеваз, яр.

Чун къвед бес къве хуьре хъайила,
Мани лугьур гъевес гъинай гъин?
Чи ашкъидин лувар хайи
Сефил нуькІрез къефес гъинай гъин?

За цаварай къазва хабар
Ашукъ хъунухъ тахсир я жал зи,
чара хъунни авур къабар
Зи рикІелла, эхир я жал зи?

Дуьнья тирвал гъарайна за,
Зун кІанидаз къисмет хъанач мад,
Сир виридаз ахъайна за,
Зи гафарихъ къимет хъанач мад.

Садакайни чара хъанач

И дуьньядин кІаник хъуй чин
Чи дердериз дава тахъай,
Шехъ тавуна бес за вучин,
Садакайни чара тахъай.

Дердер-гъамар хиве турди
Цавараллай фелек яни чи?!
Диндин къенар сиве турди
Кайи рикІиз куьмек яни чи?!

Чара жедай фал вегъена
Вун къагъардик хъаначни бес, яр?
Муьгъуьббатдин цІал вегъена
Чна чанар каначни бес, яр?

Малла Нури

(1835-1913)

Девирдин зидвилериз акси экъечІай фяле-шаир Малла Нури виликан Самур округдин Ахцегърин хуьре дидедиз хъана. Ам савадлу кас тир. Малла Нуридини Ахцегъ Гъажиди хъиз, гзаф йисара рабочийвал авуна. Ада Ростовдай Бакудиз тухвай ракъун рекъел, Бакудин нафтІадин мяденра кІвалахна.

Малла Нуридин эсерра гъа аямдин классрин алакъайрикай, гъурбатда кІвалахзавай дагъвийрин азиятдикай, пачагъдин ришветбаз судуйрикай ихтилат физва. Адан «Гъурбат» тІвар алай шиир 1913-йисуз Петербургда акъатзавай «Дагъустандин пакаман ярар» газетда чапнай. Ана Малла Нуриди гъурбат зиндандив гекъигзава, вучиз лагъайтІа фялейрин, «тІал къати ва дертни хифет чІугвадай къван, чан вахтсуз фелек жезва».

Шаирди, гъахъ-дуван авачир гъа девирдин вилик-къилик квайбурухъ элкъвена, виКегъдиз лагъанай:

Жанавурар я куън вири,
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Малла Нури 1913-йисуз Ахцегъ кечмиш хъана.

Судуяр

Тахъайла ришвет кесибдиз,
Гъакъ ятІани батІул ийиз,
Килигда девлетдин гъилиз,
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Ни гайтІан къве истикан чай,
Къада хиве жегъеннемдин цІай,
Гъам я, валлагъ, квез жери пай,
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Физмач дуъздаказ дуван,
Арза гваз атайла бейниван,
Тереф такъаз, куда иман,
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Квез кесибрин къведач язух,
Гунагъар жезва куъ артух,
Гъахълу крар тазва къулухъ,
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Бес я квез авур минетар,
КІан жемир завай ришветар,
Захъ авайди – квез туъгъметар,
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Вуж я куън сечмиш авурбур,
Фагъумсуз майданра турбур,
Ахцегърикай куън акурбур?
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Лугъун тийиз дугъри, игри,
Ришвет квачиз дуван тири,
Жанавурар я куън вири,

Къиямат мукъвал хъана хъи.

Факъир Нури я бейниван,
Куъз идачгѝа лагъ зи дуван,
Зи мида я гъа фиръаван,
Къиямат мукъвал хъана хъи.

Гъурбат

Гъурбатда хъайитѝани женнет,
Жедач чандиз зерре лезет,
Чугвадай къван дертни хифет,
Тѝун-хъун зегъримар жеда хъи.

Гъариб кас хъайитѝани аслан,
Яргъа хъайла вичин Ватан,
Къилел къведа йиф-югъ яман,
Арха гъарай из жеда хъи.

А вахтунда гакъач куъмек,
Ширин чан ви жерла гъелек,
Агъиди зурзурла фелек,
Шехъун агъузар жеда хъа.

Тѝал кѝеви яз, такъатиз чѝал,
Хъайла михъиз мецен тар лал,
А чѝавуз рикѝел къведа кѝвал,
Тагъалкъар агъар жеда хъи.

Гъурбатда къейибур вири,
Садани къач ламран ери,
Мейитдихъ галаз къвери,
Гуъгъуъна са гар жеда хъи.

Баша-баш кафан жеч къадар,
Сур эгъвейла жез даяз-дар,
Кѝвач къуна ийиз акадар,
Ви сур гзаф дар жеда хъи.

Факъир Нури, жемир ваз кѝан
Гъурбатдикай хъайи Ватан,
Къуд йисуз пуч хъана ви чан,
Къан тахъай Сибирь хъана хъи.

Дуъньядиз

Гъар са касдиз я вун душман,
Аял етим ийир дуънья.
Шумудни са цѝийи сусар,
Хендедаяр ийир дуънья.

Агъу я, дуьнья, ви зиллет,
Даим кефиз фейибур, гьелбет,
Тахтисарайда из хифет,
Пашман хъана ава, дуьнья.

Са югъ ви винел хъайитIа шад,
Гъафтеда пашман жеда мад,
Им я ви хесетрикай сад,
Вакай зи рикI хана дуьнья.

Куьз лагъайтIа, лагъ тIун вуна,
Бязибуруз девлет гана,
Зал атайла ажеб кана,
Вавди зун хъел хъана, дуьнья.

Фана дуьнья, туш вун са затI,
Валай еке душман жеч мад,
Винел патай гуз на чаз дад,
Вабадин агъу я дуьнья.

Дуьнья, вун зи рикIиз къана,
Мад рахач зун нагъакъ чIана,
Са гъахътин устад тахъана,
Уьмьур бада фена дуьнья...

Миграгъ Мардали

(1820-1927)

Уста Мардали Миграгърин хуьре 1820-йисуз Асваран хзанда дидедиз хъана. Ада, вири вичин яргъи уьмьурда дерзичивал ийиз, хизан хвена. Самур ва Куьре дерейра, Къуба пата Мардали тефей хуьр бажагъат жагъин. Гзаф йисар ада шаир Кесиб Абдулагъ хайи хуьр тир Манкъулида акъудна.

Мардали савадлу, дуьньядикай хабардар, рикI михъи, анихъ галай инсандикай хабар къадай кас тир. Вичин рикI тIар ва я шад авур, вичиз таьсир авур крарикай ада чIалар туькIуьрдай. Жемьтдиз уста Мардалидин чIалар бегенмиш тир, вучиз лагъайтIа адани, етим Эмина, Ахцегъ Гъажиди, Малла Нуриди ва маса лезги шаирри хъиз, зегъметчи инсандин дерди гьалдикай, гъа аямдин татугайвилерикай кхъизвай.

Уста Мардалиди вичин чIалар жуьреба-жуьре месэлайриз бахшзава. Абурун арада мугъуббатдин, яшайишдин, насигъатдин ва сатирадин эсерарни гьалтзава.

Уьмьурлух вичин зегъметдал яшамиш хъайи ва халкъдиз къуллугъ авур уста Мардали 1927-йисуз кечмиш хъана. Шаирдин чав агакъай эсерри революциядлай виликан лезги литература мадни девлетлу ийизва.

Миграгъриз хтайла лагъай члал

Куьне завай хабар къазва, хуьруьнбур:
- Мардали, вуч хабар ава Къубада?
За квез лугъун заз акурвал, хуьруьнбур:
- Къиздирмадин цIаяр ава Къубада.

Кесиб инсан кесиб язва вирина,
Девлетлуяр ава чпиз кефина,
Мардалидин рикI цIразва дердина:
Гишинбурун сувар ава Къубада.

Кесиб синиф акъатзавач фитедай,
Девлетлуйрин физвач абур вягътедай,
Дуьнья я им икI чIур хъанвай сифтедай,
Чи пай квачир ракъар ава Къубада.

Кавалар цваз гъисабзава кIвал-уба.
Мад Къубадиз хъфин ийизва туба,
Куь Мардали хтанва гваз буш турба,
Такурбуруз сувар ава Къубада.

Жуван пеше

Къекъвезва зун кIвал-уба,
Мецел алаз са суал:
- КIанзавачни цваз кавал?
Дерзичивал пеше яни?

Иесиди чIурна чин,
Вегъиз хъицикъ вилик вин,
Даим рикI аваз кин,
Дерзичивал пеше яни?

Аквас агъзур кIвал-уба,
Мусибатар мад зурба,
Гъикъван уна за туба!
Дерзичивал пеше яни?

Етимдикай

Тандал алач адан партал,
Я руфуна тухдалди фу,
КIвалахиз кIанз физва патал,
Мурадар ава етимдихъ.

Аватнава бармакдин кIукI,
Шаламарни хъанва кукIвар,
Са сив фуахъ жезва ам лукI,
Умудар ава етимдихъ.

Хъанва адаз чиликай мес,
Цавукайни цару яргъан.
Зайиф жезва Мардалид сес,
Юлдашар ава етимдихъ.

Шалбуз дагъдиз

Вирида вун такабур я лугъузва,
Вирида вал дамахзава, я Шалбуз.
И дуьньяда вуч патал ви рикI кузва?
ТахъайтIа ваз аквазвачни чилер буз?⁶⁸

Такабурди уьтквем жеда женгина,
Такабурдаз эвел-эхир хъел къведа.
Бес вучиз вун лал хъанва чи бягъсина?⁶⁹
Килиг, ахпа ви рикIелни хер жеда!

Агъ, вуч я дагъ.. цал галачир багъ хътин,
Къвез къачудай гъар са касди вичиз дул.
Халкъдин арха Шарвели тир дагъ хътин,
Шарвелияр лагъайтIа, чахъ жезва бул...

Манкъулид хуьряй тир гуьзелдиз

На яд гъана авуна чай,
Ви гъилелай кIанда заз пай.
И хуьрера авач ви тай,
Къирмаждин буй авай гуьзел.

Ажеб къешенг расна къечIем,
На къечIемдиз янава чIем,
Лацу чандив чIугваз тур дем,
Къирмаждин буй авай гуьзел.

Вуч хъсан на расна зилфер⁷⁰,
Ваз килигда гзаф эллер,
Йигаз къвазна чIулав вилер,
Къирмаждин буй авай гуьзел.

Пелел ала пуд тIуб буфта,
Перем я ви къацу тафта⁷¹,
Гъуьл кIвалевач дуьз са гъафте,
Къирмаждин буй авай гуьзел.

⁶⁸ Буз – дакIунвай, зегъерламиш хъанвай.

⁶⁹ Бягъсина – женгина.

⁷⁰ Зилфер – япаривай тухванвай чIагар.

⁷¹ Тафта – багъа парчадин са жуьре.

Худади ваз ганава суй,
Мардилидкай кефи тахуй,
Са аш ая – лагъ на заз хъуй!
Къирмаждин буй авай гуьзел.

Ахцегъ Гъажи

(1868-1918)

Бажарагълу шаир, рабочий класдин вафалу векил ахцегъ Гъажи 1868-йисуз Ахцегърин хуьре кесиб лежбердин хзанда дидедиз хъана. Ада хайи хуьре Малла Мирзедин медресада келна. Ахцегъ Гъажи фад етим хъана. Ада идаз-адаз кваллахиз хзан хуьзва. Хуьрени гъамиша кваллах гъатдачир, итниз килигна 1890-йисуз ам вич хътин кесибрихъ галаз кваллахиз Бакудин нафтладин мяденриз рекъе гъатна. Ина шаирди къанни пуд йисалай артух буругъра рабочийвиле кваллахна, бахт жагъун тавуна гъикI фенатIа, гъакI жибин буш яз хайи хуьруьз хтана.

Ахцегъ Гъажиди гъурбатдиз къведалдини шиирар кхъизвай, амма Бакуда теснифай эсеррай рабочийрин залан яшайиш, капиталист шегъердин къамат хъсандиз аквазва. Шаирди чи поэзиядиз цийи темаяр ва цийи художественный образар гъана. Чешне яз адан «Баку», «Рабочийдин чар», «Дустуниз кагъаз», «Дагъустан» ва маса шиирар къалуриз жеда.

Шаир 1918-йисуз Ахцегъа кечмиш хъана.

Рабочийдин чар

Хабар къуртIа зи гъалдикай,
Зи рикI пара дар я хьи, дуст.
Айиб мийир и чIаларкай,
Зулуматдин къар я хьи, дуст.

ХупI пис яни и къариблук!
Къваздач гъиле къачур дуллук.
Ярар-дустар хъай(и)ла къулукъ,
Ажеб четин кар я хьи, дуст.

И Баку чаз са шегъер я,
Недай-хъвадайди зегъер я,
Хкверди вучтин къагъар я,
Лугъуз агъузар я хьи, дуст.

И Бакудин чIехи мяден
Къуд пад буругъ, юкья майдан.
И Баку чаз хъана зиндан,
Ватандихъ ялвар я хьи, дуст.

Авадан хъуй Куьрени, Къуба,

Магъаларни ава зурба.
За Бакуд(и)кай ида туба,
ТакъалтИдай вахтар я хьи, дуст.

ФейитИаин зун а кылиз
Кепек харжлух авач кИвализ,
Килигиз амукъда гъилиз,
Багъалух йисар я хьи, дуст.

Мугъман я зун квез гатфариз,
Малум ая зи дустариз!
Ахцегъарин жемьтариз
Салам-дуъаяр я хьи, дуст...

Гафар ава мад лугъудай,
Душманариз эсер гудай.
Чар кхъена за рахкурдай –
Им са маса кар я хьи, дуст.

Гъурбат жедач завай эхи;
Чулав чIарар хъана рехи.
Яш тIимил яз, уъмьур чIехи, -
Саилдин гъалар я хьи, дуст.

Факъир Гъажи хъана девриш,
Мал артух хъуй луз яшайиш,
ХарапIадал хъана дуъшуъш,
ТакъалтIар вахтар я хьи, дуст.

Баку

За кьимет гун и Бакудин тегъердиз,
Мазут кузвай чирагъ тушни и Баку?
И накъвадал са затIни къвеч бегъердиз,
Бес цIай къунвай утагъ тушни и Баку?

Гъинихъ на вил вегъейтIани чил я къум,
Цававайди я нафтIадин тIарун, гум,
Сейрдиз такъудун гъихътин са зулум,
Бес нафтIадин булах тушни и Баку?

Фагъум ая вуна, ятIа вун ариф,
Чи жегъилрин чанар жезва хьи зайиф,
Ина физвай уъмьур, яшайиш гъайиф,
Бес уъмьурдиз уртах тушни и Баку?

Садбурун дем са вацра давам жеда,
Са бязибур къуд кIарабни хам жеда,
Келлегуъзар къадарсуз хурам жеда,
Бес явайрин дамах тушни и Баку?

И Бакудин крар квезни аквазва,
Рабочияр чун кепекдихъ къекъвезва,
Хозяинар хазинадив къугъвазва,
Бес ламарин яйлах тушни и Баку?

Им Гъажиди авур хиял-фикир я,
Я стхаяр, гъарибвал хупІ есир я,
Фу тахъайла чаз Ватанни Сибирь я,
Бес кесибриз дустагъ тушни и Баку?

Хабар це

За ваз ийида яргъай пара минет:
Хабар це заз, авай гъал Ватандикай,
Факъир, фукъарадиз аватІа зегъмет,
Хабар це заз кесибрин гъижрандикай.

Къазвани девлетлуда кесибрин гъил?
ТахъайтІа илисзвани тегъвел къуъл?
Анин къене гунуг – къачун вуч я гил?
Хабар це заз гъар са затІдин мизандикай...

Квез гъакимрин патай хъана вуч буйругъ,
Нагъияди ийизвани дуъз къуллугъ?
Сельский судда къарагъзаван мад шулугъ,
Хабар це заз гъакимрин дувандикай.
Салам-дуъа лагъ вири жемятриз,
Муъмин стхайризни муъмин вахариз,
Белки дарвал аватІа зи дустариз,
Хабар це заз абурун нукъсанрикай.

Гил хъфиниз ава Гъажидин хиял,
Акъваздач зун, гайитІани Бакудин мал.
Заз ван хъана, вун я лугъуз нахуш гъал,
Хабар це заз ви дердин дармандикай.

Кесибди гайитІа акъул

Кесибди гайитІа акъул,
Гъич садани ийич къабул.
Пул хъайила кицін гурцІул,
Межлисдин итим тушни бес?

Са хийир-шийир хъайила,
Варлуди уъзур хъайила,
Купецдин аял къейила,
Гъар са кас мягъкем тушни бес?

Зуърнечидиз ава гъуърмет,

Акьуллуйри чIугваз хифет,
Девлетлуйриз ава иззет
Им хажалат, гьам тушни бес?

Ша, стхаяр, ацукь кимел,
Фикир, хиял алаз кьилел,
Гьинавай факьирдин винел
Куьн икI вуч уьтквем тушни бес?

Гьажидиз гьал икI акуна,
Заманаяр пис гакьуна,
Чаз амайди чуюкь тавуна
Хажалат чIугун тушни бес?

Гуьлемет

Исятда Ахцегьарин кьене
Вун я тестикь «шагь» Гуьлемет.
Садазни яб гумир вуна,
РахайтIа вавди, Гуьлемет.

Ава ваз эфсердин дунар,
Кьудратди ваз гана гьунар,
Гила ваз багьишда чинер,
Начаникдиз лагь, Гуьлемет.

Вун мягьледин «абур» я чаз,
Кинязь фурум хьиз алуказ,
Гзаф рушар килигда ваз,
Чпик чIугваз агь, Гуьлемет.

Ви гьар са кар я хьи зариф,
ХупI хьсан я ваз кьадан тариф,
Гьич вуна вун кьамир зайиф,
Гала вахь Аллагь, Гуьлемет.

Халкьди ваз гана «камал»,
Акун кьене «хьсан жамал»,
Буй яргьи яз, юкь я шумал,
ТIвал хьтин аблагь, Гуьлемет.

И чIал лагьайди Гьажи я,
Ваз кьуллугьун чи буржи я.
Манат базардин харжи я,
Я «ярум пачагь», Гуьлемет.

Тайгьун

Чи жегьилар алдатмишиз
Ви гьал хупI хьсан я, Тайгьун.

Вуна заз яр гуьзетмишиз,
Ви кефи хупІ шад я, Тайгъун.

Халкъар (а)ва ви дердина
Бедназар кими жеч ина,
Тензиф тур на лацу чина,
Вун гъумайдин агъ я, Тайгъун.

Ахцегъарин шегъердавай,
Тават я хупІ тегъердавай,
Гъар са емиш бегъердавай,
Вун гуьлущан багъ я, Тайгъун.

ХупІ авани вун бахтуна,
Ханум хъиз къвазна тахтуна,
Экуьнин сегъер вахтуна,
Вун экъечІдай рагъ я, Тайгъун.

Кьилелай кІвачелди либас,
Зар, диба, махпур, атІлас –
Ви къаматдиз хупІ ава хас,
Ажеб вид дамаз я, Тайгъун.

Икъван фурсунив къекъведай,
Йикъа виш муьштери къведай,
Пулдивай юзур тежедай,
Вун хупІ агъзур дагъ я, Тайгъун.
Гъажид акъул кІватІна кьилиз,
Тамашна ви гуьзелвилиз,
Къисмет хъана тухвай кІвализ
Вун гъазур чирагъ, Тайгъун.

Гъур

Шукур хъуй ви чІехивилиз,
Гъурал вацІун яд жезава.
И меслягъат фирай кьилиз,
Лугъуз чи фергъяд жезава.

Гил чи халкъар амач авам,
Гъар са затІдив хъана тамам,
Хийирлу кар ийиз фагъгъум,
Крариз чун устад жезава.

Яд атайда Гъурун хълухъ,
Чаз гъар са затІ жеда буллух,
Мад ахквадач и гъариблух,
Лугъуз чи рикІ шад жезава.

Чи Ахцегъар хъуй авадан,

Виридаз жеда багъни бустан,
Ужуж хъжеда Дагъустан,
Гъурукай Багъдад жезава.

Кесибдиз

Кесиб кас хайитІа вели,
Хъанваз гъисабда ам дели.
Пуллуд къада камалэгъли,
Кесибвал хупІ зегъмет я саз.

Пуллуяр я пулдин мирес,
Пулсузвал я гъамиша яс.
Кесибдиз жагъич мукъва кас,
Кесибвал хупІ хифет я чаз.

Девлетлуяр я хъи уьнжер⁷²,
Дуьнья тІуьртІан гъич тух тежер.
Кесибар, куьн пашман межер,
Кесибвал хупІ зиллет я чаз.

РахайтІа девлетлуд аял,
Ише фида ам рахай чІал.
Кесибар я мез аваз лал,
И кесибвал хупІ дерт я чаз.
Пуллу я пулдин къаравул,
Кесибдин артух я акъул,
Кесибдин гъахъ-гъисаб я бул.
Акъул чІехи девлет я чаз.

Дагъустан

Уях я гъар са виляят
Вакай мус хъуй затІ, Дагъустан.
Вун гъафил я лугъуз даим,
ЧкІана ви ад, Дагъустан.

Чна дуьнья тийиз фагъум,
Вагъшияр хъиз я хъи чун хам,
Халкъар къене чун я авам,
Бес чун гъикІ хъуй шад, Дагъустан.

Пеше куь гъейбат рахун,
Фитне ийиз крар чІурун,
Кеспи къуна тІама къугъун,
Зул, къуьд, гатфар, гад Дагъустан.

⁷² Уьнжер – тух тежедайбур.

Жезвайла кѣе халкъар уях,
Илимдикай я вун кѣерех,
Ацѣрунлай гѣейри кѣундах,
Кар амач ваз мад, Дагѣустан.

Гѣар са хуѣре эциг мектеб,
Чир хѣурай квез илим, эдеб,
Кѣел тавур кас я гѣакѣан хеб,
Кѣела гила, дад Дагѣустан.

Чилихъ Абдулгѣамид

(1873-1916)

Чилихъ Абдулгѣамид 1873-йисуз Куѣре округдин (гилан Стѣал Сулейманан тѣварунихъ галай район) Чилихъ хуѣре кесиб лежбер Демиран хизанда хана. Агѣур уъмѣурди гѣелекнавай Демир вахтсуз кечмиш хѣана ва адан юлдаш Хатус са шумудра гѣуѣлуз хѣфиниз мажбур хѣана. Етим хѣайи Абдулгѣамид, идаз-адаз кѣвалах ийиз, патал хуѣрера, гѣурбатра кѣекѣвена. Амма кѣисметди адаз Кѣеан Агѣамирзе-эфендидивай, гѣакѣ Штулрин медресада ва гуѣгѣунилайни Алкъвадар Гѣасанавай тарсар кѣачудай мумкинвал гана.

Абдулгѣамида вичин шиирра яшайишда, уъмѣурда гѣалтзавай зидвилер, кѣабарар дуѣздал акѣудзава, ада алчахриз лянет гузва, кесибрин пад кѣазва, абур Аллагѣдини, фекѣйрини чиновникри кузвайди кѣалурзава («Куѣмек це», «Фекѣяр», «Залум дуѣнья», «Авайди са гѣам я, дуст», «Дустуниз» ва мсб.).

Чилихъ Абдулгѣамидан лирикадин шиирар иллаки гуѣзелбур я. Абура шаирдин вахтунин гѣава ава. Агѣадихъ чна абурукай са шумуд гузва. Винидихъ тѣварар кѣур шиирар Дагѣустандин литературадин хрестоматияда (1989-йис) чапнава.

Чилихъ Абдулгѣамидан чѣалар кѣватѣ хѣувунин карда вичиз араб чѣал хѣсандиз чидай Мегѣамед Садикѣа зегѣмет чѣугуна. Адан ва маса юлдашрин алахѣунар сеbeb яз, чи гѣиле алай вахтунда Абдулгѣамидан хейлин шиирар гѣатнава.

Фимир вун⁷³

Агѣ, ширин мез, гуѣрчег кѣамат, килиг заз,
Яб телягѣиз, уѣркуѣтмиш жез, фимир вун.
Рикѣин гѣисдихъ кѣисметдин хат гилиг заз,
Элкѣуѣгъ чахѣди, кѣил хураваз фимир вун.

Гѣафиларна, рикѣел кайи хер тамир,
Кабабна чан, заз айгѣамдин хѣвер тамир,
Ашкѣидин цѣай, зав гвай кѣенд-шекер тамир.
Сабур кѣатѣна, яд-чарадаз фимир вун.

Вун яр ятѣа, са дил жаваб ая заз,

⁷³ И шиирдин пуд куплет ктабра, гѣалатѣ хѣана, Е.Эминан шиир яз гѣатнава.

РикІин хиял лагъ, на жуван гумир наз.
Ирид йис я зун ви дердина кьураз,
Икьван ви гьам зи чандамаз фимир вун.

Куьз вуна зал алпандин цІай алтІумна?
Несиб тахъай за зи кьисмет алцумна.
Ви кІани яр, кукупІ цихъ хьиз магьрумна,
Чан гьед-чирагъ, нур гьапамаз фимир вун.

Им кар хьанач вуна авур бейхабар,
Яб телягьиз мийир вуна зи рикІ тІар.
Вун паталди чІулав авур табагъ чар
КІел тавуна, рахаз-рахаз фимир вун.

Хкетрик квай гьуьлуьн руш хьиз кьалуриз,
Абдулгьамид виртІед мум хьиз цІуруриз,
Чи бахтунин кьелем ядсуз кьуруриз,
Гьейри касдиз бустан кутаз фимир вун.

Амани?

Дертэгъли кас, дердер пайиз луькІуьнал
Ви дерт кьадай муьмин инсан амани?
Тазвай рикІ гваз вун чуьллера кьекьуьнал
Ви тІалдихъ са жерягъ, дарман амани?

Мермердин кьван мерд инсандин секуь я.
Йиф хьайила, дуьне, лагъ, низ экуь я?
Лугьудайла вун вучиз икІ буьркьуь я?
Ви шел кьадай чІал чир лукьман амани?

Саилдивай тІалабдайла дишкири,
Мердимазар хьайла буьтуьн чил вири,
Тахъайла чир агьвалатар мад жери,
Куьмек гудай эгъли-жаван амани?

Серсер хьайла, кесиб, арха авачир,
Вичин чандик зерре кьуват кумачир.
Кьази-фахра кІватІна рекъе амачир,
Асмишдайла, хуьдай аслан амани?

Абдулгьамид, накъвар селлер хьуналди,
Геже-гуьнда халикъ эзберуналди,
Чалар атІуз, икьван бейтер кьуналди,
Вахъ кІвал-югъ, я таза жейран амани?

ГьикІа, яр?

Йифди-югъди заз ахварай вун акваз,
Агакьдач хьи вавди зи гьил, гьикІда, яр?

РикІ акъатда, гуъзел, вилиз вун такваз,
Агакъдач хъи вавди зи гъил, гъикІда, яр?

На зи рикІе туна, суна, яман тІал,
Къилихъ галай лацу къирдин масан шал,
Гуърчег пелен къула авай яран хал
Агакъдач хъи валди зи гъил, гъикІда, яр?

Йикъан къарай авач заз, я фен ахвар,
Вун фикир яз, гъам чугваз, рикІ хъана дар.
МичІи йифер хъиз хъана экуъ йикъар,
Агакъдач хъи валди зи гъил, гъикІда, яр?

Чиилихъвидин факъирдин рикІ гъинва зин,
Зи ширин чан рекъе за, яр, тунва вин,
Чаравал чаз хупІ мусибат хъанва ин.
Агакъдач хъи валди зи гъил, гъикІда, яр?

Къизилгуъл

Дамах-чагъ гваз физ, виликай алатиз,
Чанда гъикъван цІай твада на, Къизилгуъл?
Шем-чирагъ хъиз, хквез, рикІив агатиз,
Чанда гъикъван цІай твада на, Къизилгуъл?

Цуък ахъагъай шумал беден чІагуриз,
Тер къекъведай къвед хъана, жув къалуриз,
Зай хъайи рикІ пияладив ацІуриз,
Чанда гъикъван цІай твада на Къизилгуъл?

Рагъ кІевириз, дуънья на заз дар ийиз,
Зар-зибаяр вавди къаз, инкар ийиз,
Заз чигедин марфадикай хар ийиз
Чанда гъикъван цІай твада на Къизилгуъл?

Катра ериш, ашкъи хура амачиз,
Сирдаш хъана, са дил жаваб авачиз,
Перванадин ихтибарвал алачиз,
Чанда гъикъван цІай твада на Къизилгуъл?

Магъидин тан, нехиш атІай чІурар гваз,
Некъид пІузар, нуъгвед ичер хурар гваз,
Чиилихъвидин ивидин шагъ дамар гваз,
Чанда гъикъван цІай твада на Къизилгуъл?

Яд сунадихъ ишезва вун

Къил вине къаз, яр хъуькъввеллаз, чархар ягъиз, элкъезва вун,
Вуч мурад гваз, вил рекъеллаз, безетмишна, хуърезва вун?
Нурлу вилер, зиринг кІвачер къалуриз вав гва хупІ дамах,

Яр къекъифна, ийиз кьюлер, лагъ, гъи катрахъ къекъезва вун?

Гуьзел къамат, шумал беден тежер къадар чIагур ийиз,
Атирдин цуьк, эй гуьлчимен, нин пак рикIихъ гелкъезва вун?
Абдулгъамид, устад гъабиб, жуван къадар-къисмет течиз,
Куьз дердиниз тежез тIебиб, яд сунадихъ ишезва вун?

Кесиб Абдуллагъ

(1875-1934)

Кесиб къатарин даях, вилгегъ шаир Саруханов Абдуллагъ (Кесиб Абдуллагъ)
1875-йисуз виликан Къуба уезддин (гилан Къусар район) Манкъули хуьре
лежбердин хзанда дидедиз хъана. Вичихъ хци зигъин авай Абдуллагъа гъвечIи
чIавуз кIелиз-кхъиз чирнай.

Аял тирла етим яз амуькай Абдуллагъ, СтIал Сулейман хъиз, гзаф йисара
дуьньяда къекъвена; девлетлуйрин кIвалера батраквиле кIвалахна, лежбервал ва
фялевал авуна.

Абдуллагъа чеб гъа аямди эзмишнавайбурун дерди-баладикай шиирар
туькIуьрзава. Шаирдин «Приставдин бармак», «Туьрез», «Зулун марф» ва маса
эсеррай аквазвайвал, ада вич яшамиш хъайи гъахъ-дуван авачир девир
лянетламишзава, зегъметчи халкъдин векил хъиз майдандиз экъечIзава.

Абдуллагъа Советрин власть рикIин сидкъидай тебрикна ва вичин шиирар
классовой душмандин аксина туькIуьрна.
Ажугъламиш хъанвай кулакри Абдуллагъ 1934-йисуз инсафсузвилелди яна
къена.

Приставдин бармак

Шапка лугъур, кьерех къацу, кIукI вили,
Чере чIулав бармак авай пристав,
Гъатна хуьре вил экъисиз гъарайиз,
Малариз хъиз чаз виридаз гана «гъав!»

Садан папаз, садан рушаз килигна,
Чал кесибрал вичин кърмаж илигна.
ЯхцIурни цIуд къизил харжи эцигна,
Хажалатдин залан шеле гана чав.

Хъел акатна Ибрагъиман къеляндик,
Къисас къахчун макъсад аваз хиялдихъ,
Вичин акбул авай а къил къуна тик
Яваш-яваш фена адан лап къвалав.

Яна гъутув приставдин хана къил.
ДакIунна фад кIеребич хъиз чинал вил.
Яргъи хъана кьюьруьнчIдиз и зурба фил,

Гъраюнри хкажна лап вили цав.

А безеклу бармак фена кIунтIалай,
Са касдини пириставдиз ганач гъай,
Гана элди гъаясуздиз лайих пай
Мад а ягъсуз хтанач халкъдин патав.

Абдуллагъан буйругъ икI я, инсанар,
Чун физвай и гуъне тик я, инсанар.
Гъахъ гвайди михъи рикI я, инсанар,
Гъахъ кар патал а ви рикIе хъуй ялав.

Экуь дуьнья

Са югъ таквар вучда вакай
БарбатI хъанва экуь дуьнья.
Марф акъуна кIтай цил хъиз
КъатI-къатI хъанва экуь дуьнья.

И вав гвайди гъич инсаф туш
Даим къилел алай байкъуш.
Намуслуди амачир, буш
Са затI хъанва экуь дуьнья.

Бязибуруз я вун иер.
Ви мана гъа им ян мегер?!
Кесиб халкъдин хъукъуз жигер,
ЖаллатI хъанва экуь дуьнья.

Абдуллагъан акъудмир рикI
Жаза гумир адаз на икI!
Девлетлуйриз битмишай ник –
Суърсет хъанва экуь дуьнья.

Туьрез

Къве яц кутIунна какур карасдихъ
КIуф чиле туна физ аван, туьрез?
Кесибдин рикIе авай дертни-гъам
Гъикъван чIехид я – чиз аван, туьрез?

Къама акъурла юзбашидин гъуд,
Садан еринда вугузва са цIуд.
Аман-минет хъуй, вун я зи умуд,
Балайриз суърсет гъиз аван, туьрез?

Буна ажувал хиве къунани?
Инсафдин мирвет рикIе тунани?
Абдуллагъа хъиз лагъ кван вунани,
Хажалатдин сир хуьз аван, туьрез?

Зулун марф

КиватІна кылел цавун цифер чІуп-чІулав,
ХьуетІуьн кьайи марф гала вахъ, зулун марф,
Вил экъисиз, чинар чІуриз, гъарайиз
Хажалатдин пар гала вахъ, зулун марф!

Авахьиз вун сафунай хьиз элба-эл
Гъуд югъуриз, рикІе авах кьати хьел,
Азиятдик кутаз хуьре вири эл,
РикІиз такІан кар гала вахъ, зулун марф!

Абдуллагъан чІереяр хаз, кьав чІуриз,
Кесибдин кІвал рагъул церив ацІуриз,
Дуьнья тамам кьурунчІарай кьацІуриз
Вучиз агъузар гала вахъ, зулун марф?!

Дуьньяда

Гаф лагъайла, атІузва чи виликай,
Амач эллер гъахъни дуван дуьньяда.
Уьмуьр бада азад са югъ такуна,
Рекъидани бес чун жуван дуьньяда?

Алагуьзли ярди зи гаф атІана,
Къапудилай шехъиз-шехъиз хтана.
Тіакъат кумач, зи чан тамам кІана.
Гьикъван чІугван туькьуьл гьижран дуьньяда?

Са сефердан арха хьанач заз Аллагъ,
КІани дустар, куьне зи дерт гъардаз лагъ.
ИкІ гъавайда рекъидачир Абдуллагъ,
ХьаначиртІа пачагъни шагъ дуьньяда!

СтІал Сулейман

(1869-1937)

Дагъустан советрин литературадин диб эцигай чІехи шаир ва ватанперес СтІал Сулейман (Гъасанбеков) 1869-йисуз виликан Куьре округдин (гилан СтІал Сулейманан тІварунихъ галай район) Агъа СтІалрин хуьре дидедиз хьана.

Вичиз бегъемдиз аялвал такур Сулеймана 13 йис хъайидалай кьулухъ кьве гьилелди фу къазанмишзава. Ада батрак яз Дербентда, рабочийвиле Генжеда, Самаркандда, Бакуда кІвалахна. Къад йисуз дуьньяда кьекъвейдалай гуьгъуьниз ам хайи хуьруьз хтана; кІвал кутуна, лежбервал ийиз, хизан хвена.

Революциядин ва граждандяведин йисара СтІал Сулейман киснач, ада 1917-йисан революция, пачагъ тахтунай гадарун шадвилелди къабулна. Дагъустанада

Советрин власть гъалиб хъайидалай гуьгъуьниз СтIал Сулеймана цIийи уьмуьр туькIуьрунин карда гевеслудаказ иштиракна.

Гъеле аял вахтунда шиирар туькIуьрунал рикI алаз хъайи Сулеймана вичиз аквазвай гъахъсуз крарикай дерин социальный метлебдин чIалар туькIуьрзава. Чешне яз революциядилаи вилик туькIуьрнавай адан «Билбил», «Кавхадиз», «Судуяр», «Фекъияр», «Девлетлуяр, чиновникар» ва масабур къалуриз жеда. Шаирдин сатирадин эсерра гъа гъахъсуз девир дериндай ва хцидаказ критика ийизва.

СтIал Сулейман 1937-йисан 23-ноябрдиз кечмиш хъана.

Билбил

Акъахъна са къакъан тарциз
Бегъер гудай ичин, билбил.
Вуч чIал ава а ви ванциз,
Гъарайиз я кIвачин, билбил.

Мягъкем къуна вуна и тар,
Тамам ян бес амай шартIар?
Саймиш тийиз чи жемятар,
ХупI къенида ви чан, билбил.

Гъич чIал авач ви гъалариз,
Дамахзава на эллериз.
Аквадачир вун вилериз,
Вяде тиртIа хъуьтIуьн, билбил.

Заз чир жед вун ятIа къуччагъ:
Зун акурла жемир къачагъ.
Ци гъикI тир ви дуланажагъ,
Тух яни ваз, гишин, билбил?

Цинин къуьдни хъана пайгар,
Дегиш хъанач мад ви рангар.
Гила хибни хъана азгар,
Йикъар фена чишин, билбил.

Жугъура ваз са кIеви рук⁷⁴,
Гъалт тавурай вал чинерук.
АкатайтIа адан хурук,
Ахпа за ваз вучин, билбил?

Жагъура ваз чка секин,
Ша жемир вун акъван эркин.
Заз акурд туш вун къван йигин
Грамофон машин, билбил.

⁷⁴ Рук - там

Хъана къвазмир вун икI таъхир,
Пашман жедай кар я эхир.
Къвед-къвед хъана гъар са ничхир,
Къайгъудик ква чпин, билбил.

ГъакI нубатсуз ийимир къал,
Гатфар къведа сад-вад йикъал.
Сулейманан ша вун иукъвал,
Са кIус ваз тамашин, билбил.

Судуйриз

Авач къван куь чанда инсаф,
Са зерре мирвет, судуяр.
Гъич къабулич кесибдин гаф,
ТагайтIа ришвет, судуяр.

Сят кIуьда куьн жеда судда,
Иблисди куьн твада худда,
Гъакъ гвай кесиб куьне куда,
ТагайтIа къимет, судуяр.

Килигиз къвазда куьн чиниз:
Са затI гъат тавурла гъилиз
Акъудич а дуван къилиз,
Кхъиз гуз суьрет⁷⁵, судуяр.
Квез жедайвал за лугъуда:
Шумуд фекъир куьне куда,
Стха куьне маса гуда,
ТагайтIа ришвет, судуяр.

ДакIандахъ элкъуьриз далу,
Кепекдихъ маса гуз халу,
Ахътинбурал жибин далу
Жедайд туш девлет, судуяр.

Фена икI шумуд замана,
Эй, фекъир дели-дивана.
Квез авуна Сулеймана
Чир хъухъ и туьгъмет, судуяр.

Девлетлуяр, чиновникар

Я стхаяр, пул авайдаз
Начаник уртах хъана хьи.
Вичиз девлет бул авайдаз
Кесибар алчах хъана хьи.

⁷⁵ Суьрет – инал: атIай дувандин суьрет, яни копия.

Инсаф ая вуна, залум
Кесибариз гумир-тун рум.
Иеси кьей «добрым утром»,
Халкъдиз вакай мах хъана хьи.

ГьакI кьилляй-кьилиз фидани?
Куь крар гьакI дуьз жедани?
«Сагъ хьуй» лугьун «до свидани»
Им маса саягъ хъана хьи.

Гьуьрел тIвар эцигна «мука»,
НекIедиз лугьуз «молока»,
ЧукIулни шиш, каструлка,
Ихьтин къаб-къажах хъана хьи.

Кьулавай цIуз лугьун «огон»
Киридиз лугьун «прогон»,
Кьуьнел хьайла яру погон,
Тишерал къармах хъана хьи.

Кьве чин акьалтзамаз вичел,
Ришвет къачуз тагуз мажал,
Кесибариз лугьуз «пошел»,
Ибурув дамах хъана хьи.

Кар фагьумна Сулеймана:
Бязибур хъана дивана,
Кесибар амаз ксана,
Бязибур уях хъана хьи.

Кавхадиз

Жеч ина ресед-салагъа⁷⁶,
Я эллер, чун инлай чкIин.
Вядед къванни хуьр элягъа,
Белки, чаз масанал туькIуьн.

Гьикъван ягъайтIан укьне юкI,
Къведач инал я кIан, я кIукI.
Жемятар куьн инлай чукIукI,
Ая кван са маса мумкин.

КIватI жеда куьн гьар агъсакъал,
Гьиле кьуна теспягъ, кьукъвал.
ГьакI нубатсуз из къалмакъал,
Динж куьз тадач куьне мискин?

⁷⁶ Ресед-салагъа – инал: дуьзвал, къайда.

Жафад хъана и кент-худа⁷⁷.
Къве кепек пул туртІа гъута,
Жемятарни маса гуда.
Инсафсузвал вуч я рикІин!

Итим я лугъуз вич хаса!⁷⁸
Эхир на чун гуда маса.
Гъиле къуна къукъвад аса,
Им чи винел хъана кескин⁷⁹.

Чмр жезмач чаз ийир-тийир.
Гъич гудайд туш им чаз хийир
СтІал Сулейман я шаир –
Тiem акъадач ман, за гъикІин!

ГъажикІа

Уъмуъраллагъ зи яшинда
Заз гъич тахъай ван хъана хъи.
Ци Куъредиз хупІ гишинда,
И кар заз дакІан хъана хъи.

Гъелбетда, булда гъажикІа,
Нез хъун мумкин жедач вакІа.
Тамам Дагъустанда, ЯркІа
Мад адан дуван хъана хъи.

Чур хъуй вич акъатай ери!
СтІалар, чІугвамир кири.
КІватІ жез Дагъустанни вири.
Пуд манат мизан хъана хъи.

Хъипи машмаш хъиз я тини.
Фан рангни я яру хини.
Сиве турла туькъуьл хинни,
Анал зун гъейран хъана хъи!

Са кІус за авуна дадмиш:
Яд тахъвайтІа жеда бамиш.
Туькъуьлвилиз лап наргимиш,
Им къифре дарман хъана хъи.

Дад акурла тим⁸⁰ жеда тух,
Мумкин авач нез жен артух.
Сарубугъда туна къулухъ,
Хархардиз майдан хъана хъи.

⁷⁷ Кент-худа – хуьруьн чІехиди, кавха.

⁷⁸ Хаса – гъеле, яни гъеле вични итимдай инсандай гъисабзава.

⁷⁹ Кескин – хци, туьнт.

⁸⁰ Тим – итим.

ТуьтIуьнкай чаз авач чара,
Недайла акIида сара.
Са пай туна хквед хъара,
Гъам чIуру фарман⁸¹ хъана хьи.

Машиндалди бул хкведа,
Теспягъдилай твар екеда.
Заз дакIан затI и уьлкведа
Чи кIвализ мугъман хъана хьи.

Фагъумзамаз идан тегъер,
Гъелбет, гзаф жеда бегъер.
Эрекъни жеч ихътин зегъер:
Зун тахъвай пиян хъана хьи.

Пул ганач лугъуз ви гъиле,
Авуна заз ихътин гъилле.
Гъар фу недайла, чи кIвале
Хъайид йикъ-шуван хъана хьи.

Вич ктIайд яз, гунуг масан,
Рекъид къаст ян вид зи хизан?
Векъелар Малла Рамазан,
Им батIул дуван хъана хьи.

Гана лугъуз шей аламаз,
Ихътин кардан бес, ярамаз?
Ви къилив зун лап аннамаз,
Ахмакъ Сулейман хъана хьи.

Фекъияр

За лугъун квез квек квай хесет,
Гъавурда куьн гъат фекъияр.
КIантIа куьне ая гуьзет,
Лап иер дикъет, фекъияр.

Зирек халкъар я куьн гатуз,
Техил хтайлахъди гъутуз,
КIватIиз ам, ичIириз кIватIуз,
ТIалабиз закат, фекъияр.

Санал гуз хъайтIа садакъа,
Жеда куьн межлисдин юкъва,
Ашдив жеда пара мукъва,
Ийиз гъерекат, фекъияр.

⁸¹ Фарман – къанун, эмир, буйругъ; инал: къайда, тегъер.

Гъич чидач квез квек квай тахсир.
Фагъум куъздач етим, есир?
Заз чидайд я куъ рикІин сир.
ГъакІ я агъвалат, фекъияр.

Куъ акъул къаз куъне дерин,
Лежберрал ийиз хъуъруън.
Хуърек кІанда даим ширин,
КІвални жен хелвет, фекъияр.

Даим хъваз сам-поповдин чай⁸²,
Магъут чухва, ластик валчагъ.
Гар галукъзамаз жез начагъ.
Жедач квехъ такъат, фекъияр.

КІелзамазди са элифар,
Закатдикай рахаз гафар,
Акъатзамаз пуд варз гатфар,
Шешел къачу – гъат, фекъияр.

Техил хтайлахъди гъилиз,
Тарс акъат тавуртІа къилиз,
Гъар кас ахпа вичин кІвализ
Элкъвез къулухъ кат, фекъияр.

Гатуз жеда квев дамахар,
Ахъайиз межлисра махар,
Гъар йифиз аквадай ахвар
Жеда квез гъейрат, фекъияр.

Гъамни инсаф жедан мегер
Акъван пехил хъунухъ рикІер?
Кутуна дуъньядик лингер,
Чурун ян ният, фекъияр.

Ашдикни жен пара ягълу,
Гъавайда рцфунар дулу.
КІаникиз къаткида далу,
Жедач квехъ гъейрат, фекъияр.

Гъардан вилик са истикан,
Вегъ шекер бул, такурай кІан.
Сулейман квез жемир дакІан,
ИкІ я гъакъакъат, фекъияр.

Къве кІвачел къекъведай лам

Къве кІвачел къекъведай са лам

⁸² Сам-поповдин – Попован вичин фабрикадин чай.

Акуна заз, тIвар авайд туш:
Чидач гьич чIугвадай улам,
РикIиз гьич кьарар авайд туш.

Ахьтин затI жеч и дуьньяда:
Рипе мухни санал неда,
Куьгьне леэн кваз гуьнеда,
Кьежей кьуз гуьнар авайд туш.

Я яц, я балкIан, я гамиш –
Гьич са затI жеч икьван кьизмиш.
Адаз вичиз гьич бегенмиш
Падишагь, хинкар авайд туш.

Куьгьне кьенер вичин сиве
Тун тавуртIа, кьада дяве,
КIасна рекьиз кIанда деве,
Вичелай санкIар⁸³ авайд туш.

Гьакьван рази хьанва кье чун,
Виш манат це, кьезни кьачу,
Вичин тумун кIаник кашу
Квайд я, мад кIаркIар авайд туш.

Рангни буз я, вични эркек,
Агьзурдакай садни жеч тек,
ТIиш цавуз кьаз яда гьакI кек,
Юкьуз-йифиз ахвар авайд туш.

Гьикьван туькIвейд я амалар,
Тваз вичин хамуна ялар,
Тадаиди туш нехирда малар, -
Гена вич крчар алайд туш.

Кьекьуьнизни гьакьван зирек,
Регьуьз секлем тухуз герек.
Твагни кьалгьан твазва хуьрек,
Маса куьнив кар авайд туш.

Еришдизни гьакьван дири,
Са синих ква – тум я куьруь.
Гьелбет, рехи хьана фири,
Акьул вич санбар авайд туш.

Залпандин кьил вуна чилел
Вегьемир, алчуда гьилел:
Диши лам акуртIа, кьилел
ЧIугвад, ихтибар авайд туш.

⁸³ СанкIар – инал: мурдар, пис, алчах.

Гъар къвайи къуз къадач кІвачер,
Алукъиз кукІварда тІишер.
Гъич са затІ жеч ихътин ашер,
Тавш лугъуналд ар авайд туш.

Акахъна балкІандин тІветІер,
Гъалчиз чилел къахчуз метІер.
Гъич са затІ жеч ихътин бетер,
Лугъунин къадар авайд туш.

Халис шив хътинди я хвейи,
виш манатдин я гъавайи.
Чубандилай къир-савайи⁸⁴,
Масадаз бакар авайд туш.

Гагъ-гагъ акбул жеда къери,
вичиз течиз вичин ери.
КІватІайтІа гъайванар вири,
Адав барабар авайд туш.

Тимил мухалди вердиша,
Йифди югъди гъар гъамиша
Жезмай къван ишлемиша.
Ял ягъиз икърар авайд туш.
Эй Сулейман, на и ванер
Низ хъуй лугъуз, гъалчда къванер?
Эхир кукІварда ви къуьнер,
Им чІалаз ухшар авайд туш.

Самовар

Ша жемир тІун вун чаз мукъвал,
Къваз чавай яргъаз, самовар.
Твамир-тІун чи арада къал,
Пис фитне, гъавгъа⁸⁵, самовар.

Паташов⁸⁶ вич хъайила зурба,
Эцигна келледал турба,
Фагъумда на кІвални-уба⁸⁷
Бугъ акъаз къава, самовар.

Им са деб гъатнава чина
Михъи яд цаз таз пичина
Атайла, мугъмандин чина

⁸⁴ Къир – гъейри, башкъа; савайи – гъейри, башкъа; къве гафунин манани сад я: гъейри, башкъа.

⁸⁵ Гъавагъа – дяве.

⁸⁶ Паташов – виликдай самоварар акъуддай са заводдин иесидин фамилия; инал: гъа заводдни самовар лагъай чІао я.

⁸⁷ Уба – хуър.

Уъзуѡагъвал я, самовар.

Чайчиди цаз нубат-нубат,
Ягъиз на цѡикъвед макъамат,
Гъар са гъава гъар са бубат,
Межлисдин агъа, самовар.

Жергедаваз истиканар,
Жунгавди хъиз ийиз ванар,
Ава къван вахъ ажеб гъунар,
Гум аршда, цава, самовар.

Жаим къваз на и къарасу
Гъич ви рикѡел къведач хъи зу.
Ширин чайдихъ налаз насу
Чандиз я дава, самовар.

Попов чай хъайила багъа тир.
Мягъледизни чкѡиз атир,
Кесибариз чирун къадир
Туш мирвет, рава⁸⁸, самовар.

Гъи касдиз хъайитѡа девлет,
Гъадаз вуна ийиз гъуърмет,
Кесибариз тийиз рягъбет,
Жеда вун лавгъа, самовар.
Эхцигайла ахшам сегъер,
Ялгъуз хъунухъ я вун зегъер.
Сулейманаз чидан тегъер.
Фагъум кван жува, самовар.

Вун квахъ, къей куьгъне замана

Фад чидайд я чаз ви къастар,
Вун квахъ, къей куьгъне замана.
Кесибар тушир ви дустар,
Вун квахъ, къей куьгъне замана.

Ви гъам-гъусса⁸⁹ чна чѡугун,
Бес я ваз гайи порогун⁹⁰.
Чаз кѡандач ви куьгъне закун,
Герек туш вун вилиз акун,
Вун квахъ, къей куьгъне замана.

На чаз ягъай цѡаяр-мурцар,
Рикѡеллама залан йисар.
Бес я на чаз гайи азар,

⁸⁸ Рава – инал: инсаф.

⁸⁹ Гъусса – дерт, хажалат, сефилвал.

⁹⁰ Порогун (прогон) – рекъин кири.

Вун квахь, кьей куьгъне замана.

Яцар хьиз кутIуниз викиник,
Гьамиша ви къазад кIаник,
Девлетлудив завод, фабрик
Гуз, гьабуров я вун шерик.
Вун квахь, кьей куьгъне замана.

Гьич кесибдин аялдив кIел
Ийиз таз хьанач ви рикIел;
Девлетлу эхцигна кIвенкIвел,
Саймишнач на кIутан муквал.
Вун квахь, кьей куьгъне замана.

Фад чидай чаз ви хасият.
Бес я на чаз гай азият.
Чаз герек туш ви несигьат,
Вавди гумач чи авсият⁹¹,
вун квахь, кьей куьгъне замана.

Хьуьхьверилай маргьвар-маргьвар
Чи авахьна фидай накьвар;
На ширнай чи вахар, рушар,
РикIеллама чи гьа йикьар.
Вун квахь, кьей куьгъне замана.

СтIал Сулейман фукъара,
Гьелекна чун гьа йикъара,
РикIин кIвенкIв лап кIасна сара.
Ви гьа чин хьуй уьзуькъара,
Вун квахь, кьей куьгъне замана.

Февралдин инкъилабдиз

Амач лугъуз и падишагъ,
Заз са хабар ван хьана хьи.
Гьелбет, кечмиш хьунухъ я агъ,
Гида дум дуван хьана хьи⁹².

Абаздална⁹³ кьуна машин,
Кьулни чIугваз туна вичин.
Я медаль амачиз, я чин –
КъецIил гьуьруьят хьана хьи.

Фур атIайд аватда фуруз.
Гафар гуьрчег, амал чIуруз,
За фагьумна бязибуруз

⁹¹ Авсият – «унсият» гафунакай хьанвайди я; акахьун, ацукьун-къарагьун, дуствал лагьай чIал я.

⁹² Дум дувана хьана хьи – яни къарарар, дуванар Государственный Думадин ихтиярда хьана.

⁹³ Опоздал – урус гаф я: геж хьана; инал: пачагъ авай машин геже туна, кьуна.

И кар лап дакІан хъана хъи.

Бязибурун веревирдер.
Бязибуруз хъана дердер.
Ифтарай Николайдин сердер⁹⁴
Дустагъдиз мугъман хъана хъи.

Нече шумуд губернатур,
Эллеривай ришветар тІуър
Инлай ыилик пара гъуьндуър
Гъакимар пара аскІан хъана хъи.

Шумул полковник, генерал.
Руг ацукъна гъакІ чилерал,
ЗатІ аламачиз къуьнерал,
Мягътел яз гъейран хъана хъи.

Шумуд куьк затІ хъана яхун,
Амач уьтквем лубкІуьн, рахун.
Йикъалай-къуз чІугваз бархун
Хирер лап яман хъана хъи.

Шумуд область, шумуд округ
Кутуна солдатарни хурук.
Шумуд са начаник округ
Тахъвана пиян хъана хъи.
Шумуд найиб, шумуд кавха,
Сад садалай хъана лавгъа,
Арзачийриз лугъуз «къей хва»,
Куь гъиле майдан хъана хъи.

Гагъ кицІиз хъиз лугъуз «пошел!»
Ришвет къачуз тагуз мажал.
ТІимил-тІимил гила чи чІал
Чир жез мусурман хъана хъи.

КъуьртІуь верч хъиз вичин чка
Чирна, ацукъарна мука,
Инкъилаб, ваз хъуй мергъаба!
Дердериз дарман хъана хъи.

Эй Сулейман, гила гъелбет,
Фикир ая вуна хелвет.
Кесиб юлдашариз медед⁹⁵
Гъуьрият заман хъана хъи.

⁹⁴ Сердер – инал: наместник, са чкада гъакимвал ийизвай инсан.

⁹⁵ Медед – куьмек.

Гьуьрийт хъсан затI я

Гьуьрийт хупI хъсан затI я,
Эллериз къадир хъайитIа,
Дугъриданни масан затI я,
Муьштеридиз чир хъайитIа

Фагьумнамаз бязи крар –
Гагъ жеда им чергес пурар,
Эвелдай хъайи гъа икърар
ГьикIда бес таъхир хъайитIа?

Керекул хъиз – «къвед я» лугъуз,
Чулав гьуьлягъ «гъед я» лугъуз,
Ранг акурла, «мед я» лугъуз,
Четин я чехир хъайитIа.

МичIериз «эквер я» лугъуз,
Верчериз «кIекер я» лугъуз,
Яргъалай «миргер я» лугъуз.
ГьикIда чеб ламар хъайитIа?

Са карни туькIуьр тежедай.
ЦайитIани дуьгуь тежедай.
Инсандивай гуьз тежедай,
ГьикIда чIуру хир хъайитIа?

Гьардаз вичин эксик, герек
Течиз, мецер хъана зирек.
Наши ашпазд авур хуьрек
ГьикIда бес пехир хъайитIа?

Чаз «им хъсан гъал я» лугъуз,
Гагъ «вирт авай цел я» лугъуз,
«Цирав хпен кIел я» лугъуз,
ГьикIда катдай къуьр хъайитIа?

Хъсан яз къалаз эвелдай
Акъудна чун авай гъалдай.
Дуьнья гьарда вичихъ ялдай
ГьикIда патахъ кIир хъайитIа?

«Им хъсан гъава я» лугъуз,
«Дердиниз дава я» лугъуз,
«Вчи ширин гъалва я» дугъуз,
ГьикIда чIулав къир хъайитIа?

Сулеймана икI лагъана,
Бязибурун кефи хъана.
ИкI жавабдар вун рахана,

ГьикIда вал тахсир хьайитIа?

Дагъустан

Гагъ жеда вун кьуьзью кьужа,
Лап чуру рехи, Дагъустан.
Гагъ гьиле кьаз буьркьюь ружа,
Жеда вун пехьи, Дагъустан.

Гьар атайда вегьиз лапIаш,
Гагъ жеда ви тегьер яваш;
Гагъ ийиз на дяве, саваш,
Жеда ваз ашкьи, Дагъустан.

Гагъ жеда вун шад-хуррам;
Гагъ гьиле кьаз вуна вагьрам,
Гагъ макъамда жеда тIарам,
Гагъ жеда гьуьргьюь, Дагъустан.

Гагъ жеда вун пара алчах,
Кепекдик вун жедач анжах.
Гагъ ви гьалар жеда юмшагъ,
Гагъ жеда векьи, Дагъустан.

Гагъ картар гьиз, гагъни лекьер,
Гагъ жеда вун лап вацIун кьер.
Бязибуруз вуна рекьер
Акьудда гьяркьюь, Дагъустан.
Гагъ кIватIиз на гапIал-гапIал
Гагъ лугьуз: «теперь пропал!»⁹⁶,
Гьар атайдаз жез вун гьамбал
Гудач ваз гьакьи, Дагъустан.

Са кIус вуна инсаф ая,
Къамир гьиле яцIу пая.
Гуьзета на эдеб, гьяя,
Хьухь чиниз регьюь, Дагъустан.

Гьар атайдаз хуш я Къафкъаз,
Тамашиз хьфида яб кьаз,
Загьирда⁹⁷ вун вилер ахъаз,
БатIинда буьркьюь, Дагъустан.

Гагъ акьулдиз жеда наши,
Гагъ вун аял жеда гьвечIи,
Япар аваз жеда биши,
Гагъ жеда чIехи, Дагъустан.

⁹⁶ Теперь пропал – гила пуч хьана.

⁹⁷ Загьирда – инал: винелай акунрай.

Сулеймана лугъуз бейтер,
Дугърибур я веревирдер.
За фагъумна и ви дердер
Жезамач эхи, Дагъустан.

Азадвал

Эй, юлдашар, и азадвал –
Ажайиб им гъат хъана чаз.
Кесибарин рикІиз шадвал
Хъана, лап регъят хъана чаз.

Куъне кевди фикир ая,
Залумарал илиг пая.
И мубарак тир гъадия⁹⁸
Еке тир савкъат хъана чаз.

Чанар пучай юлдаш фяле,
И азадвал къачур гъиле,
гъукуматдин мягъкем къеле
Зурба имарат хъана чаз.

Батракарин рикІин метлеб –
Им хъсан кар хъана ажеб!
Гъар са хуъруъз вичин мектеб
Авуниз ният хъана чаз.

Гъар са хуъре цІуд муаллим,
Аялариз чкІуриз илим,
Гъар са куънкай хъана малум,
ЦІийи тІебиат хъана чаз.

Гъар са юлдаш – диши, эркек –
Асланар хъиз хъана зирек.
Ленин юлдаш, - пара куъмек,
еке тир къуват хъана чаз.

СтІал Сулейманан суъгъбет:
Дуъз рахун я вири гъелбет.
Кесибари гана зегъмет,
Хъайи гъуърият хъана чаз.

⁹⁸ Гъадия – савкъат, пишкеш.

Нуредин Шерифов

(1883 – 1952)

Женгчи шаир Нуредин Шерифов Къусар райондин Гуьндюзкеле хуьре 1883-йисуз зегьметчи хзанда дидедиз хъана.

Шерифова, 1905-йисалай башламишна, революциядин кIвалахда иштиракна, 1919-йисуз ам Коммунистрин партиядиз гъахъна. Ада Советрин власть тестикъарунин карда гъиле яракъ аваз ва хци шииррин чIаларалди душмандихъ галаз дяве тухвана.

Нуредин Шерифова Къуба ва Къусар районра гъукуматдин ва партиядин идарайра жуьреба-жуьре жавабдар везифаяр кьиле тухвана, цIийи уьмьур туькIуьрунин карда вичин пай кутуна.

Шерифова шиирар кхьинин кар революциядилаи виликан девирда башламишна. Ада «Авани», «ЭкъечIа» шиирра халкъдиз азадвал къачун патал гъиле яракъ аваз революциядин женгериз эверзава.

Нуредин Шерифов 1952-йисуз кечмиш хъана.

Билбил

Хуш яни ваз къацу тамар,
Къуна мескен гъана, билбил?
Цуьквед вилик ийиз шелар,
Хъайла зи рикI кана, билбил?

Гатфар чIавуз меген ви кар,
Агъ-зар яни йифер-йикъар?!
Авадариз вилин накъвар,
Ви рикI гъида хана, билбил?

Ашукъвиле якъин ви тай,
Первана жед шеминал кай.
Зазни тIимил къисметди пай
Ви дердинкай гана, билбил.

Гатфар фена, атайла гад,
Мийир вуна эсла феряд.
Фена Нури хуьз кьил цIи мад
Ахквад чаз чун сана, билбил!

ЖедатIа?

РикI цIвазва рикъини куз,
Яраб серин гар жедатIа?
Фикир чIугвар жегъил я зун,
Яраб кIани яр жедатIа?

Гъикъван хъурай гишила вун,
Инсаф яни нер фу тахъун.
Квахъна хуърйя и каш азгъун,
Чаз регъят тир кар жедатІа?

Акъвазир къван кузни-хъукъуз,
Дарих я зун йифиз-юкъуз.
Ийиз залум эл кайбуруз,
Зулум хъийир къар жедатІа?

Квахънава чи гъам-хажалат,
ГъакІ чи иви хъвадай жаллатІ,
Зулумдин кІвал уна барбатІ,
Эллериз сувар жедатІа?

Авани?

Вилик акур крар чуънуъх
Ийидай инсан авани?
Хажалатлу рикІ сагъардай,
Духтурриз дарман авани?

Сада неда дулмани аш,
Сада чІугваз датІана каш.
Агъайри лукІраз гуда лаш,
Эллер, гъахъ-дуван авани?

Бес за вучин, кесиб хъайи.
Ихътин уъмуър несиб хъайи.
Гъавай рахар са къиб хъайи,
Зун гъич кайи чан авани?

Фу балкІандал, ях хъанва зун,
Дуънья акваз къах хъанва зун,
Эллер! - Гъил яхъ, ярх хъанва зун!
Агъ, дердиниз сан авани?

ЭкъечІа!

Уях хъухъ халкъар,
Мукъва я йикъар...
Къуна гъиле лаш
Куън яваш-яваш
Муъкъвел экъечІа!
Авуна суракъ,
жагъура яракъ.
Девлетлуяр къаз,
Зулумд даях хаз,
Рекъел экъечІа!

Гъич буш вязерин
Куьн чАлахъ тежен.
Гаф-чАл сад ая,
Яхъ гъиле пая,
Кимел экъечА!

Хуьруьг Тагъир

(1893 – 1958)

Машгъур шаир Хуьруьг Тагъир (Алимов) Ахцегъ райондин Хуьруьгрин хуьре 1893-йисуз дидедиз хъана. Адан буба Алим яшайишдин дар шартАар себеб яз хзанарни галаз Азербайжан патахъ рекъе гъатна. Ана, Нуха шегъерда, Тагъира къве класс куьтягъна. Жегъил гададин буба фад кечмиш хъана, еке хзан адан хиве гъатна. Тагъира гагъ са хуьре, гагъ масана гьалтай гъар гъи кАвалах хъайитАани ийидай.

Шаирдин яратмишунри яхцАурни цАуд йисалай артух девир къунва. Революциядилай виликан девирда теснифай «Диде», «Буба», «Я кас», «Файдадиз», «Са руша дурнадиз», ва маса шиирра Х. Тагъира инсанар «хиперни жанавурар» хъанвай аям дериндай русвагъзава, зегъметчи халкъдин дерди-баладикай лугъузва, инсафсуз дуньядиз туьгъметзава. ИкА «Диде» шиирда ада тамуз ван хъуй лугъуз, тараз якАв язава:

Эгер вуна ханачиртАа,
Жедачир зун пашман, диде.
Бахтсуздаказ зун дуьньядиз
Вучиз хана, душман диде.

Гьелбетда, шиирда гьалтзавай «душман» лугъудай гаф дидедиз ваъ, гъахъсуз девирдиз талукъди я. Ина шаир къаб алаз рахазва. Амай шииррани ада нифретлу девирдикай халкъдин мецелай суьгъбетзава.

Хуьруьг Тагъир 1958-йисуз кечмиш хъана.

Диде

Эгер вуна ханачиртАа,
Жедачир зун пашман, диде!
Бахтсуздаказ зун дуьньядиз
Вучиз гъана, думшан диде?

Са гъафте я, туш им гъибет
Авачиз зун шалвардин мет.
Йифди-югъди къачуз зегъмет,
Чан гуда за гъикъван, диде?

За гъикъван къачуда кашар,
Инсандивай эхиз тежар?
Чпи неда ягълу ашар,

Заз фуни гуч яван, диде!

Амай крар эхдай вири –
Динж туш йифиз къаткур ери,
касни авач валай гъейри
Къведайди гъич зи ван, диде!

Я кас

Минет авуналди пара
Гъич зи гафар хъизни⁹⁹, я кас.
Бегъер тагур цІвелин тара
Ширин майва гъизни, я кас?

Мергъямтсуз, мискъи, кІеви,
Фикир гъакъван чІуру я ви.
Зилиди хъиз хъвана иви,
Къиникъ яни видни, я кас?!

Гардан яцІу, руфун еке,
Инсаф авачир са тике,
Истисмариз халкъар икІ на
Чан тушни бес чидни, я кас?

Етим хъиз ви гъалтна гъилел,
КІвачел алачиз, я къилел,
Пуд суз хъана зун ви кІвалел –
Тух хъанач са кІусни, я кас.

Инсан са гъайван хъиз къуна,
Къаткур ийиз йифиз тІуна,
Залумдин хва, кІусни вуна
Инсаф рикІел гъизни, я кас!
Рахадай къван ви къуъзуъ паб,
Хъана хъи зи жигер кабаб,
Хуъруъг Тагъиран и азаб
Гъич рикІелай физни, я кас!

Файдадиз

Фагъумайда, и дуъньяда
Валай пис шеъ авач, файда¹⁰⁰,
Къачурда вун аслан хътин
Итим жеда яваш, файда.

Эгер гъатайтІа гъиле буш,
Экъреб хътин алатдай туш,

⁹⁹ Хъизни – ван жедани.

¹⁰⁰ Файда – селемчивал.

Я вах хутхуз¹⁰¹, я вуна руш,
Я вун гъахътин къаркъаш, файда.

Залукда¹⁰² таз хъсан чилер,
Кесибриз я вун лап зегъер,
Чурна нече-шумуд кIвалер,
Авуна на тараш, файда.

Винелди къвез гъар са йикъан,
Са дагъ жеда вакай къакъан,
Мухтасар¹⁰³ яз вун амай къван
Халкъдиз са экв аквач, файда.

Тагъираз акунач гила
Валай еке агъур шала,
Туба хъуй вун мад за кIула
Къенлай къулухъ къадач, файда.

Такабур дагълар

Куъне садра ая сабур,
Сад-садалай къакъан дагълар.
Къил цава къуна такабур
Ше жемир куън акъван, дагълар.

Гъар са затI хъайила битмиш,
Техйиз дуъз аранар саймиш,
Гуъзел чуълдин къачуз къаргъиш
Хъунухъ дуъз туш, яман дагълар.

Ванер къвезва чаз цав рахар,
Пис жемир куън, яда квез хар.
Къене пад цIай, къванер, чархар
Я куъ эсил макан, дагълар.

Гъарда вичи вич къаз артух,
Гагъ акъатда къати саврух,
Тамар-тарарин ша язух,
Акбудмир и тIурфан, дагълар.

Чуриз акурвалди куъ чин,
Къачуд шалта гъарда вичин,
Халкъ арандиз жеда кIвачин,
Амукъда куън яван, дагълар.

Мисал ава чахъ лап еке,
Квезни техъана¹⁰⁴ жеч белки:

¹⁰¹ Хутхуз – хутахиз.

¹⁰² Залукда – заминда.

¹⁰³ Мухтасар – куърелди.

Туьнт хъайитІа къапун сирке,
Тирди чир хъухъ зиян, дагълар.

И гаф лагъай Хуьруьг Тагъир,
Вуч ятІа лагъ ви фикир,
Фагъум ая эвел-эхир
Гъарма сада жуван, дагълар.

Дидедин гъал пис туш

Пара пис туш чи гъал, диде,
КІвал ава чахъ сач авачир.
Хзан – къалин, тІуьнни – пара,
ХъуьтІуьн бегъем раж авачир.

Чин чІур мийир, эй бейниван,
Чирна рахух тахсир жуван.
Гъинай гъида ягълу-яван?
Фу нез тахъуй къач авачир.

Садни авач къведай язух,
Чайдин бедел¹⁰⁵ къайи яд хъухъ.
Са касдизни къенлай къулухъ
Лугъумир чахъ тІач авачир.

Са руша дурнадиз

Ваз лугъудай са гаф ава,
Къваз са гъвечи, азиз дурна,
Захъ дердияр гзаф ава,
Твах зи метлеб къилиз, дурна.

Зун я хесте, вун я Лукъман:
Зи дердиниз ая дарман.
Зи ширин чан ида къурбан
Вун физ авай рекъиз, дурна.

Зи яр гала Шеки патахъ,
Вуна адаз саламар твах.
Туна гъиле авай кІвалах,
Фад хъша лагъ хуьруьз, дурна.

Бахтлу хъуй ви яргъал сефер.
Адахлидин тІвар я Жафер.
Чуру я лагъ Сунад кефер,
Тапшурмиша кІевиз, дурна.

¹⁰⁴ Техъена – ван тахъана.

¹⁰⁵ Бедел – паталай, чкадал.

Аманат хъуй зи гафар ваз.
Къваз тавуна хтурай фад,
Гужуналди зун масадаз
Гузава лагъ гъуьлуьз, дурна.

Къейдер

1. Куьре Меликан и ктабда гъатнавай эсерар жагъурайди Абдул Фетягъ я.
2. Миграгъ Къемеран и ктабда гъатнавай эсерар жагъурайди Абдул Фетягъ я.
3. Мискин Велидин, Къалажухви Забитан, Лезги Къадиран, Лезги Салигъан, Цилингви Букадин (Абукар), Саид Агъмедан, Лейли Хануман, Ахцегъ Назиман, Тагъиржалви Эмиралидин, Эмираслан Гъанидинан, шиирар Бакуда М. Ярахмедова акъудай «Дагъустандин савкъатар» ктабдай Азиз Мирзабекова ва Ш.-Э. Мурадова таржума авуна.
4. Куьчхуьр Саидан и ктабда гъатнавай эсерар, «Лянет» ва «Агъадиз» квачиз, амайбур Ибрагъим Гъуьсейнова жагъурай вариант я.
5. Рухун Алидин шиирар Гъалиб Садыкъиди жагъурайбур я.
6. Чилихъ Абдулгъамидан чIалар Мегъамед Садикъа жагъурайбур я.